

ਸ਼ਬਦ

ਸਾਲ : ਬਾਰ੍ਹਵਾਂ ਪੁ : ਲੜੀ : ਸੰਤਾਲੀ ਜੁਲਾਈ-ਸਤੰਬਰ, 2009

ਸਰਪ੍ਰਸਤ : ਹਰੀਸ਼ ਜੈਨ
 ਸਲਾਹਕਾਰ : ਨਿਪਦਿੰਦਰ ਰਤਨ
 ਸੰਪਾਦਕ : ਜਿੰਦਰ (ਆਨਰੇਰੀ)
 ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ : ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ
 67, HILLSIDE ROAD, SOUTHALL
 MIDDLESEX, ENGLAND. UB1 2PE
 Ph. : 020-85780393
 Mobile : 07782-265726
 e mail: shabad_atwal @ hotmail.com
 ਗੁਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਪੂ
 2229, Sector 38-C, Chandigarh
 Mobile : 98882-82084
 gurpal_nakai@yahoo.co.uk
 Managing Editor
 Shiv, Vinod Kumar
 984, Near Surinder Welding Works,
 Model House, Jalandhar-144003
 Mobile No.98148-03254
 Ph.: 0181-2440191
 e mail: saifsm20 @ yahoo.com
 ਡਿਸਟ੍ਰੀਬਿਊਟਰ : ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
 ਚੰਦਾ : 15 ਪੈਂਡ ਸਾਲਾਨਾ, 40 ਡਾਲਰ ਸਾਲਾਨਾ,
 100 ਰੁ: ਸਾਲਾਨਾ
 ਲਾਈਫ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ : ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ
 ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚੈੱਕ, ਬੈਂਕ ਡਰਾਫਟ 'ਤੇ ਕੇਵਲ ਸਿਵ
 (Shiv) ਲਿਖਿਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ : 'ਅਦਾਰਾ ਸ਼ਬਦ' ਦਾ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ।
 ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਝਗੜੇ ਲਈ ਲੇਖਕ ਆਪ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ ਮਾਲਕ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਨੇ ਸੈਫ ਡਿਜ਼ਾਇਨਰ ਇਨ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੋਂ ਕੰਪੋਜ਼ ਕਰਵਾ
 ਕੇ ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁਕਸ (ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਯੂਨਿਟ), 11ਏ, ਇੰਡਸਟਰੀਅਲ ਏਰੀਆ ਫੇਜ਼ 2, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
 ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ. ਫਰਾਲਾ (ਨਵਾਂਸ਼ਹਿਰ) ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ

ਮੇਰਾ ਪੰਨਾ

ਲੇਖਕ ਤੇ ਆਲੋਚਕ 'ਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਿਰੋਧ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਲਦਾ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਪੁਸ਼ਨ ਵੀ ਉਠਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਵੱਡਾ ਹੈ ਜਾਂ ਆਲੋਚਕ। ਲੇਖਕ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਆਲੋਚਕ ਦਾ ਰੋਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਕਸਰ ਲੇਖਕ ਤੇ ਪਾਠਕ ਵਿਚਕਾਰ ਪੁੱਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਣਾ ਆਲੋਚਕ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਤਾਂ ਜਲਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਲੋਚਕ ਮੰਨਣ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ ਕੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ 'ਚ ਡਾਕਟਰ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹਨ ਪਰ ਆਲੋਚਕ ਗੁੰਮ ਹਨ। ਜੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ ਅਕੈਡਮਿਕ ਲੋੜਾਂ ਹੀ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਧਾ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ 'ਚ ਕਿਸੇ ਆਲੋਚਕ ਦਾ ਆਥੋਰਿਟੀ ਬਣਨਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਣ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਡਾ. ਰਘੁਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ, ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਡਾ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਿਰਸਾ, ਡਾ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਰਜਨੀਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਤੇ ਡਾ. ਰਵੀ ਰਵਿੰਦਰ ਆਦਿ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਧਾ ਦੀ ਆਥੋਰਟੀ ਨਹੀਂ ਬਣੇ। ਹਾਂ, ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਗਲਪ ਦੀ ਆਥੋਰਿਟੀ ਬਣੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਈਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਪਾਲ ਤੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਫਰ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ' ਬਹੁ-ਮੁੱਲੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨਾਲੋਂ ਰਚਨਾ ਵੱਡੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, " ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਾਂ। ਜੋ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਵਾਦ ਵਿਚ ਖੱਬ ਕੇ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਲਗੀ ਲਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦਾ। ਮੈਂ ਕਲਗੀ ਦੇ ਅਵਲੰਭੀਆਂ ਦਾ ਪਿਛਲੋਂਗ ਨਹੀਂ.....ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸੰਵਾਦ-ਭਾਵ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਪਰ ਸੰਵਾਦ-ਭਾਵ ਸਾਡੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਹਸਤ-ਰੇਖਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਟ ਗਿਆ ਹੈ।"

ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ (ਹਿੰਦ ਪਬਲੀਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ, ਲਾਹੌਰ), ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ (ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ), ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ (ਨਵਜੁੱਗ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ) ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰੀਸ਼ ਜੈਨ ਹੋਰਾਂ ਦਾ (ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਤੇ ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁਕਸ) ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਖੇਤਰ 'ਚ ਵੱਡਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਪਾਠਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹ ਜਿੰਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਹਨ ਉਨੇ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਅੰਕ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਮੀਲ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਲੰਬੀ ਇੰਟਰਵਿਊ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਿਸ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਜਗਤ ਬਾਰੇ ਕਈ ਅਹਿਮ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ।

ਇਸ ਅੰਕ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਪਲੀਮੈਂਟ ਵੀ ਛਾਪਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ/ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ

ਕਾਲ ਨੂੰ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਨਾਲੋਂ ਸਾਪੇਖਤਾ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦੀ ਖੋਜ ਨੇ, ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਯੁੱਗ-ਕਾਲਾਂ (ਪ੍ਰਾਚੀਨ, ਮੱਧ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ) ਸਗੋਂ ਅੱਗੇ ਹਰ ਕਾਲ-ਖੰਡ ਦੇ ਸਮਕਾਲ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਣ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਵੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਲੋੜ ਸਮਝੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਲ, ਕਦੇ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦਾ ਕਾਲ, ਕਦੇ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ, ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦਾ ਕਾਲ। ਇਸ ਸਮਕਾਲ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਅ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵੇਖਣ ਦਾ ਵੀ ਰੁਝਾਨ ਹੈ। ਹਰ ਕਾਲ ਦੇ ਲਿਖਤ-ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਵਸਤੂ ਚੋਣ, ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਕਥਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਸਾਂਝੇ ਮੰਤਵ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀਗਤ-ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਰਚਨਾ, ਉਸ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਉਭਾਰਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਲਪ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚਲੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਲ-ਖੰਡਾਂ/ਸਮਕਾਲਾਂ ਨੂੰ 'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਕ', 'ਰੂਪਕੀ', 'ਪ੍ਰਤੀਰੂਪਕੀ' ਅਤੇ ਬਹੁ-ਪੁਨੀ/ਸੰਬਾਦੀ ਗਲਪੀ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ, ਵੱਖਰਤਾ, ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਦੌਰ ਦੀ ਸਮਾਜੀ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਥਿਤੀ ਦੇ 'ਉੱਤਰ'/'ਅੰਤ'/'ਮੌਤ' ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਰਾਹੀਂ, ਇਕਧਰਵੀ ਸੰਸਾਰ ਬਣਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ, ਸੀਮਾਵਾਂ, ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਸਮਾਜੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰੂਪਕਾਰਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਹਰ 'ਕਾਲ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਸਮਕਾਲ' ਹੈ।¹

ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਮਕਾਲ ਦਾ ਲੇਖਕ ਉਸ ਕਾਲ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਮਰ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਸ ਕਾਲ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਕਾਲ ਦੇ 'ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ' ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਆਲ ਇਹ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਕੇਵਲ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਅਤੀਤ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਕਥਾ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲ ਬਾਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸਹਿਮਤੀਆਂ, ਅਸਹਿਮਤੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਹਿਊਮਨ ਰਿਸਪੌਂਸ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਵਾਲਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਇਸ ਬੰਦੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਦੀ ਹੋਂਦ/ਹੋਣ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਬੀਤਿਆ ਇਤਿਹਾਸ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ, ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ, ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਾਲਾਤ, ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ, 1984 ਦੇ ਦੰਗੇ, ਰੂਸ ਦਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਮਾਡਲ ਟੁੱਟਣਾ, ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਨਵ-ਸਾਮਰਾਜੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਨੀਤੀਆਂ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਆਏ ਰੂਪਾਂਤਰਣ, ਖੁਰਦੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਕੀਮਤਾਂ, ਸਦੀਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਕਾਟੇ ਹੋਣ ਆਉਣਾ, ਸਧਾਰਣ ਬੰਦੇ ਦਾ ਸਧਾਰਣ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਜਟਿਲ ਬਣ ਜਾਣਾ, ਦਲਿਤ, ਔਰਤਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਯਥਾਰਥ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਬਦਲ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਾਪਰੇ ਡਿਸਆਰਡਰ ਵਿਚ, ਰੂਪਕਾਰਕ ਡਿਸਆਰਡਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਭਾਰੂ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਇਕ 'ਸਥਾਲਟਰਨ ਬਿਰਤਾਂਤ' ਵਧੇਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਬੀ ਮੈਨਾ (ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ), ਡੈੱਡਲਾਈਨ (ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼), ਮੈਨਾ ਭਾਬੀ (ਸੁਕੀਰਤ), ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ (ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ) ਅਤੇ ਮੈਂ ਰੇਪ ਨੂੰ ਇੰਜੁਆਏ ਕਰਦੀ ਆਂ (ਸੁਖਜੀਤ) ਵਿਚ ਕਾਲ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਰਿਸ਼ਤੇ

ਬਦਲਦੇ ਹਨ, ਰੋਲ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਸਮਾਜੀ ਰੁਤਬੇ ਅਤੇ ਸਟੇਟਸ ਬਦਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਔਰਤ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਇਕ 'ਟ੍ਰੈਜਿਕ ਫ਼ਿਗਰ' ਵਾਲੀ ਪੁਨੀ ਅਤੇ ਹੋਣੀ ਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਕੀਰਤ 'ਭਾਬੀ ਮੈਨਾ' ਤੋਂ 'ਮੈਨਾ ਭਾਬੀ' ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਸਮਾਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੰਦਰਭ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਵਰਗ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ-ਪਰ ਔਰਤ ਉਹੋ ਸੀ, ਸੰਤਾਪ ਉਹੋ ਸੀ, ਜੀਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਉਹੋ ਸੀ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਉਪਰਾਮਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਉਹੋ ਸੀ।"² ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ 'ਟ੍ਰੈਜਿਕ ਫ਼ਿਗਰ' ਦੇ ਔਰਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬੜੇ ਹਵਾਲੇ ਹਨ, ਜੋ ਬਦਲ ਕੇ ਵੀ ਬਦਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਭੁੱਖ, ਗਰੀਬੀ, ਲੁੱਟ, ਦਮਨ, ਹਿੰਸਾ, ਭੈਅ, ਗੁਲਾਮ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਨਾਲੋਂ ਮੌਤ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਮੰਡਰਾਅ ਰਿਹਾ ਚਿਹਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੀ ਤਾਂ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ 'ਸਥਾਲਟਰਨ ਬਿਰਤਾਂਤ' ਕੇਵਲ ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਦਰਭਾਂ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਸਿਰਜਕ ਤੇ ਪ੍ਰੈਰਿਕ ਉਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ-ਕਾਰਜਾਂ, ਸੋਚਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਂਤਰ ਅਤੇ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਖਿਲਰੇ ਪਏ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਲਹਿਰਾਂ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਰੈਟਰਿਕ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਅਤੀਤ ਵਿਚਲੀਆਂ ਮੁਕਤੀਮਾਰਗ ਬਣੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਮੀਆਂ, ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਸਮੇਤ, ਉਸ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈਣਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮੇਂ-ਸਥਾਨ ਦੀ ਸਾਪੇਖਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਕੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮਨੋਬਣਤਰਾਂ ਵਿਚਲੇ 'ਜੀਣ-ਥੀਣ' ਦੇ ਸੁਆਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਖਾਤਬ ਹੈ। 'ਜੀਣ-ਥੀਣ' ਦੇ ਇਹ ਸੁਆਲ ਕਿਸੇ ਸਦੀਵੀ ਸੱਚ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਸਥਿਤੀ ਸੱਚ ਦੀ ਲੋੜ ਅਤੇ ਡਿਫ਼ਰਾਇਰ ਕੇਂਦਰ ਹੋ ਕੇ ਸਵੈ (Self) ਨਾਲੋਂ ਮੈਂ (I) ਦੇ ਇਕ ਸਬਜੈਕਟ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਬਜੈਕਟ 'exist' ਨਾਲੋਂ 'In-sists' ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਧਿਕਤਰ ਕਥਾ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਸ ਸਬਜੈਕਟ ਦੀ ਮੈਂ ਨਾਲੋਂ ਉਸ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕਾਇਲ ਹਨ ਜੋ ਬੰਦੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਈਗੋ ਲਈ ਸਾਮੂਹਿਕ ਅਵਚੇਤਨ, ਨਸਲੀ ਅਵਚੇਤਨ, ਜਾਤੀ, ਜਮਾਤੀ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪਰਿਪੱਕ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਵਿਚ ਮੈਂ (I) ਅਤੇ ਆਤਮ (Subject) ਵਿਚਲਾ ਫ਼ਰਕ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਜਾਹਰ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ, 'I in speech does not refer to anything stable in language at all..... 'I is an other.... 'I is an not me. ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਨਖੇੜਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਮਝਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ.... The Subject who speaks and the subject who is spoken....."³ ਇਕੋ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਇਕ ਹੋਂਦ ਨਾਲੋਂ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਆਤਮ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਬਜੈਕਟ ਹੈ, ਨਾ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਅਬਦਲ ਸਿੱਥਲ ਅਤੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀ ਤਲਾਸ਼, ਬਲਕਿ ਆਬਜੈਕਟ ਅਤੇ ਸਬਜੈਕਟ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਸਬਜੈਕਟ ਦੀ ਤਿਲਕਵੀਂ ਅਤੇ ਬਦਲਦੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਹੈ। ਭਾਬੀ ਮੈਨਾ ਅਤੇ ਮੈਨਾ ਭਾਬੀ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ 'ਟ੍ਰੈਜਿਕ ਫ਼ਿਗਰ' ਇਕ ਆਬਜੈਕਟ ਤੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੋਚ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ 'ਡੈੱਡ-ਲਾਈਨ' ਵਿਚਲੀ ਭਾਬੀ ਇਕ ਆਬਜੈਕਟ-ਸਬਜੈਕਟ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਬਜੈਕਟ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋਂਦ ਨਾਲੋਂ 'In-sists' ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਹੈ, ਹੋਂਦ ਨਾਲੋਂ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅਵਚੇਤਨ, ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਨਾਲੋਂ 'ਵਕਫੇ'/'ਦੌਰਾਨੀਆਂ' ਵਿਚ ਮੌਤ, ਲਿੰਗਕਤਾ, ਰਿਸ਼ਤੇ, ਧਰਮ ਅਥਾਰਟੀ ਦੇ ਭਰੇ ਸੱਚ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਔਰਤ-ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਉਲਟਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਆਤਮ-ਪੀੜ ਦੇ ਔਰਤ ਰੈਟਰਿਕ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਸੱਚ ਉਭਰਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚਲੇ ਬੋਲ, "ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ, ਮੈਂ ਧਰਮਗ੍ਰੰਥਾਂ 'ਚ ਜੋ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਉਹ ਝੂਠ ਹੈ।

ਸੱਚ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਬ੍ਰਹਮ ਹੱਤਿਆ ਵੀ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।'⁴ ਇੰਜ ਹੀ ਸੁਖਜੀਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਮੈਂ ਰੋਪ ਨੂੰ ਇੰਜੁਆਏ ਕਰਦੀ ਆਂ' ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ 'ਟ੍ਰੈਜਿਕ ਫਿਗਰ' ਦਾ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਔਰਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਅਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਆਬਜੈਕਟ ਪਰ ਬਾਅਦ 'ਚ ਪੁਲਿੰਗ-ਮੁਖੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਕਰਤਾਵਾਚ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਕਰਤਾਵਾਚ ਜੋ, ਲਿੰਗਮ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ 'ਸੱਤਾ' ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਸੱਤਾ ਦੇ ਵਾਹਕ ਅਤੇ ਵਾਚਕ ਪੁਲਿੰਗਮੁਖੀ ਹਿੰਸਾਤਮਕ/ਰੋਪ ਵਾਲੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਰਤਾਰੇ 'ਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਮਰਦ ਧੌਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਹੋਰ ਧੌਸ ਕੇਂਦਰ ਅਮਰੀਕਾ, ਰੂਸ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬੀ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਕੱਟਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸਪੇਸ ਸਿਰਜੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ 'ਚ ਹੀ 'ਇਕ ਪੈਰ ਵਾਲਾ ਘਰ' (ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬਲੀ), ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ (ਬਲਵਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ) ਇਸ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ 'ਦੌਰਾਨੀਆਂ' ਵਿਚ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਔਰਤ ਦੀ ਇਸ 'ਟ੍ਰੈਜਿਕ ਫਿਗਰ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਔਰਤ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਦੇਹ ਆਨੰਦ, ਭਟਕਣ ਅਤੇ 'ਮਾਡਰਨ ਵੂਮੈਨ' ਦਾ ਕਥਾ ਸਿੰਬਲ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬੜੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਂਤਰ ਤੁਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਅਜੀਤ ਕੌਰ, ਬਚਿਤ ਕੌਰ, ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ, ਨਿਰਮਲ ਜਸਵਾਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵੇਜ਼ ਸੰਧੂ ਔਰਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਰਦ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਲੀ ਔਰਤ (ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ), ਬੱਸ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਸੌ ਜਾਵੀਂ (ਜਿੰਦਰ), ਦੁਰਗ ਡਿੰਗਦੇ ਹਨ (ਗੁਰਪਾਲ ਲਿੱਟ) ਆਦਿ ਵਰਣਨਯੋਗ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਔਰਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਕਿਸੇ ਇਕਹਿਰੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਪਰਿਪੇਖ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁ-ਵੰਨਾ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦਾ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬੜਾ ਜਟਿਲ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਸਮਕਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਸੁਭਾਉ, ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਧਾਰਣ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਜਿਵੇਂ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਰਚਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰੀ ਦੇ 'ਪ੍ਰਤੀਰੂਪਕ ਗਲਪੀ' ਬਿੰਬ ਵਿਚ ਕਾਲ ਨੂੰ, ਹਮਦਰਦੀ, ਭੈਅ, ਤਰਸ, ਕਰੁਣਾ, ਲਗਾਉ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਕਰਕੇ, ਸਾਪੇਖਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵੱਡੇ ਘੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰਨ ਸਦਕਾ ਜਟਿਲਤਾ ਨੂੰ ਨਕਾਰਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸੰਰਚਨਾ, ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਇਕਹਿਰੇ ਬੱਝਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਈ ਅੰਤ ਵਿਚ ਰੂਪਕ/ਰੈਟਰਿਕ 'ਚ ਵਿਸਫੋਟਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰੂਪਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਰੂਪਕੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਮੋਹਨ ਭੰਡਾਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਮੂਨ ਦੀ ਅੱਖ', ਜਿੰਦਰ (ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ), ਪ੍ਰੀਤਮ (ਬੁੱਢਾ ਚੰਨ ਬਿਮਾਰੀ ਚਾਨਣੀ), ਬਲਬੀਰ ਪਰਵਾਨਾ (ਹੂੰਆਂ) ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਭਾਵ-ਪੂਰਤ ਰੂਪਕ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ ਦਾ ਕਥਾ-ਸੰਦਰਭ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰ ਭਾਵੇਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਚ ਇਸ ਬਿਰਤੀ ਰਾਹੀਂ 'ਚਾਰ ਰਾਤਾਂ', 'ਬੈਕਡੌਰ' ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਧਮਾਕਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗੂੰਜ ਉਭਰਦੀ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟਾਪੂ ਅਤੇ ਟਾਵਰ ਦੇ ਰੂਪਕ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ 'ਬਿੰਨ ਸਿੰਨੇ ਸਾਨੂੰ' ਦਾ ਅਮਰੀਕੀ ਸਾਮਰਾਜ ਲਈ ਰੂਪਕ ਵਰਤਦਿਆਂ, ਉਸ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਪ੍ਰਨਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ-ਸਬਜੈਕਟ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨਵੇਂ ਯਥਾਰਥ, ਅਨੁਭਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਪੀੜ ਦੀ 'ਟ੍ਰੈਜਿਕ ਫਿਗਰ' ਉਸਾਰਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। 'ਭਾਰ' (ਮਨਿੰਦਰ ਕਾਂਗ) ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੀ ਬੇਵਸੀ 'ਚ ਇਕ ਖਾੜਕੂ ਬਣੇ ਬੰਦੇ ਪੁਲਿਸ ਕੁੱਟ ਸਹਿੰਦੇ ਪਰ ਇਕ 'ਮਨੁੱਖੀ' ਮਨ ਦੀ ਮਾਨਵੀ ਗੁੰਗਾਰੇ ਭਰੀ ਪੀੜ ਹੈ। ਕਾਂਗ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦੇ ਦਰਦਨਾਕ ਪਾਸਾਰਾਂ-ਆਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ, ਸਟੇਟ, ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਰੋਲ ਨੂੰ ਭਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪਕ ਵਿਚ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀਆਂ

ਲਈ 'ਸਮੇਂ ਤੇ ਸੁਪਨੇ' ਵਰਗੇ ਢੁਕਵੇਂ ਰੂਪਕ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤਿਰੂਪਕ ਗਲਪੀ-ਬਿੰਬ ਦੇ ਮਾਡਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ 'ਸੰਬਾਦ' ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਉਸਾਰਣ ਵਸ ਜਟਿਲਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਧਿਕਤਰ ਮੈਂ ਇਕ ਫਿਕਸਿਟੀ ਵਾਲੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਅਤੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਕਾਰੀ ਕਾਲ ਦੀ ਸਤਹ ਨਾਲੋਂ ਗਹਿਰਾਈ ਵਾਲੇ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ 'ਮੈਮੂਲਕਤਾ' ਰਾਹੀਂ ਸੰਰਚਨਿਤ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਰੂਪਕਾਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ-ਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਨੇਮ (ਫਟਣ/ਵਿਸਫੋਟ) ਨਾਲੋਂ, ਹਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਰੂਪਕਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹੀ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਵੀ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਲਿਖਤ-ਰੁਝਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵੀ ਇਕ ਪੂਰੇ ਅਤੇ ਸੰਰਚਨਾ ਨਾਲ ਬੱਝੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

ਸੁਖਜੀਤ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ, ਬਲਵਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ, ਜਿੰਦਰ, ਦੇਸ ਰਾਜ ਕਾਲੀ, ਜਤਿੰਦਰ ਹਾਂਸ, ਜਸਵੀਰ ਰਾਣਾ, ਸੁਕੀਰਤ ਅਤੇ ਬਲਜਿੰਦਰ ਨਸਰਾਲੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ, ਸੰਦਰਭ, ਸਰੋਕਾਰ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਚੇਤਨ ਨਾਲੋਂ ਅਵਚੇਤਨ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲੋਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ, ਯਥਾਰਥ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਰ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਰੋਧ ਦੀ ਇਕ ਗਲਗਭਤਾ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਧਾਰਣ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਧਾਰਣਤਾ, ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ, ਉਚਿਤਤਾ, ਜਾਇਜਤਾ, ਸੱਚ, ਝੂਠ ਵੀ ਕਾਟੇ ਹੋਠ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ 'ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦਾ' ਅਤੇ 'ਲੋਕ' ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਸਧਾਰਣ ਬੰਦਾ ਅਤੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਜਾਤੀ, ਜਮਾਤੀ, ਲਿੰਗ, ਉਮਰ ਅਤੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਭੇੜ ਕਰਕੇ ਬੜਾ ਜਟਿਲ ਅਤੇ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਨ ਵਾਲਾ (In-sists) ਸਬਜੈਕਟ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਬਜੈਕਟ-ਮੈਂ, ਆਪਣੇ ਹਵਾਲੇ ਰਾਹੀਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਪੇਸ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਰੂਪਕਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਰੂਪਕਾਰ ਜੋ ਕਦੇ ਕੇਸ ਹਿਸਟਰੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ, ਕਦੇ ਥੀਸਿਜ਼ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਫੈਂਟਸੀ ਰਾਹੀਂ 'ਜਾਦੂਈ ਯਥਾਰਥ' ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ 'ਜਾਦੂਈ ਯਥਾਰਥ' ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਮਨੁੱਖੀ ਨਾਰਮਲ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਿਭਾਓ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਦਾ ਭੰਜਨ ਵੀ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ, ਹੈਲੋ ਡਾਗ, ਖੂਹ ਗਿੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਨਿਵੇਕਲਾ-ਰੂਪ ਅਤੇ ਵਿਧੀ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਡਿਸਆਰਡਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰੂਪਕਾਰਕ ਡਿਸਆਰਡਰ ਦਾ ਮਸਲਾ ਵੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਆਪਣੀ ਮਨੋਰੋਗੀ, ਕੇਸ ਹਿਸਟਰੀ, ਯਾਦਾਂ, ਇੱਛਾਵਾਂ, ਪਛਾਣ, ਲੋੜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਵ ਸਪੇਸ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਦੇਸ ਵੰਡ, ਨਕਸਲਾਈਟ ਦੌਰ, ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯੁਗ ਦੇ ਸੁਪਨੇ, ਅਮਰੀਕੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ, ਮਰਦ ਸੋਚ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ, ਖਪਤ ਕਲਚਰ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਗਲਬਾ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਉਂਟਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜਾਨਦਾਰ ਅਤੀਤ ਦਾ ਸਮੱਸਿਆਕਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵੀ ਉਭਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ-ਵਿਧੀ, ਵੇਰਵੇ ਅਤੇ ਸੰਦਰਭ ਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਪਰ ਅਤਿ ਦੇ 'ਦਾਬਿਆਂ ਦੇ ਦਬਾਉ' ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦਬਾਉ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੀ ਇਮੈਜੀਨੇਸ਼ਨ, ਦਬਾਉਨੁਮਾ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਭੇੜ 'ਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਭੇੜ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਵਿਚ ਇਸ ਭੇੜ ਦੀ ਏਜੰਸੀ 'ਜਮੀਲਾ' ਦਾ ਸਿੱਖ ਔਰਤ ਬਣਨ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ 'ਮੁਸਲਮਾਨੀ' ਧਰਮ ਹੈ। ਜਿਉਣ ਲਈ ਬੇਵਸੀ 'ਚ ਸਮਝੌਤਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪਰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਡਾਈਸੈਂਟ ਵੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ 'ਜੀਣ ਲਈ ਸਮਝੌਤੇ' ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਹੈ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਹੀ 'ਕਿਵੇਂ ਜੀਣਾ ਹੈ?', ਉਸ ਲਈ ਉਹ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਵਿੱਥ ਸਿਰਜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। 1947 ਦੀ ਵੰਡ

ਨੂੰ ਵਿਰਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਖੱਬਲ' ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਵੀ, ਇਕ ਵਿੱਚ ਜੀਣ ਲਈ ਸਮਝੋਤੇ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਵਿੱਚ ਜੀਣ ਲਈ ਸਮਝੋਤਾ ਹੈ ਪਰ ਕਿਵੇਂ ਜੀਣਾ ਹੈ, ਦਾ ਵੀ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਬੰਦਾ ਇੰਨਾ ਸਰਲ ਸਧਾਰਣ ਅਤੇ ਇਕਹਿਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਜਟਿਲ ਅਤੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਵੀ ਬੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜਾ, ਬੰਦੇ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਗਲਬਾ ਕਿਸ ਕਦਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ-ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਦੀ ਸਬਜੈਕਟ ਕੋਟੀਆਂ ਦੀ ਕੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਦਾ ਵੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸਰਦਾ ਹੈ।

ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਮੂਲਕਤਾ ਦੀ ਇਕ ਆਤਮ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਬਲਜਿੰਦਰ ਨਸਰਾਲੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਜੇ ਆਪਣੀ ਬਿਰਬਾ ਕਹੂੰ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਬਣ ਜਾਣ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੀ ਇਸ ਬਿਰਬਾ ਵਿਚ ਪਿਉ, ਪੁੱਤ, ਪੋਤੇ ਤੱਕ ਦੇ ਕਾਲ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿਸਾਨੀ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਘਟਦੀ ਮਲਕੀਅਤ, ਰਿਲੇਂਸ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ ਹੋਣ, ਟੁੱਟਦੀ ਕਿਸਾਨੀ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਖੁਦ ਮੰਡੀਆਂ 'ਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸਬਜੀਆਂ ਵੇਚਣਾ, ਨੂੰਹਾਂ-ਧੀਆਂ ਦਾ ਫੈਕਟਰੀਆਂ 'ਚ ਜਾ ਕੇ, ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਹੰਭਲੇਮਾਰ ਕੇ, ਘਰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਉਪਰਾਲੇ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਮੋਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਕਟ ਹਨ; ਜਿਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਿਤਾ ਮੈਂ ਇਕ ਸਬਜੈਕਟ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਮੈਂ ਇਕ 'ਅਦਰ' ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਅਜਿਹੀ ਸਵੈ ਨਾਲੋਂ ਸਬਜੈਕਟ ਦੀ ਸਪੇਸ ਵਾਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਦਲਿਤਾਂ, ਗਰੀਬ, ਫਿਰਕਿਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵੀ ਹਨ। ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਮੈਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਤੱਕ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਫਿਕਸ ਅਵਚੇਤਨ ਅਤੇ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸੀਮਤ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਜੋ ਉਸ ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਕਾਇਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਅਸੀਂ' ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਧਰਮ, ਜਾਤ, ਗੋਤ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪਛਾਣ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ 'ਇਕਬਾਲ ਹੁਸੈਨ ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ' ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਅਵਚੇਤਨ ਆਪਣੀ ਬੀਲੋਂਗਿੰਗ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਆਤਮ ਨੂੰ origin (ਸ਼ੁਰੂਆਤ) ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਵਚੇਤਨ ਇਸ origin (ਸ਼ੁਰੂਆਤ) ਨਾਲੋਂ ਇਕ beginning ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਵੀ ਟ੍ਰੇਸ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਬਿਗਨਿੰਗ ਜੋ ਬੀਲੋਂਗਿੰਗ ਦੀ ਅਸੀਂ-ਤੁਸੀਂ ਨਾਲੋਂ 'ਪਰੇ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਹੀ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਬਾਦ ਇਕ 'ਨੈਗੋਸ਼ੀਏਸ਼ਨ' ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲ ਅਤੇ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਇਸ ਹਵਾਲੇ ਰਾਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ-ਆਪਣੇ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੱਟੜਤਾਈ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਕ੍ਰਿਟੀਕਲ ਅਤੇ ਉੱਦਾਰ ਰੱਵਈਏ ਵਿਚ 'ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ' (ਪਰਵਾਨਾ), ਰੂਸ-ਰੂਸ, ਅਮਰੀਕਾ-ਅਮਰੀਕਾ (ਗੁਰਦੇਵ ਰੁਪਾਣਾ), ਹੈਲੋ ਡਾਗ (ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ), ਵਰਗੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਇੰਜ ਹੀ ਦਲਿਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਬਦਲਾ ਲਊ ਹਿੰਸਾ ਨਾਲੋਂ, ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦਲਿਤ ਸਥਿਤੀ, ਗੁਲਾਮ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਪੀੜ ਅਤੇ ਦਲਿਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ, ਜਿੰਦਰ, ਦੇਸ ਰਾਜ ਕਾਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਗੋਰਖੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਲਗ-ਲਗਾਉ ਨਾਲੋਂ ਉਦਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ। ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰੀ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀਅਤਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਲਗਾਉ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਮਾਨਵੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਪੇਸ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ-ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਤੋੜਦੀ ਹੈ। ਘਰ ਦਾ ਜੀਅ (ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ), ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ (ਜਿੰਦਰ), ਇਕ ਘਰ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦਾ (ਬਲਵਿੰਦਰ ਗਰੇਵਾਲ) ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ 'ਨੈਗੋਸ਼ੀਏਸ਼ਨੀ' ਸੋਚ ਦੇ ਸੰਬਾਦ ਘਰ, ਬੰਦੇ, ਮੁਹੱਬਤ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਗਲੋਬਲੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੀ ਡਾਇਸਪੋਰਿਕ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਸਪੇਸ ਦੀ

ਭੂਮਿਕਾ ਵੀ ਹੈ। ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਅਮਨਪਾਲ ਸਾਰਾ, ਦਰਸ਼ਨ ਧੀਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵੇਜ ਸੰਧੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਡਾਇਸਪੋਰਿਕ ਆਤਮ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਲੇਖਕ ਵੀ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਲਿਖਦੇ, ਨਵੀਂ ਸੋਝੀ ਅਤੇ ਪਛਾਣਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਬਲਜਿੰਦਰ ਨਸਰਾਲੀ 'ਡਾਕਖਾਨਾ ਖਾਸ' ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਚੋਰੀ' ਵਰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਧਾਲੀਵਾਲ 'ਓਪਰੀ ਹਵਾ' ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ 'ਅਰਧ-ਕੁੰਭ' ਵਰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। 'ਕਤਲ' ਵਰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਲੇਖਕ ਜਿੰਦਰ 'ਬੱਸ, ਗੁਣ ਤੋਂ ਸੌ ਜਾਵੀਂ' ਵਰਗੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਅਜੋਕੇ ਯੁਗ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਜੜਤਾ ਨਾਲੋਂ ਉਦਾਰਤਾ ਦੀ ਸੋਚ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਧਾਲੀਵਾਲ 'ਮੱਧ-ਸ਼ਰੇਣਿਕ ਵਿਸ਼ਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ'⁵ ਵਜੋਂ ਪਾਜੇਟਿਵ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸਮਝੋਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, (ਸਮਝੋਤੇ ਨੂੰ ਤੰਗ ਅਰਥਾਂ 'ਚ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਸਗੋਂ ਸਮਝੋਤੇ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਜਾਣਨ ਦੀ ਤਰਕ-ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਵਿਵੇਕ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਫਿਉਡਲ ਮੈਂ ਦਾ ਅਵਚੇਤਨ, ਨਵੇਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਹਵਾਲੇ ਇਸ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸੋ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਅਸੀਂ-ਆਪਣੇ ਦੀ ਬੀਲੋਂਗਿੰਗ ਨਾਲੋਂ ਇਕ 'ਬਿਗਨਿੰਗ' ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ 'ਬਿਗਨਿੰਗ' ਜਿਸ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਦਾ ਭਾਰ, ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਬਲਦ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਦੀ ਮਿੱਥ ਵਿਚ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈਣ ਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦਾ 'ਅਕਰਮਕ ਆਬਜੈਕਟ' ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਇਕ 'ਸਕਰਮਕ ਸਬਜੈਕਟ' ਬਣਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਅਜਿਹਾ ਸਬਜੈਕਟ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਅਬਦਲ ਅਵਚੇਤਨੀ ਟ੍ਰੇਸ, ਅਸੀਂ-ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜੀ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਡਿਸਆਰਡਰ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕਾਲ ਇਕ ਨਵੇਂ ਰੂਪਾਕਰਕ ਡਿਸਆਰਡਰ ਕਰਕੇ, ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸਫੋਟ ਆਖਰੀ ਵਾਕ ਵਿਚ ਨਾ ਕਰਕੇ, ਸਥਿਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ, ਸਮਝਣ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਆਦਿ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦਾ, ਇਕ ਜਟਿਲਤਾ ਦਾ 'ਪ੍ਰੀਤਪੁਨੀ ਮੂਲਕ' ਬਹੁਪੁਨੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਅਜਿਹੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵੱਲ ਹੀ ਸੇਧਿਤ ਹੈ। ਬਹੁਪੁਨੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਗੁੰਗਾਰੇ, ਸਮਝੋਤੇ, ਡਾਈਸੈਟ ਅਤੇ ਕੌਨਫਲਿਕ ਵਾਲੇ ਨੈਗੋਸ਼ੀਏਸ਼ਨੀ ਸੰਵਾਦੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲੋਂ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ, ਹੋਂਦ ਅੰਦਰਲੀ 'Lack' ਨੂੰ ਹੀ ਸਿਰਜ ਰਹੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਸੁਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ: ਸਮਦਰਸ਼ੀ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ 92, ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ, ਪੰਨਾ 3.
2. ਸੁਕੀਰਤ: ਜਲਾਵਤਨ, ਪੰਨਾ 80,
3. Sean Homer: Jacques Lacan p. 45
4. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼: ਕਥਾ ਅਨੰਤ, ਪੰਨਾ 342.
5. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ: ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ, ਪੰਨਾ 100.

ਵਲਿੰਗਟਨ ਰੋਡ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਦੇ ਵਿਚ ਕੌਣ ?

/ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਵਲਿੰਗਟਨ ਰੋਡ-ਉਸ ਦਾ ਇੱਕ ਚੁਬਾਰਾ। ਹੇਠਾਂ 'ਅਕਾਲੀ ਪਤ੍ਰਕਾ' ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ। ਚੁਬਾਰਾ ਕਾਫੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਲੰਘ ਡਿੱਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦਿਨ ਦਾ 10 ਕੁ ਵਜੇ ਦਾ ਵਕਤ ਹੈ। ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ ਪਿਆ ਹੈ, ਮੂੰਹ ਸਿਰ ਲਪੇਟੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸਾਵੇ ਪੱਤਰ ਵਾਲਾ। ਇਹ ਗੱਲ 1939 ਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦਾ ਰਜ਼ਾਈ ਵਿਚ ਲਪੇਟੇ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਰੁਝੇਵੇਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ। ਪਰ ਅੱਜ ਉਸ ਦਾ ਦਿਨ ਨੂੰ ਰਜ਼ਾਈ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਗੜ੍ਹਪ ਲਪੇਟੇ ਪਏ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਕੱਟਣ। ਮੇਰਾ ਵੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਬਗੈਰ ਦਿਲ ਉਦਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-ਫੇਰ ਮੈਂ ਜੇ ਛੁੱਟੀਆਂ ਨਾ ਵੀ ਹੋਣ, ਕਾਲਜ 'ਚੋਂ ਘੁਸਾਈ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਰੇਲ ਫੜੀ ਤੇ ਝੱਟ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਥੋਂ ਵਲਿੰਗਟਨ ਰੋਡ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਏਸੇ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।.....ਪੁਰਨਭਾਂਤ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰ।

ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਨਜ਼ਰੀਂ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ। ਹਾਲੇ, 1938 ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬੜੀ ਠੁੱਕ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਾਲਜ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਜਾਨ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਿੱਦਾਂ? ਜਿੱਦਾਂ? ਲਉ ਸੁਣੋ।

1936 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ--'ਸਾਵੇ ਪੱਤਰ' ਛਪੇ ਨੂੰ ਹਾਲੇ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਪਰ 'ਸਾਵੇ ਪੱਤਰ' ਵਾਲਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਇਕ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਲਾਈਟ ਹਾਊਸ (ਮੇਰਾ ਹਮਜ਼ਮਾਤੀ) ਅਸੀਂ ਦੋਨੋਂ ਕਾਲਜ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਵਿਚ ਖੜੇ ਸਾਂ, ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਪਰ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਲਾਈਟ ਹਾਊਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕੀਆਂ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਚੁੱਪ-ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਹੱਥ ਪੌੜੀਆਂ ਵੱਲ ਉੱਪਰ ਨੂੰ ਕਰ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਸਰਕਾਰਾਂ ਹਨ।...ਸਰਕਾਰਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।" ਉਪਰੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੌੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਉਤਰਨ ਦੀ ਪੈਰ-ਚਾਪ, ਮਾੜੀ ਮਾੜੀ, ਠਹਿਰੀ ਠਹਿਰੀ, ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਤਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅੱਕਤੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਹਾਲੇ ਦਿੱਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਅਸੀਂ ਦੋਨੋਂ ਸ਼ਹਿ ਕੇ ਖੜੇ ਗਏ- ਬੜੀ ਪਰਬਲ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨੂੰ ਅੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਲਈ ਹੇਠਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਇਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਥੋਹੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਰੀਰ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਅਸੀਂ ਪੂਰੇ ਮੋਹ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰਨ ਦੀ ਮੱਠੀਮੱਠੀ, ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ, ਟਿਕਵੀਂ ਜਹੀ ਚਾਪ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ-ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਭਰ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਹਾਲੇ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪੌੜੀਆਂ ਉੱਤਰ ਉਹ ਰਵਾਂ-ਰਵੀਂ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੋ ਗਏ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਪਿੱਠ ਦਿੱਸਦੀ ਰਹੀ, ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਆਪਣੀ ਬਾਵੇਂ ਖੜੇ ਖੜੋਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕੀਲੇ ਗਏ ਹੋਈਏ। ਇਓਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਲਾਈਟ ਹਾਊਸ ਨਹੀਂ-(ਲਾਈਟ ਹਾਊਸ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਪੁੱਠੇ ਤਵੇ ਵਰਗਾ ਕਾਲਾ ਸ਼ਾਹ ਸੀ) ਸਗੋਂ ਕਾਲਜ ਦੇ ਕੁਲ ਮੁੰਡੇ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਰਦੇ ਸਨ-ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਰਾਂਝੇ ਹੋਣ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੀਰ ਸਲੇਟੀ।

ਪਰ, ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪੱਕੀ ਸਰਵਿਸ ਨੂੰ ਲਤ ਮਾਰ 1939 ਵਿਚ ਜਾ ਟਿਕਿਆ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਲਿੰਗਟਨ ਰੋਡ ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਇਕ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਏਥੇ ਅੱਜ

ਕੱਲ੍ਹ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਮਿਲਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ਼ਕ ਮੁਸ਼ਕ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਰਜ ਰਜ ਕੇ ਛਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਸ਼ਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਮੱਤ ਮਾਰਦਾ ਹੈ

ਫੇਰ ਭੁੱਖਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ

ਫੇਰ ਰੁਸਵਾ ਤੇ ਬਦਨਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹਾਲੇ ਪਰ ਪਹਿਲੀ ਸਟੇਜ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਰਸਵਾਈ ਹਾਲੇ ਕੁਝ ਕੁ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ। ਉਹ ਵੀ ਤਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ ਨੂੰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਸਿਰ ਤੇ ਢੁਕੀ ਪਈ ਸੀ।

1939 ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਹਾਲੇ ਚੰਗੇ ਭਲੇ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵੱਲੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ 100 ਸਾਲਾ ਬਰਸੀ ਮਨਾਈ ਗਈ। ਬੜਾ ਤਕੜਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੋਇਆ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਕ ਰਾਤ ਬੜੇ ਮਾਅਰਕੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਟੇਜ ਸੱਕਤਰ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਗਲੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਨੇ ਵੀ ਦੋ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹਾਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰੇ ਪਿਆਰੇ, ਬੀਬੇ ਰਾਣੇ ਘਰ ਵਾਲੇ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕੁਮਾਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਠਹਿਰੀ ਸੀ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਕੋਲ। ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬੱਲ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਹੀ ਸੀ। ਖੈਰ, ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਹੋਇਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹੀ-ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਤੁਕ ਆਉਂਦੀ ਸੀ:

ਕੀ ਮੇਰਾ ਹੱਕ ਕਿਸੇ ਤੇ ਨਹੀਂ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਚੋਂ ?

ਦੁਜੀ ਸੀ: ਆ ਦੇ ਜਾ ਇੱਕ ਹੁਲਾਰਾ ਪੀਘ ਝੁਟੋਂਦੀ ਨੂੰ

ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੌਰ ਬੱਸ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ। ਛੋਟ ਕੇ ਜਹੀ। ਜਿਹੜਾ ਦੇਖਦਾ ਡਿਗ ਡਿਗ ਪੈਂਦਾ। ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਆਖਿਰ ਕਵੀ ਸੀ-ਚੁਫਾਲ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕਵਿਤਾ ਸੀ-ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਵਾਰ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਧੰਨ ਧੰਨ ਹੋ ਗਈ।

ਉਹ ਦਿਨ ਲੰਘਿਆ, ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਵੈਰਾਗਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਿਆ-ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਫਤੀ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਵੀ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਵੀ। ਇਸ ਤੁਫਾਨੀ ਘਟਨਾ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਦਿਨ, ਕਿੰਨੇ ਮਹੀਨੇ ਉਥੇ ਟਿੱਕ ਸਕੇ-ਪੂਰਾ ਹਿਸਾਬ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹੋ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਰਸਾ ਬਹੁਤਾ ਲਮਕ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ, ਸਰਵਿਸ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਕੇ-ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ, ਚਨੋਣ ਸਿੰਘ ਜੇਠੂਵਾਲੀਆ, ਸ. ਅਮੋਲ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀ ਨਿੱਘੀ ਸੰਗਤ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸਾਡਾ ਮਹਾਂਕਵੀ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ, ਵਲਿੰਗਟਨ ਰੋਡ ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ।

ਰੋਟੀ ਖਾਏ ਤੇ ਕਿਥੋਂ ? ਕਿੱਦਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਵਿੱਡ ਭਰੇ ? ਖਿਆਲ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਧਰੇ ਸਰਵਿਸ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ ਪਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਵਿਚਾਰੇ ਦਾ ਝਾਠੂ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਮਸਤ ਸੀ-ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਬੇਹਿਸਾਬੀ, ਬੇਪਨਾਹ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹਦ-ਉਹ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੀਤਮਾ ਦੇ ਕੋਲ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਗੱਡ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਪੁੱਛ ਸਕਦਾ ਸੀ:

ਦਸ ਕੁੜੀਏ, ਤੇਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੱਚੀਆਂ ਕਦੋਂ ਹੋਣ ਗੀਆਂ।

ਜੇ ਕੁੜੀਏ, ਤੇਰੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਹੋਵਣ ਗੱਲਾਂ

ਜਿੱਤ ਲਵਾਂ ਬਲ ਫੁੰਮਰ, ਪਰਬਤ, ਸਾਗਰ, ਜੂਹਾਂ, ਛੱਲਾਂ
 ਢੇ ਲਿਆਵਾਂ ਕੁਲ ਸੁਹਜ ਜਗਤ ਦਾ ਖਾਤਰ ਤੇਰੇ ਜੱਹਲਾਂ
 ਇਕ ਹੁਲਾਰੇ ਦੁਨੀਆਂ ਟੱਪ ਜਾਂ, ਗਗਨ ਦੇਸ ਜਾ ਮੱਲਾਂ
 ਝੁੰਡ ਅਕਾਸ਼ੋਂ ਚੰਦ ਸਿਤਾਰੇ ਹਿੱਕ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਲਾਂ
 ਜਗਮਗ ਕਰਦਾ ਹਾਰ ਪ੍ਰਵਾਂ, ਗੱਲ ਤੇਰੇ ਆ ਵੱਲਾਂ
 ਜੇ ਕੁੜੀਏ ਤੇਰੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਹੋਵਣ ਗੱਲਾਂ

ਇਸ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ, ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਭਿਣਕ ਪਾਈ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਉਸ ਕੋਲ ਰਾਤ ਨੂੰ ਠਹਿਰੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸਨੇ ਉਦੋਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਹਾਲੇ ਸੱਚੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਈਆਂ, ਨਾ ਹੀ ਸੱਚੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਏਨੀ ਛੇਤੀ ਸੱਚੀਆਂ ਹੋ ਵੀ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਆਖਰ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਬੰਧਨ ਇੱਕ ਫੌਲਾਦ ਵਰਗੀ ਕਰੜੀ ਕਠੌਰ ਹਕੀਕਤ ਹੈ-ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਮਰਾਂ ਵੀ ਲਗ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਉਮਰਾਂ ਹੀ ਲੱਗ ਜਾਣ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਬੇਸਬਰਾ ਇਨਸਾਨ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਰਗਲਾਇਆ, ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਛੱਡਾ, ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਹਿੱਕ ਮਾਲ ਲਾ, ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਤੇ ਫਾਕਾਮਸਤੀ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਰੂਪੀ ਖੂਹ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ ਆ ਹੀ ਡਿਗਿਆ ਸੀ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਛੱਜੂ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਰਜਾਈ ਵਿਚ ਮੂੰਹ ਸਿਰ ਲਪੇਟੀ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਛੱਜੂ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸ. ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਛੱਜੂ ਬਣਿਆ ਦਿਨ ਕਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚੁਬਾਰੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਬਰਸਾਤੀ ਸੀ। ਬਰਸਾਤੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਪੌੜੀ ਦੇ ਹੇਠ ਇਕ ਛੋਟੀ ਕਮਰੀ ਸੀ-ਇਹ ਦੇ ਵਿਚ ਭੁੰਜੇ ਬਿਸਤਰਾ ਲਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ, ਆਏ ਗਏ ਰੈਣ ਬਸੇਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਦੀ ਮੈਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਦਿਨ ਮੋਹਣ ਪਿਆਰਾ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਉੱਤੇ ਲਮਲੇਟ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਿਆਲ ਭਰਵਾਂ ਉੱਤਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਪੌੜੀ ਹੇਠਲੀ ਸੌਣ-ਡਿੱਜ ਵਿਚ ਘੁਰਾੜੇ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵਾਜ ਪਈ-“ਆ ਜਾ, ਚਾਹ ਪੀਈਏ।” ਮੈਂ ਉਠਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪਏ ਸਟੂਲ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਆ ਗਿਆ। ਦੋਨੋਂ ਜਣੇ, ਜਦੋਂ ਇਓਂ ਕੱਪਾਂ ਵਿਚ ਪਈ ਨਿਘਦਾਤੀ, ਭਾਪਾਂ ਛੱਡਦੀ ਚਾਹ ਦੇ ਨੇੜ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਿਚ ਹੋ ਗਏ ਸਾਂ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਵਿਥਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ-ਹੋ ਗਈ:

“ਰਾਤ,” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਮੈਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਾਲੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਲੀ ਨਹੀਂ। ਮੱਥਾ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਭੁਖ ਉੱਠਿਆ ਹੈ।” ਜਦੋਂ ਹਾਲੇ ਮੈਂ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ-ਯਾਰ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਪਟਾਖਾ ਬੋਲਟ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਉਹਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰੀ, “ਆਖਿਰ, ਜਦ ਹਾਲਤ ਵਸੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਏ ਪਏ ਨੂੰ ਭੰਧਾਰ-ਤਾਰੇ ਦਿਸਣ ਲਗ ਪਏ ਤਾਂ ਸੁਰਜੀਤ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ। ਉਹਨੂੰ ਕਿਹਾ-“ਲਿਆ ਬਾਲਟੀ ਭਰ ਕੇ ਬਰਫ-ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਦੀ, ਪਾ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਵਿਚ।” ਬਾਲਟੀ ਕੋਲ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਦਿਖਾਈ। ਉਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਇੱਟਾਂ ਦਾ ਫਰਸ਼ ਗਿੱਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੱਸਿਆ, “ਇਹਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਂ ਕੱਪ ਭਰ ਭਰ, ਸਿਰ ਅੱਗੇ ਨੂੰ, ਬਾਲਟੀ ਦੇ ਉੱਤੇ ਕਰ ਕੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਪਾਈ ਗਿਆ। ਘੰਟਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਜਾਂ ਘਟ ਵੱਧ। ਫੇਰ ਕੁਛ ਫਰਕ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਹਾਲਤ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਚਰਨ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ।” “ਕਿਉਂ?” ਮੈਂ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਲੋੜ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਮਾਗ

ਇਸ਼ਕੇ ਦਾ ਭੁੰਨਿਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਮਾਯੂਸੀ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਘਾਬਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਾ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ। ਆਇਆ ਸੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਬੜੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਰੋਟੀ ਦੇ ਹੀ ਦੇਵੇਗਾ-ਆਖਿਰ ਉਹ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਹੈਸੀਅਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬੋਹੜਾ ਸੀ-ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ, ਮੁਕਾਮ ਸੀ, ਸਨਮਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਨਵੇਂ ਕਾਲ 'ਚ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਚੜ੍ਹ ਕੁੱਕਾ ਕਵੀ ਹੈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੋਨੋਂ ਵਸਤਾਂ ਫਟਾਫਟ ਮਿਲ ਜਾਣਗੀਆਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੈਰ ਧਰਦਿਆਂ ਹੀ-ਰੋਟੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ਼ਕੇ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਵੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਉਸ ਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ-ਟੁੰਬਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਵੀ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਝੰਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਲਾਲਚ ਤੋਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਵੀ ਹੋ ਕੀ ਸਕਦਾ ਹੈ-ਫੇਰ ਇੱਕ ਕਵੀ ਜੀਉੜੇ ਨੂੰ? ਹੁਣ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਜੀਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਉਹ ਬੇਜਾਨ ਸੀ, ਮੁਰਦਾ ਸੀ-ਨਿਰੀ ਲਾਸ਼। ਉਹ ਰਾਂਝੇ ਵਾਂਗ ਜਿਵੇਂ ਝੰਗ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ-ਉਹ ਤਾਂ ਸੱਸੀ ਦੇ ਭੰਬੋਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪੁੰਨੂੰ ਬਣ ਗਿਆ ਲੱਗਦਾ ਸੀ।

ਪਰ.....ਇਹ 'ਪਰ' ਹਾਲੇ ਤਕ 'ਪਰ' ਹੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਅਕਾਰ ਫੜਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, “ਗੁਰਚਰਨ ਦੇ ਬੱਚੇ,” ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਝਮਕੀਆਂ, ਮੱਥਾ ਸੁਕੋੜਿਆ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਮਾਤਰ ਉਦਾਸ ਜਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੇ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਮੈਂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਪਾਗਲ-ਆਹ ਦੇਖ।” ਅਤੇ ਸਿਰ ਭੁਆ ਕੇ ਸਿਰਗਾਣੇ ਪਿਛਲੇ ਸ਼ੈਲਫ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਬੜਾ ਮੋਟਾ ਗ੍ਰੰਥ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੋਲ ਕੇ ਫੌਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, “ਇਹ ਲਿਆ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਮਹਾ ਕੋਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕੋ ਪੂਰਾ ਕਾਂਡ ਹੈ ਕਿ ਇਸ਼ਕ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਇਹ ਫਤੂਰ ਪਾਗਲਪਣ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੀ ਅਲਾਮਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।” “ਆਹ ਦੇਖ, ਗੁਰਚਰਨ ਦੇ ਬੱਚੇ, ਅਕਲ ਦੇ ਕੱਚੇ, ਤੇਰਾ ਮੋਹਣ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਪਾਗਲ। ਸਾਰੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਸਨ-ਲੈ ਪੜ੍ਹ ਲੈ, ਮੈਂ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਝਾਤ ਮਾਰੀ, ਫੇਰ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਚੈਪਟਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਲਿੰਗ ਗਿਆਨਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਪਾਗਲਪਣ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ-ਉਹ ਐਉਂ ਉੱਠੇਗਾ, ਐਉਂ ਤੁਰੇਗਾ, ਐਉਂ ਲੇਟੇਗਾ, ਐਉਂ ਝਾਕੇਗਾ-ਐਉਂ ਜਾਗੇਗਾ, ਐਉਂ ਸੌਂਵੇਗਾ-ਭੁੱਖ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗੇਗੀ-- , ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ--ਸੋਚੇਗਾ ਕਿਵੇਂ, ਅਜੀਬ ਹਰਕਤਾਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਰੇਗਾ।”

ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੋਰਾਂ ਦੱਸਿਆ, “ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ, ਇੱਕ ਟਿਊਸ਼ਨ ਮਿਲੀ ਹੈ-10ਰੁਪਏ ਮਹੀਨੇ ਦੀ। ਪੰਜ ਛੇ ਮੀਲ ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਲਿਆ ਹੈ। ਪੰਜ ਛੇ ਮੀਲ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲ ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਪੰਜ ਛੇ ਮੀਲ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਏਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ-ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਹਦੇ ਉੱਤੇ ਭੌਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੇਜ਼ ਸਪੀਡ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਪਾਸੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਖੱਸ, ਦਿਨ ਭਰ ਏਂਦਾ ਕੱਢਦਾ ਹਾਂ। ਜਦ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਧੰਦਾ ਫੜ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹਾਂ--।” ਇਹ ਅੰਤਲੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਟੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਂ। ਇਹ ਕੀ! ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਏਦਾਂ ਦਾ ਭਗਤ ਤਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸੀ। “ਪਰ ਪੜੋ-? ਮੈਂ ਪਾਠ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ?” ਉਸ ਨੇ ਸਗੋਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਹੀ ਸਵਾਲ ਦੇ ਮਾਰਿਆ, ਅਤੇ, ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ, ਜੁਆਬ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। “ਮੈਂ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਪਈ ਜਿੱਥੇ ਕਿਧਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਮਿਲ ਜਾਏ, ਮੈਂ ਉਹ ਤੁਕ ਜਾਂ, ਕਈ ਵਾਰ, ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸ਼ਬਦ, ਵਖਰਾ ਨੋਟ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ।

ਜਿਵੇਂ — ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਣ.

ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ — ਰਿਮ ਝਿਮ ਬਰ ਸੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰਾ

ਜਾਂ — ਅਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਬੋਲਿਆ ਬਬੀਹਾ।”

ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਮ੍ਰਿਤ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਤੁਕਾਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਫੇਰ ਉਹ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਉਠ ਕੇ ਉਸੇ ਸ਼ੈਲਫ ਉੱਤੇ ਇਕੋ ਚੰਗੀ ਮੋਟੀ ਕਾਪੀ ਚੁੱਕੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮੋਹਰੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਵਰਕੇ ਫੋਲੀ ਜਾਣ, ਨਾਲ ਕਿਤਿਓਂ ਕਿਤਿਓਂ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਣ। ਜਾਪ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ—‘ਅਮ੍ਰਿਤ,’ ‘ਅਮ੍ਰਿਤ,’ ਅਮ੍ਰਿਤ,’ ‘ਅਮ੍ਰਿਤ’.....।

ਉਹ ਕਹਿਕਹਾ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਫੇਰ ‘ਅਮ੍ਰਿਤ ਘੀ’ ‘ਅਮ੍ਰਿਤ ਘੀ’ ਦਾ ਜਾਪ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੱਸਿਆ, “ਮੈਂ ਬਜ਼ਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਧਰੇ ‘ਅਮ੍ਰਿਤ’ ਨਾਂ ਵਾਲਾ ਬੋਰਡ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਉਹਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਦੇਖੀ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ—ਖੜਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਈ ਕਈ ਚਿਰ। ਬਿਰਤੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਟਿੱਕ, ਉਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਪੁਰਾਣੀ ਅਨਾਰਕਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਦੁਕਾਨ ਹੈ— ਅਮ੍ਰਿਤ ਕਲਾਥ ਹਾਊਸ। ਉਹ ਤਾਂ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰੇ। ਪੂਰਾ ਇਕ ਘੰਟਾ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਖੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖੀ ਗਿਆ।” ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਤੇਰੇ ਮੋਹਰੇ ਮੋਹਣੇ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਮ੍ਰਿਤ-ਰਸ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।” “ਆਹ ਦੇਖ,” ਉਹਨੇ ਇਕ ਦੇਸੀ ਘਿਓ ਦਾ ਬੰਦ ਡੱਬਾ ਵੀ ਉਸੀ ਸ਼ੈਲਫ ਤੋਂ ਚੁੱਕਿਆ। “ਇਹ ਮੈਂ ਅਨਾਰਕਲੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਖਰੀਦਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਖਰੀਦਿਆ? ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹੈ—ਅਮ੍ਰਿਤ ਘੀ। ਅਮ੍ਰਿਤ ਘੀ, ਅਮ੍ਰਿਤ ਘੀ।” ਤੇ ਉਹ ਕਹਿਕਹਾ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ। ‘ਅਮ੍ਰਿਤ ਘੀ’, ‘ਅਮ੍ਰਿਤ ਘੀ’, ਦਾ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਜਾਪ ਜਪਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ। “ਹੁਣ ਦਸ, ਗੁਰਚਰਨ ਦੇ ਬੱਚੇ”—ਮੇਰੇ ਤੇ ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਹੋਇਆ। “ਦਸ ਵੀ—ਮੋਹਣ ਮਜ਼ਨੂੰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਨਹੀਂ ਮਜ਼ਨੂੰ? ਘਟੇ ਘੱਟ ਸੈਂਕੜੇ ਐਨਸਾਈਕਲੋ-ਪੀਡੀਆ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸਿਧ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਵਈ।”

ਹਾਲਤ, ਵਾਕਈ, ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ। ਆਖਿਰ ਇਸ ਦਾ ਨਬੇੜਾ ਕਿੱਥੇ ਦਾ ਕੇ ਹੋਵੇਗਾ? ਪਾਗਲਪਨ ਦੇ ਆਸਾਰ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਅਤੇ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਘਟਣਗੇ ਨਹੀਂ, ਵਧਦੇ ਹੀ ਜਾਣਗੇ! ਫੇਰ ਮੋਹਣ ਸਿੱਧ ਸਾਵੇ ਪੱਤਰ ਵਾਲਾ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਪਾਗਲ ਮੋਹਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਉਘੱੜ ਆਈ—ਐਵੇਂ ਹਿੱੜ ਹਿੱੜ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ, ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਠੋਡੇ ਖਾਂਦਾ, ਪਾਟੇ ਝਰੀਟੇ ਲੀੜੇ, ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਗਲ ਵਿਚ ਪਈ ਪਗੜੀ, ਜੁੱਡੀਆਂ ਖਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ—ਕਦੇ ਰੋਂਦਾ, ਕਦੇ ਹੱਸਦਾ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਦੇ ਦੌੜੰਗੇ ਹਲਾਰਦਾ, ਭਜਦਾ, ਟਪਦਾ, ਕਦੇ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਕਦੇ ਸੜਕ ਵਿਚ ਲਿਟ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ? ਕਵਿਤਾ, ਕਮਲ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ ਹੋਈ।

ਮਜ਼ਨੂੰ, ਸ਼ਾਇਦ, ਏਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਝੱਲ ਖਿਲਾਰਦਾ ਬੰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮੋਹਣ ਸਿੱਧ, ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਖਤਰੀ ਸਿਖ, ਸ਼ਾਇਦ ਪੁਰੀ ਸੀ ਗੋਤ ਦਾ। ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਆਣਾ—ਹੱਸਦਾ, ਹਸਾਉਂਦਾ, ਬਾਤਾਂ ਪਾਉਂਦਾ, ਲਤੀਫੇ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ? ਮੈਂ ਸੋਚ ਸੋਚ ਘਬਰਾ ਉੱਠਿਆ। ਜਦ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲ ਏਸ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ ਉਦੋਂ ਵੀ ਹਾਲਤ ਭੈੜੀ ਹੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਰਾਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੱਥਾ ਭੱਠ ਵਾਂਗ ਤਪ ਉੱਠਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੀ ਟਕੋਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਐਮ. ਏ. (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ) ਫਸਟ ਈਅਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਏਸੇ ਘਰ ਦੀ ਧੁਰ-ਉਪਰਲੀ ਬਰਸਾਤੀ ਵਿੱਚ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਹਾਲਾਤ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਵਿਗੜਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ—ਮੈਂ ਡੂੰਘੀ ਚਿੰਤਾ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਧਾਰੀ ਵਾਪਸ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਿਆ, ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ।

ਇਬਤਿਦਾਏ ਇਸ਼ਕ ਹੈ, ਰੋਤਾ ਹੈ ਗਿਆ
ਆਗੇ ਆਗੇ ਦੇਖੀਏ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕਿਆ।

ਲਿਖਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜ ਹੈ/ਸੁਭਾਸ਼ ਨੀਰਵ

ਉਂਜ ਤਾਂ ਪਾਠਕ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਜਾਣਦੇ—ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਲੇਖਕ ਦੇ ‘ਨਿੱਜ’ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਣ-ਜਾਣਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਝਾਤ ਮਾਰਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਵੈਜੀਵਨੀਆਂ ਪਾਠਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਲੇਖਣ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਈ ਛੋਟੇ-ਅਣਛੋਟੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਆਪਣਾ ਸਵੈਕਥਨ ਲਿਖਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਾਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਡਰ ਲਗਾਤਾਰ ਸਤਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕਿਤੇ ਮੇਰਾ ‘ਸਵੈਕਥਨ’ ਇਕ ਸਵੈ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ-ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ, ਜੀਵਨ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਿਆਂ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਸਵੈਜੀਵਨੀਆਂ ਲਿਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਲਿਖਣਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਵੈਜੀਵਨੀ/ਸਵੈਕਥਨ ਲਿਖਣਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹੱਥੀਂ ਕੁਰੇਦਣ ਵਰਗਾ ਤਕਲੀਫ਼ਦੇਹ ਕੰਮ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਇਕ ਬੇਹੱਦ ਗਰੀਬ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜੋ ਸੰਨ 1947 ਦੀ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਵੰਡ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਛੱਡ ਕੇ, ਤਨ-ਮਨ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਲੈ ਕੇ, ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਤੇ ਰੋਟੀ ਰੋਜ਼ੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਪੱਛਮੀ ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਕਸਬੇ-ਮੁਰਾਦ ਨਗਰ ਵਿਚ ਆ ਟਿਕਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲੁੱਟੇ-ਪੁੱਟੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਮਾਂ, ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ, ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ, ਮੇਰੀ ਨਾਨੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਚਾਚਾ ਸਨ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੁਰਾਦ ਨਗਰ ਸਥਿਤ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਲੇਬਰ ਦੀ ਭਰਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਉਥੇ ਇਕ ਕਿਰਤੀ ਵਜੋਂ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਇਕ ਛੋਟਾ ਮਕਾਨ ਵੀ। ਡੇਢ- ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਉਹ ਪਿਤਾ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਾਚਾ ਵੀ ਇਸੇ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਪਿਤਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਦੌੜ-ਭੱਜ ਕਰਨ ‘ਤੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਮਕਾਨ ਨਾਲ ਦਾ ਮਕਾਨ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਲਈ ਬੀਜ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੰਗਰਨ-ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਸਹਾਇਕ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਮੇਰਾ ਅਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਥਿਤੀਆਂ-ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਮੈਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਲੇਖਣ ਦੇ ਬੀਜ ਪਨੁਪੇ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਮ ਫੜਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੇਖਣ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦਿਨ ਐਨ ਯਾਦ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਫਰੋਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਚੇਤਿਆਂ-ਅਚੇਤਿਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਝੂਲਣ ਦੇ ਉਹ ਦਿਨ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੋਹਰੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇੰਟਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਲਾਚਾਰ ਇਕੱਲਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਘੋਰ ਬੇਕਾਰੀ ਦੇ ਥਪੇੜਿਆਂ ਨੂੰ ਝੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮੈਂ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤ੍ਰਕਾਵਾਂ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬੇਕਾਰੀ ਦੀ ਆਗੀ ਤੋਂ, ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਹੀ, ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਹਾਣੀਆਂ, ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਕੋਈ ਪਾਤਰ ਮੈਨੂੰ

ਬਿੱਲਕੁਲ ਆਪਣਾ ਸਦਾ-ਸੰਬੰਧੀ ਲਗਦਾ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਜਿਸ ਗਰੀਬ ਮਜ਼ਦੂਰ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਲਿਆ-ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਾਹਿਤਕ ਰੁਚੀ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ ਘੰਟੇ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਫੈਕਟਰੀ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਕਾਨ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪੂਰੇ ਬਲਾਕ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਬੇਹੱਦ ਗਰੀਬ ਮਜ਼ਦੂਰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ, ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਪੂਰਬੀਏ, ਜੁਲਾਹੇ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ। ਇਕ ਬਲਾਕ ਵਿਚ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ 18 ਕੁਆਟਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ-ਨੌਂ ਅੱਗੇ ਤੇ ਨੌਂ ਪਿੱਛੇ। ਬਲਾਕ ਦੇ ਦੁਵੱਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਵਿਚਾਲੇ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਨਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਪਾਣੀ ਲਈ ਹਫ਼ਤਾ-ਤਫ਼ਰੀ ਮਚੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਝਗੜੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਬਾਲਟੀਆਂ ਖਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਔਰਤਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਕਦੀ ਪਾਣੀ ਬਾਰੇ, ਕਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਝਗੜੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਹੱਥੋਪਾਈ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਰਨ ਤਕ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਨਾਮ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੱਸ, ਸਟਰੀਟ ਲਾਈਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉੱਚੇ-ਲੰਮੇ ਖੰਭਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਟਕਦੇ ਬਲਬ ਸ਼ਾਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਪੀਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਸੁੱਟਣ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਲੈਂਪ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਘਰ ਦੇ ਕੋਲ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਾਲੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਖੰਭੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਮੰਜੀ ਡਾਹ ਕੇ, ਉਸ ਦੀ ਪੀਲੀ ਮੱਧਮ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹੋਮਵਰਕ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਘਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਭੈਣਾਂ, ਤਿੰਨ ਭਰਾ, ਪਿਤਾ, ਅੰਮਾ ਸਮੇਤ ਨਾਨੀ ਵੀ ਸੀ। ਨਾਨੀ ਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨਾਂ ਜੁਆਈਆਂ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਜੁਆਈ ਯਾਨੀ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਹਰ ਵਾਲੇ ਛੋਟੇ ਕਮਰੇ, ਜੋ ਰਸੋਈ ਦਾ ਵੀ ਕੰਮ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਕਮਰਾ ਨਹੀਂ, ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਵਰਾਂਡਾ ਸੀ ਜੋ ਪੰਜ ਫੁਟ ਉੱਚੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਠੰਢ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕੰਧ ਦੇ ਉੱਪਰ ਵਾਲੀ ਖਾਲੀ ਜਗਾਹ ਅਤੇ ਜੰਗਲੇ ਨੂੰ ਦੋ ਟਾਟ-ਬੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਵਰਾਂਡਾ-ਨੁਮਾ ਕਮਰਾ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਨਾਨੀ ਦਾ ਮੰਜਾ-ਬਿਸਤਰਾ, ਰਸੋਈ ਦਾ ਸਾਮਾਨ, ਫਾਲਤੂ ਸਾਮਾਨ ਲਈ ਪੜਛੱਤੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਮਾਇਆ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਹੀ ਸੀ, ਅਕਸਰ ਘਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਗੁਸਲਖ਼ਾਨ ਵਜੋਂ ਵੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਨਾਨੀ, ਮਾਂ ਜਾਂ ਭੈਣਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਨਹਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਘਰ ਦੇ ਮਰਦ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਟਾਟ ਅਤੇ ਬੋਰੀਆਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਨਹਾ ਲੈਂਦੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਨਾਨੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਜਾਨ ਸੀ, ਹੱਥ-ਪੈਰ ਚਲਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਝਾੜੂ-ਪੋਚਾ, ਵਰਤਣ ਮਾਂਜਣ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਆਦਿ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗਾ ਕਮਾ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ, ਜਦ ਸਰੀਰ ਬਾਹਲਾ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਦਾਮਾਦ ਅਤੇ ਧੀ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਗਈ। ਦਾਦਾ ਵੀ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਚਾਚੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਘਰ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇੱਕ ਭੈਣ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਦੋ ਛੋਟੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਦੋ ਭਰਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਸਤੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਿਤਾ ਆਪਣੀ ਸੀਮਤ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਘਰ ਦਾ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਜਦ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ 'ਓਵਰ ਟਾਈਮ' ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਦਾ ਸੀ।

ਪਿਤਾ ਘਰ ਤੋਂ ਛੇ-ਸੱਤ ਮੀਲ ਦੂਰ ਕਸਬੇ ਦੀ, ਜਿਸ ਲਾਲਾ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਘਰ ਦਾ ਰਾਸ਼ਨ ਉਧਾਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਵੀ ਕਣਕ-ਚੌਲ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਉਧਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਚੁਕਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਰਾਸ਼ਨ ਉਧਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਓਵਰ ਟਾਈਮ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਪਿਤਾ ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਉਧਾਰ ਚੁੱਕਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨਾ ਹੁੰਦੇ, ਉਹ ਅੱਧਾ ਉਧਾਰ ਹੀ ਚੁਕਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਘਰ ਵਿਚ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਚੌਲ ਹੀ ਪੱਕਦੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਛ ਕੱਢ ਕੇ ਰੱਖ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਸ ਠੰਢੀ ਪਿੱਛ ਵਿਚ ਗੁੜ ਦੀ ਡਲੀ ਘੋਲ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਪੀਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ। ਆਪਣੀ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਨ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ। ਮਾਂ, ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਣੇ ਵਾੜੇ ਵਿਚੋਂ ਚੌਲਾਈ ਦਾ ਸਾਗ ਤੋੜ ਲਿਆਉਂਦੀ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦੋ ਆਲੂ ਕੱਟ ਕੇ ਸਬਜ਼ੀ ਬਣਾਉਂਦੀ। ਸੰਨ 1962 ਵਿਚ ਭਾਰਤ-ਚੀਨ ਜੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਦ ਕਣਕ-ਚੌਲ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਕਾਲ ਪੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜੌ-ਬਾਜ਼ਰੇ ਦੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਚੋਪੜੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਵੀ ਖਾਧੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਰਮ-ਗਰਮ ਹੀ ਖਾਧਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਠੰਢੀ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਹ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਸਖ਼ਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਬਾਉਂਦਿਆਂ-ਚਬਾਉਂਦਿਆਂ ਸਾਡੇ ਮੂੰਹ ਦੁੱਖਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ।

ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਪਿਤਾ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਗੱਡੀ ਜਿਵੇਂ-ਕਿਵੇਂ ਖਿੱਚ ਰਹੇ ਸਨ, ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਕੰਮ-ਪੰਦਾ ਜਾਂ ਨੌਕਰੀ ਦੇਖਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਝਾ ਸਹਾਰਾ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਉੱਪਰ ਜਵਾਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਧੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਈਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਸੰਬੰਧੀ ਘਰ ਵਿਚ ਜਬਰਦਸਤ ਹੰਗਾਮਾ ਹੋਇਆ। ਪਿਤਾ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੁਡਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਮੁੰਡਾ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਕਰਜ਼ਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵੱਡੀ ਧੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਕਰਜ਼ੇ ਹੇਠ ਇੰਨਾ ਦੱਬ ਗਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਿਨ-ਪੂਰ-ਦਿਨ ਖ਼ਰਾਬ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਅੰਦਰੋਂ-ਬਾਹਰੋਂ ਟੁੱਟੇ ਪਿਤਾ ਸਰੀਰੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੇ ਗਏ। ਪਿਤਾ ਦੀ ਇਸ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਤਰਸ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚ ਕੀ ਪਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਮਾਕੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤਲਾ ਬੋਝ ਹਲਕਾ ਕਰਾਂ।

ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਨ। ਨਵੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਵਰਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਡਦੀ ਮਹਿਕ ਮੈਨੂੰ ਦੀਵਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੇ ਬੋਰਡ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਇਕ ਦਿਨ ਘਰੋਂ ਭੱਜ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵਿਆਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦਪੁਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਕਿਰਾਣੇ ਦੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਜੀਜਾ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ, ਸਫ਼ੈਦੀ ਆਦਿ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਠੇਕੇ ਲੈਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਆਇਆ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਪਿਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਜੀਜੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਕੰਮ ਉੱਤੇ ਲਗਵਾ ਦੇਣ, ਭਾਵੇਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵਜੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਲੈਣ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਬੋਰਡ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਪੇਪਰ ਚੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੰਨੇ ਪੈਸੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਦਾਖ਼ਲਾ ਲੈ ਸਕਾਂ। ਮੇਰੇ ਜੀਜਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ-ਸੁਣ ਕੇ ਨਾਰਥ ਬਲਾਕ ਵਿਚ ਡੇਲੀਵੇਜ਼ਰ ਵਜੋਂ ਲਗਵਾ ਦਿੱਤਾ-ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਰੁਪਏ ਦਿਹਾੜੀ ਉੱਤੇ। ਸੰਨ 1970 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ

ਦਿਨ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਡੈਜ਼ਰਟ ਕੂਲਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਉੱਤੇ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਉਥੇ ਪਾਈਪਾਂ ਨਾਲ ਕੂਲਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਭਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਡੇਲੀਵੇਜਰ ਨੂੰ ਦੋ-ਦੋ ਬਾਲਟੀਆਂ ਇਸ਼ੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਲ ਤੋਂ ਭਰ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਕੂਲਰਾਂ ਵਿਚ ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ ਪਾਣੀ ਭਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਵਿਚਲੇ ਵਕਤ ਦੌਰਾਨ ਸਾਨੂੰ ਦੂਜਾ ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਮਰਿਆਂ ਦੀ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ, ਕਮਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਕਰਨ ਦਾ, ਚਪੜਾਸੀਪੁਣੇ ਦਾ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਇਉਂ ਰੋਹਬ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰਖਰੀਦ ਗੁਲਾਮ ਹੋਈਏ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਲੈਟਰੀਨ-ਬਾਥਰੂਮ ਸਾਫ਼ ਕਰਾਉਂਦੀਆਂ, ਪੂਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪੌਚਾ ਲਵਾਉਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਵਰਤਣ ਮਜ਼ਾਉਂਦੀਆਂ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਮਤਲਬ-ਅਸਥਾਈ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋਣਾ। ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਛੁੱਟੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਡਿਊਟੀ ਲਵਾ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਹੋਰ ਬਣ ਜਾਣ। ਮੈਂ ਉਥੇ ਦੋ-ਢਾਈ ਮਹੀਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਜੋ ਰੁਪਏ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਦੇ, ਉਹ ਮੈਂ ਭੈਣ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਆਉਣ-ਜਾਣ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਉਹ ਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ-ਪੰਜ, ਦਸ, ਪੰਦਰਾਂ ਤੇ ਵੀਹ ਪੈਸੇ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਬਸ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਨਾ ਹੁੰਦੇ, ਮੈਂ ਪੈਦਲ ਹੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਕੱਤਰੇਤ ਤੋਂ ਮੁਹੰਮਦਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਰਟਕਟ ਰਸਤਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੁਰ ਕੇ ਇਧਰ- ਉਧਰ ਦੀ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਜਿੱਧਰੋਂ-ਜਿੱਧਰੋਂ ਦੀ ਬਸ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਦਰਦ ਨਾਲ ਚੀਸਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਤਾਂ ਸੁੱਜ ਵੀ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਭੈਣ ਤੇ ਜੀਜਾ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਾ ਦੱਸਦਾ ਅਤੇ ਆਫ਼ਿਸ ਵਿਚ ਕੰਮ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਮਾਰ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ।

ਜਦੋਂ ਦਸਵੀਂ ਦੇ ਬੋਰਡ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ, ਮੇਰੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਗੁੱਡ ਸੈਕਿੰਡ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਭੈਣ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਰੁਪਏ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਮੋਦੀ ਇੰਟਰ ਕਾਲਜ, ਮੋਦੀ ਨਗਰ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਲੈਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਦਾਖ਼ਲਾ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਘਰ ਵਿਚ ਸਭ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਤੇ ਪਿਤਾ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਉੱਤੇ ਉਹ ਮੰਨ ਗਏ। ਇੰਟਰ ਕਰਨ ਤਕ ਦੇ ਉਹ ਦੋ ਸਾਲ ਬੜੇ ਕਸ਼ਟ-ਭਰੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਰੇਲ ਦਾ ਮਾਸਿਕ ਸਟੂਡੈਂਟ ਪਾਸ ਬਣਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੁੱਝ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕਾਲਜ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਗੱਡੀ ਖੁੰਝ ਜਾਂਦੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬਸ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਛੁੱਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਦੀ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਸੀ, ਕੁਝ ਵੀ ਸੁਣਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਨਾਮ ਕੱਟਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਵਕਤ ਦੀ ਇਕ ਗੱਡੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਫੜਦੇ। ਕਾਲਜ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਦੀ ਬਗਲ ਵਿਚ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ ਦੀ ਦੂਰੀ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਅਕਸਰ, ਗੱਡੀ ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਲੇਟ ਆਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਸ ਦਿਨ ਸਹੀ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੀ, ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਹੀ ਦੌੜ ਲਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ। ਅਸੀਂ ਚਲਦੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ-ਕਦੀ ਉਹ ਛੁੱਟ ਵੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਾਰ ਵਜੇ ਦੀ ਗੱਡੀ ਸੀ ਜੋ ਅਕਸਰ ਲੇਟ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ-ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਸ਼ਾਮ ਪੈ ਜਾਂਦੀ। ਮਿੱਤਰ ਤਾਂ ਬਸ ਫੜ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਪੈਸੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਵਕਤ ਕਟੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ। ਮੈਂ ਮਾਲ ਗੋਦਾਮ ਵਿਚ ਪਏ ਸਾਮਾਨ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣਾ ਹੋਮ ਵਰਕ ਕਰਦਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹਦਾ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਸਵੇਰੇ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਲੰਚ ਬਾਕਸ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਭੁੱਖ ਦੇ ਮਾਰ ਦੇ ਹਾਲ ਬੇਹੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਮਿੱਤਰ ਕਦੀ ਆਪਣਾ ਲੰਚ ਸ਼ੇਅਰ

ਕਰਾਉਂਦੇ, ਕਦੀ ਨਾ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਕ-ਦੋ ਰੁਪਏ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਹ ਪੈਸੇ ਦੇ ਮਿਰਚ ਵਾਲੇ ਲਾਲ ਚਨੇ ਲੈ ਕੇ ਖਾ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲੈਂਦਾ-ਆਪਣੀ ਭੁੱਖ ਮਿਟਾਉਣ ਦੀ ਝੂਠੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ।

ਸੰਨ 1972 ਵਿਚ ਮੈਂ ਇੰਟਰ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਨੇ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਹੁਣ ਉੱਕਾ ਹੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕੰਮ-ਧੰਦਾ ਜਾਂ ਨੌਕਰੀ ਦੇਖਾਂ। ਇੰਟਰ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਫਿਜ਼ਿਕਸ, ਕੈਮਿਸਟਰੀ ਤੇ ਬਾਇਓਲੋਜੀ ਵਿਸ਼ੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੇ ਪੀ ਐਮ ਟੀ ਦੇ ਫਾਰਮ ਭਰੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਭਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਪਾਸ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਕੋਲ ਇੰਨੇ ਪੈਸੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਰਜ਼ੇ ਹੇਠ ਦਬੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਦੋ ਜਵਾਨ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸੌਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਮੋਰਠ ਪੀ ਐਮ ਟੀ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਪਾਸ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਲਜ ਜੋਆਇਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਤੰਗੀਆਂ-ਤੁਰਸੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹਾਲਾਤ ਨੇ ਮੇਰੇ ਡਾਕਟਰ ਬਣਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਮੈਂ ਇਸ ਪੀੜ ਭਰੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਨਾ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸਥਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਿਤਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਕਰਦਾ? ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਰੁਪਏ-ਪੈਸੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਬਣਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਹੁੰਦੇ? ਪਰ ਉਹ ਲਾਚਾਰ ਤੇ ਬੇਵੱਸ ਸਨ। ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਕੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕੀ! ਉਹ ਦਿਨ ਬੜੇ ਡਰਾਉਣੇ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਭਰੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਦੇਣ ਜੋਗੇ ਵੀ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਤਰਸ ਭਰੀ ਸੀ। ਤਨਖ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪੈਸਾ ਉਧਾਰ ਲਾਗੂ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਫਾਕੇ ਵਰਗੇ ਹਾਲਾਤ ਹੁੰਦੇ। ਮੈਂ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਲੱਭਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਬਿਨਾਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੋਈ ਰੱਖਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਬੇਕਾਰੀ ਦੀ ਆਰੀ ਨੂੰ ਝੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਾਰਾ-ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘਰ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਖਾਣ-ਪੀਣ ਨੂੰ ਮਨ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਖੁਦ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਇਕੱਲਾ ਮਜ਼ਬੂਰ ਤੇ ਉਦਾਸ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਘਰੋਂ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਉਂਦੀ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਮੇਰਾ ਸੁਭਾਅ ਰੁੱਖਾ ਤੇ ਚਿੜਚਿੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪਿਤਾ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਮੋਰਚੇ ਉੱਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹੰਭਦੇ-ਹਾਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਮੰਦਹਾਲੀ ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ। ਛੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਤੰਗੀ ਤੇ ਬਦਹਾਲੀ ਸ਼ਾਇਦ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਜਦ ਮਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ-ਝਗੜਦੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਸ਼ਣ ਲਗਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤੰਗੀ-ਤੁਰਸੀ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਰਾਹ ਲੱਭ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਲੰਚ ਵੇਲੇ ਬੀੜੀ, ਸਿਗਰਟ, ਮਾਚਿਸ, ਤਮਾਖੂ, ਨਮਕੀਨ ਤੇ ਮੂੰਗਫਲੀ ਦੇ ਪੈਕਟ ਵੇਚਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਦਿੱਕਤ ਹੋਈ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲੋਕ ਖੁਦ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੁਹੱਲੇ ਵਿਚ ਜਦ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਘਰ ਵੀ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਕਦੀ ਮਾਚਿਸ, ਕਦੀ ਬੀੜੀ ਦਾ ਬੰਡਲ, ਕਦੀ ਨਮਕੀਨ ਆਦਿ ਖਰੀਦਦੇ। ਘਰ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮਾਂ ਜਾਂ ਭੈਣਾਂ ਇਹ ਸਾਮਾਨ ਵੇਚਦੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ, ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਸਭ ਵੇਚਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੁਰਾਈ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ

ਇਸ ਦਾ ਘਰ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣਾ, ਮੈਨੂੰ ਉੱਕਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਆਂਢੀ-ਗੁਆਂਢੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਰਦ ਅਤੇ ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਛੋਕਰੇ ਬਹੁਤੇ ਹੁੰਦੇ, ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਹੁੰਦਾ, ਮੂੰਹ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਸਾਡੇ ਘਰ ਵੜ ਜਾਂਦੇ। ਮੈਂ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਕੋਫ਼ਤ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਉੱਠ ਕੇ ਕਦੀ ਸਾਮਾਨ ਨਾ ਦਿੰਦਾ ਤੇ “ਨਹੀਂ ਹੈ” ਕਹਿ ਕੇ ਅਕਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦਿੰਦਾ।

ਇੰਟਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਕਾਲਜ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ-ਧਰਮਯੁਗ, ਸਪਤਾਹਿਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਕਾਦਬਿਨੀ, ਨਵਨੀਤ, ਸਾਰਿਕਾ, ਮੁਕਤਾ ਆਦਿ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਮੁਰਾਦ ਨਗਰ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਵਿਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖਰੀਦ ਕੇ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਡੇਢ-ਦੋ ਮੀਲ ਕਿਸੇ ਚਾਹ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਪਾਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਮੇਰੇ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਰਡੀਨੈਂਸ ਫੈਕਟਰੀ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਜੋ ਨਵੀਂ-ਨਵੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸੀ, ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਥੋਂ ਮੈਂ ਸਾਹਿਤਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਸ਼ੂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਨਵੇਂ-ਪੁਰਾਣੇ ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ, ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਕਵਿਤਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਜੋ ਵੀ ਉਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ, ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਕੂਲ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ। ਆਪਣੀ ਇਕੱਲਤਾ, ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ, ਆਪਣੀ ਪੀੜ, ਬੇਕਾਰੀ ਦੀ ਚਲਦੀ ਆਰੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੜ੍ਹਿਆ।

ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਵੀ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇਕੱਲਤਾ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਤੁਕਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲੱਗਾ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਦੁੱਖ ਕੁੱਝ ਘੱਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਧ-ਪੱਕੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਰਚਨਾਕਾਰ ਤੇ ਪਾਠਕ ਮੈਂ ਆਪ ਹੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਬੜਾ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਕਿ ਕੋਈ ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣੇ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹੇ। ਇਧਰ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਉਵਰ ਟਾਈਮ ਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜੇਬ ਖਰਚ ਲਈ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਨੌਕਰੀ ਵਾਸਤੇ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਡਾਕ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਇੰਟਰਵਿਊ ਤੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ। ਮੇਰਨ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਕਲਰਕ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਚੋਣ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪੈਨਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਲਗਭਗ ਅੱਠ ਨੌਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੀ ਜੋਆਇੰਗ ਸਿਵਲ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਮੇਰੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਰਖਵਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਗਾਜ਼ੀਆਬਾਦ ਨੂੰ ਮੈਂ ਰੇਲ ਰਾਹੀਂ ਆਉਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੁੜਦੇ ਵਕਤ ਗਾਜ਼ੀਆਬਾਦ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉਤਲੇ ਬੁਕ ਸਟਾਲਾਂ ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਪੱਤ੍ਰਕਾਵਾਂ ਦੇ ਵਰਕੇ ਉੱਲਦਾ। ਮੈਂ ਪੱਤ੍ਰਕਾਵਾਂ ਦੇ ਪਤੇ ਨੋਟ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੱਚੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਹਰ ਰਚਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮਨ ਬੇਹੱਦ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣੀਆਂ ਬੰਦ ਨਾ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰੈੱਸ ਦੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ-‘ਮੁਕਤਾ’ ਤੋਂ ਜਦ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤ ਪੱਤਰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਾਂ। ਇਕ-ਦੋ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੇਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ‘ਸਰਿਤਾ’, ‘ਮੁਕਤਾ’ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਛਪਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਇਹ ਬੜੀ ਰੋਮਾਨੀ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਰੰਗਦਾਰ ਪੰਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਛੱਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਛਪੀਆਂ

ਜੁਆਨ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂ। ‘ਸਰਿਤਾ’, ‘ਮੁਕਤਾ’ ਵਿਚ ਛੱਪਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸੇਵਾ-ਫਲ ਨਾਲ ਮੈਂ ਪੱਤਰ-ਪੱਤ੍ਰਕਾਵਾਂ ਖਰੀਦ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਮੁਰਾਦ ਨਗਰ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਕਵੀ ਜੋ ਮੰਚਾਂ ਉੱਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੇਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੁੰਮਨ ਅਤੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਚੰਦਰ ਸ਼ਰਮਾ ‘ਮੈਇਕ’ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਦੇ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੇ। ਮੁਰਾਦ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ਫੈਕਟਰੀ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਮੀ ਕਵੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਕਵੀ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਦੇ। ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਅਤੇ ਮੰਚ ਸੰਚਾਲਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਸੁੰਮਨ ਜੀ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਮੰਚ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ, ਕੁਰਸੀਆਂ ਲਵਾਉਂਦਾ, ਦਰੀਆਂ ਵਿਛਾਉਂਦਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਵਧੀਆ ਕਵਿਤਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖਾਂ ਤੇ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਪੜ੍ਹਾਂ। ਮੈਂ ਛਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹੱਥ ਉੱਤੇ ਲਿਖਦਾ-ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦਾ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਕ-ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਸਥਾਨਕ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ, ਜਦ ਕੋਈ ਕਵੀ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹਟਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਸੁੰਮਨ ਜੀ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਨਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨਗੇ। ਮੈਂ ਸਾਹ ਰੋਕ ਕੇ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਪਰ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਨਾ ਐਲਾਨਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ। ਗੁੱਸਾ ਵੀ ਆਉਂਦਾ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਤੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਯੁਵਕਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਮੁਰਾਦ ਨਗਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਸੰਸਥਾ ਬਣਾਈ ‘ਵਿਵਿਧਾ’ ਨਾਂ ਦੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਸਣੇ ਸੁਧੀਰ ਗੋਤਮ, ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਚੰਦੇਲ, ਸੁਧੀਰ ਅਗਿਆਨਤ, ਸੰਤ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮਚੰਦ ਗਰਗ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ। ਅਸੀਂ ‘ਵਿਵਿਧਾ’ ਦੀਆਂ ਮਾਸਿਕ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਕਰਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ-ਰਚਨਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ। ‘ਵਿਵਿਧਾ’ ਦੇ ਬੈਨਰ ਹੇਠ ਅਸੀਂ ‘ਸਾਰਿਕਾ’ ਦੇ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਕਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਗਾਰਜੁਨ ਵੀ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਨਗਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮੇਰੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਸੀ। ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਕਵੀ ਦਾ ਸਾਥ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਐਤਵਾਰ ਇਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ, ਉਸੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ‘ਨਵਭਾਰਤ ਟਾਈਮਜ਼’ ਦੇ ਐਤਵਾਰ ਅੰਕ ਵਿਚ ‘ਯੁਵਾ ਜਗਤ’ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਆਯੋਜਿਤ ਅੱਧੇ ਸਫ਼ੇ ਦੀ ਇਕ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਛਪੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸੀ-‘ਯੁਵਾ ਪੀੜ੍ਹੀ ਔਰ ਆਤਮ ਘੁਟਨ’। ਦੋਸਤਾਂ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੇ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਸੁਣ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਇਸ ਹਵਾ ਨੂੰ ਕੱਢਿਆ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਵੇਲੇ ਨਾਗਾਰਜੁਨ ਜੀ ਨੇ। ਬੜੇ ਰੁੱਖੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਤਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੇ-‘ਇਹ ਕੀ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਢਕੌਂਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਲੇਖਕ/ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੋਗੇ। ਕੁਝ ਮੌਲਿਕ ਤੇ ਵਧੀਆ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ। ਚੰਗਾ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹੋ।’ ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਆਸਮਾਨ ਤੋਂ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਆ ਡਿਗਿਆ ਹੋਵਾਂ ਪਰ ਕੱਟੇ ਪਰਿੰਦੇ ਵਾਂਗ। ਇਹ ਗੱਲ ਨਾਗਾਰਜੁਨ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਆਖੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੀਹ-ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਰਾਤ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਮੈਂ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਹ ਸੰਨ

1976 ਜਾਂ 77 ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਮੈਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਟਾਈਪਿਸਟਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਰਵ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੇਰੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਸਥਿਤ ਜਹਾਜ਼ਰਾਨੀ ਤੇ ਪਰਿਵਹਨ ਮੰਤਰਾਲਾ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੋਰਟ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਰੇਲ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਆਉਣਾ-ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਨਵੇਂ-ਪੁਰਾਣੇ ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ-ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰੇਲ ਦੇ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਮਿਆਰੀ ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਨਵੀਂ ਸਮਝ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਚੰਦੇਲ ਨਾਲ ਕਈ ਵੱਡੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਇਹੀ ਉਹ ਦਿਨ ਸਨ ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਲਿਖੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਫ਼ਰਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕਲਪਤ ਲੇਖਣ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੋਹਰੇ ਲਾਚਾਰ, ਬੇਵੱਸ ਮੇਰੀ ਬੁੱਢੀ ਨਾਨੀ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਥੱਕੇ-ਹਾਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਤਰਸ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮੇਰਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਮਾਂ ਦਾ ਬੁਝਿਆ-ਬੁਝਿਆ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਣਦੇ-ਟੁੱਟਦੇ ਸੁਪਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੰਗ-ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕਰਦਾ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਹੁਣ ਤਕ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਲੋਕ ਕਿੱਥੇ ਸਨ? ਕਿੱਥੇ ਹੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੱਚ ਕੀ ਹੈ? ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਕਿਉਂ ਮੋੜਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ? ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪੁੰਗਰਨਾ ਉਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗੰਭੀਰ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਾਰਿਕਾ, ਸਪਤਾਹਿਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਤਕ ਕੁਰੇਦਣ ਲੱਗੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੇਖਣ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ਼ ਸਚਾਈਆਂ, ਕਰੂਰ ਯਥਾਰਥ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

ਮਿਆਰੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਹਤਰ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਹਤਰ ਲੇਖਕ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ-ਨਾਨੀ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ-ਦਰਦਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੇੜਿਉਂ ਤੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਹੱਡ-ਮਾਸ ਗਲਾਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਰੋਟੀ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਘੁਲਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਬੁੱਢਿਆਂ ਦੀ ਦੁਰਗਤੀ ਮੈਂ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ ਡੰਗੋਰੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਆਖੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਅਵੱਗਿਆ ਵਿਚ ਬੁੱਢਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿਲ-ਤਿਲ ਮਰਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਸੀ ਜੋ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ, ਇਸ ਯਥਾਰਥ ਦੀਆਂ ਛਬੀਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ-ਚਿਤਰਣ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ-ਮੈਂ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਜੀਵਤ ਪਾਤਰ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਕਸਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਬਦਲਦੇ ਸਮੇਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ-‘ਹੁਣ ਹੋਰ ਨਹੀਂ’। ਇਹ ਇਕ ਰਿਟਾਇਡ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਬੁੱਢੇ-ਬਜ਼ੁਰਗ ਮੇਰੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ‘ਬੁੱਢਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਆਕਾਸ਼’, ‘ਲੁੱਟੇ ਹੋਏ ਲੋਕ’, ‘ਇਨੇ ਬੁਰੇ ਦਿਨ’, ‘ਤਿੜਕੇ ਘੜੇ’, ‘ਉਸ

ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ’, ‘ਆਖ਼ਰੀ ਪੜ੍ਹਾ ਦਾ ਦੁੱਖ’, ‘ਜੀਵਨ ਦਾ ਤਾਪ’, ‘ਕਮਰਾ’, ਮੇਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀਆਂ/ਲਘੂ ਕਥਾਵਾਂ ਹਨ।

ਬੇਕਾਰੀ ਦੀ ਚਲਦੀ ਆਰੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਦੈਂਤ’ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ‘ਅੰਤ’ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਵੇਂ ਰਹੇ ਹੋਣ ਪਰ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਆਪਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ-ਲੱਖਾਂ ਬੇਕਾਰ ਯੁਵਕਾਂ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੇਰੇ ਲੇਖਣ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜੋ ਮੁੱਖ ਕਾਰਕ ਤੇ ਕਾਰਨ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਸੀ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਪਰਿਵਾਰ। ਤੰਗੀਆਂ-ਤੁਰਸੀਆਂ, ਦੁੱਖਾਂ-ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦਾ ਪਰਿਵਾਰ। ਪਿਤਾ ਦੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਸੰਘਰਸ਼। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸ ਵਿਚ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵੀ ਜੁੜਦਾ ਗਿਆ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜੋ ਕਾਰਨ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਦੂਜੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਹੀ ਰਹੇ। ਵਕਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਾਰਨ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਗਹਿਰਾਵੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਦੇ ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਇਹ ਕਹਾਂ ਕਿ ‘ਪ੍ਰੇਮ’ ਵੀ ਮੇਰੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰੇਮ ਵੀ ਸਾਡੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਿਰਜਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਅਜਿਹਾ ਮੇਰਾ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਮੇਂ, ਮੁਹੱਲੇ ਦੀ ਇਕ ਕੁੜੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਇਕਤਰਫ਼ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਵੀ ਮੈਥੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਵਾਇਆ। ਅਨੇਕ ਪ੍ਰੇਮ ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਕਈ ਪ੍ਰੇਮ ਕਹਾਣੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿ ਸਕੀਆਂ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਯਾਦ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਇਕਤਰਫ਼ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੇਖਕ-ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਵਿਅਕਤੀ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਇਸ ਗੁਣ ਸਦਕਾ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਲੜਕੀ ਦੇ ਘਰ ਕਿਹੜੀ-ਕਿਹੜੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਤੇ ਉਸ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਲੇਖਕ ਦੀ ਫੋਟੋ ਵੀ ਛਪਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਐਤਵਾਰ ਕਹਾਣੀ ਛਪ ਗਈ। ਮੇਰੀ ਫੋਟੋ ਸਮੇਤ। ਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਉਹ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨਾ ਆਈ, ਹਾਕਰ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਸੁੱਟ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਉਮੀਦ ਉੱਤੇ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਫਿਰ ਗਿਆ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਚੱਲਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮੇਰਾ ਲੇਖਣ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਾ ਬਣ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਲੜਕੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਡਾ ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ ਉੱਚੀਆਂ ਪੀਘਾਂ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਅਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ, ਸਿਨਮਾ ਦੇਖਣ ਜਾਂਦੇ, ਪਾਰਕਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਅਤੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਵੀ ਕਰਦੇ। ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਲਾ, ਚਿੜੀਆ ਘਰ, ਮਦਰਸਾ, ਕੁਤਬ, ਇੰਡੀਆ ਗੇਟ, ਪ੍ਰਗਤੀ ਮੈਦਾਨ, ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਨਾ ਮਿਲਦੇ। ਪਰ ਫਿਰ ਉਹ ਹੀ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਿਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਤੈਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਵਕਤ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਟੋਟੇ ਹੋਏ, ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ। ਸੱਟ-ਫੱਟ ਖਾਧੇ ਮਜ਼ਨੂ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਮ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਕੇ ਪਾੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ

ਲੱਗਿਆ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਾਂਗੇ। ਮੇਰੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੇ ਮੇਰਾ ਵੀ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਸੰਨ 1992 ਵਿਚ ਇਸੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ 'ਚੋਟ' ਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਵਾਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਮੱਥੇ ਤਿਉੜੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ- 'ਇਹ ਕੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ?' ਉਨ੍ਹੀਂ ਦੀਆਂ ਮੇਰਾ ਭਿਆਨਕ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪੈਰ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਹੱਡੀਆਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਲੇਖਕ ਮਿੱਤਰ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਚੰਦੇਲ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਮੇਰਾ ਹਾਲਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਆਉਂਦਾ। ਚੰਦੇਲ ਨੇ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਬਲਰਾਮ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇ। ਬਲਰਾਮ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ 'ਨਵਭਾਰਤ ਟਾਈਮਜ਼' ਦਾ ਸਪਤਾਹਿਕ ਐਡਵਰ ਅੰਕ ਦੇਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬਲਰਾਮ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਛਾਪੀ, ਨਾਲ ਫੋਟੋ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਹਾਦਸੇ ਸੰਬੰਧੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਲ 2006 ਵਿਚ ਲਿਖੀ 'ਲੌਟਨਾ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਅਸਫਲ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਉਸੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਕੋਣ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। 'ਵੈਲਫੇਅਰ ਬਾਬੂ', 'ਔਰਤ ਹੋਨੇ ਕਾ ਗੁਨਾਹ', 'ਗੋਸ਼ਠੀ' ਕਹਾਣੀਆਂ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਲੇਖਣ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਰਮੇਸ਼ ਬੱਤਰਾ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੋਈ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ। ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਥਾਂ ਉਰਦੂ, ਬੰਗਲਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਫਾਰਮੂਲਾ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖਣਾ ਇਸ ਲਈ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿ ਸਕਾਂ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਸ ਸਕੂਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਮੁਰਾਦ ਨਗਰ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਤਾਬਾਂ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਦਿੱਲੀ ਆ ਕੇ ਪੂਰੀ ਹੋਈ। ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਰਿਆਗੰਜ ਸਥਿਤ 'ਸਾਰਿਕਾ' ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਰਮੇਸ਼ ਬੱਤਰਾ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਜਿੰਨਾ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਵਧੀਆ ਲੇਖਕ ਸੀ ਉੱਨਾ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਦੋਸਤ ਵੀ। ਅਸੀਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਸਾਹਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਰਮੇਸ਼ ਬੱਤਰਾ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਦੋਸਤੀ ਨਾ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਲਘੂ ਕਥਾ ਲੇਖਣ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਆਉਂਦਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਲਘੂ-ਕਥਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਰਮੇਸ਼ ਬੱਤਰਾ ਨੇ ਹੀ ਕਰਵਾਈ। ਉਹ ਆਪ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਭਰਪੂਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ, ਲਘੂ-ਕਥਾਕਾਰ ਤੇ ਅਨੁਵਾਦਕ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ 'ਸਾਰਿਕਾ' ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਵਾਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮਿਆਰੀ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਈਆਂ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸਨਿੱਚਰਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ 'ਸਾਰਿਕਾ' ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ। ਘੰਟਿਆਂ-ਬੱਧੀ ਰਮੇਸ਼ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਦੇਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਤੁਰਨ ਲਗਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਫ਼ਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਤਕ ਆਉਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਨ ਖਾਣ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ। ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਚਾਹ ਪਿਲਾਉਂਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਪਾਨ ਬਣਾਉਂਦਾ। ਵਿਦਾ ਹੁੰਦੇ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਬੜੇ

ਸੰਕੋਚ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਫੜਾਉਂਦਾ ਤੇ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ, "ਵਾਹ, ਵਧਾਈ! ਪਰ ਤੂੰ ਇੰਨੇ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਏਂ, ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ?"

ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਿਰਪੱਖ ਰਾਇ ਦਿੰਦਾ। ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦਾ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਾ ਹੋਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਸੁਭਾਸ਼, ਤੂੰ ਲਘੂ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਏਂ? ਕਿਵੇਂ ਲਗਦੀਆਂ ਨੇ ਤੈਨੂੰ?'

ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ, 'ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਚੰਗੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਮੈਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।'

'ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਸੌ ਵਿੱਚੋਂ ਨੱਥੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।'

'ਕੋਈ ਲਘੂ-ਕਥਾ ਲਿਖੀ ਹੈ?'

'ਅਜੇ ਤਕ ਤਾਂ ਲਿਖੀ ਨਹੀਂ।'

'ਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਫਿਰ। ਇਕ-ਦੋ ਲਿਖ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣੀਂ।'

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਦੋ ਲਘੂ-ਕਥਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਬੜੇ ਸੰਕੋਚ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਖੁੱਕਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਹੋਈ ਨਾ ਗੱਲ! ਯਾਰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਵਧੀਆ ਲਘੂ-ਕਥਾ ਲਿਖ ਲੈਂਦਾ ਏਂ।'

ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ 'ਸਾਰਿਕਾ' ਦਾ ਲਘੂ-ਕਥਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਲਘੂ-ਕਥਾ 'ਕਮਰਾ' ਉਸ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਵਿਚ ਛਾਪੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਇਸ ਲਘੂ-ਕਥਾ ਦਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਈ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਹਰ ਲੇਖਕ 'ਧਰਮਯੁੱਗ' ਵਿਚ ਛੱਪਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਉਸ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਛਪ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 'ਸਾਰਿਕਾ' ਵਿਚ ਮੇਰੀਆਂ ਲਘੂ-ਕਥਾਵਾਂ ਛੱਪਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ 'ਧਰਮਯੁੱਗ' ਤੋਂ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਲਘੂ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਛਾਪਣ ਲਈ ਮੰਗੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਮੋਰ ਵਾਂਗ ਪੈਲਾਂ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਲਘੂ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਤੇ ਉਹ 'ਧਰਮਯੁੱਗ' ਵਿਚ ਛਪ ਗਈਆਂ। ਰਮੇਸ਼ ਬੱਤਰਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਕਿਹਾ, 'ਸੁਭਾਸ਼ ਹੁਣ ਤੂੰ ਪੱਕਾ ਲਘੂਕਥਾਕਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਏਂ।' ਮੇਰੀਆਂ ਕਈ ਲਘੂ-ਕਥਾਵਾਂ ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ। 'ਸਾਰਿਕਾ' ਵਿੱਚ 'ਦਿਹਾੜੀ', 'ਰਫ ਕਾਪੀ', 'ਨਵਭਾਰਤ ਟਾਈਮਜ਼ ਵਿਚ 'ਧੁੱਪ', 'ਰੰਗ-ਪਰਿਵਰਤਨ', 'ਕਥਾੜ', ਸੰਡੇ ਮੇਲ ਵਿਚ, 'ਜੀਣਾ-ਮਰਨਾ', 'ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ' ਆਦਿ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਲਘੂਕਥਾ ਦੀਆਂ ਪੱਤ੍ਰਕਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ 'ਲਘੂ ਆਘਾਤ', 'ਕਸ਼ਿਤਿਜ', 'ਸਨਦ' ਆਦਿ ਨੂੰ ਉਹੀ ਮੈਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਘੂ-ਕਥਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ। 'ਬੀਮਾਰ' ਲਘੂਕਥਾ ਦਾ ਨਾਂ ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਹੀ ਸੁਝਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਲਘੂਕਥਾ 'ਮਾਸੂਮ ਸਵਾਲ' ਨਾਂ ਹੇਠ ਉਸ ਦੇ ਰਮਜ਼ੀਆਬਾਦ ਨਿਵਾਸ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਜਯਾ ਰਮੇਸ਼ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇੰਨੀ ਵਧੀਆ ਲਘੂਕਥਾ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਕੇ ਕਿਉਂ ਉਸ ਦਾ ਸੱਤਿਆਨਾਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏਂ? ਇਸ ਲਘੂਕਥਾ ਵਿਚ ਪਤਨੀ ਬੀਮਾਰ ਹੈ, ਬੱਚੀ ਇਕ ਫਲ ਖਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਲਘੂਕਥਾ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਬੀਮਾਰ ਅਵਸਥਾ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਫਲ ਤਕ ਖੁਆਉਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ।'

ਰਮੇਸ਼ ਬੱਤਰਾ ਲਿਖਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਰਹਿੰਮਤਾ ਵਾਂਗ ਰਿਹਾ। ਮਿਆਰੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਉਹ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ-ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ

ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਖ਼ਰਾਬ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਖ਼ਰਾਬ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਦੋ ਸਕਿੰਟ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਮਿੰਤਰ ਦੀ ਘਾਟ ਅੱਜ ਵੀ ਰੜਕਦੀ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਕਈ ਸਾਹਿਤਕ ਮਿੰਤਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਹਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਅਕਸਰ ਬਹਿਸ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅਕਸਰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਚੰਦੇਲ, ਸੁਰੇਸ਼ ਯਾਦਵ, ਰਾਜੇਂਦਰ ਗੌਤਮ, ਬਲਬੀਰ ਮਾਧੋਪੁਰੀ, ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ, ਬਲਰਾਮ ਅਗਰਵਾਲ, ਅਲਕਾ ਸਿਨਹਾ ਤੇ ਰਾਮੇਸ਼ਵਰ ਕੰਬੋਜ 'ਹਿਮਾਸ਼ੂ' ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ।

ਮੇਰੇ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ- 'ਦੈਤਯ ਤਥਾ ਅਨਯ ਕਹਾਣੀਆਂ' (1990), 'ਔਰਤ ਹੋਨੇ ਕਾ ਗੁਨਾਹ' (2003), ਅਤੇ 'ਆਖ਼ਿਰੀ ਪੜਾਵ ਦਾ ਦੁੱਖ' (2004), ਦੋ ਕਵਿਤਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਯਤਕਿੰਚਿਤ' (1979), 'ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਲਕੀਰ' (2003), ਇਕ ਬਾਲ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ- 'ਮਿਹਨਤ ਕੀ ਰੋਟੀ', ਇਕ ਲਘੂਕਥਾ ਸੰਕਲਨ- 'ਕਥਾਬਿੰਦੂ' (ਸਹਿਯੋਗੀ ਕਥਾਕਾਰ ਹੀਰਾ ਲਾਲ ਨਾਗਰ ਤੇ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਚੰਦੇਲ) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਕ ਲਘੂ-ਕਥਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, 'ਵਾਹ ਮਿੱਟੀ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਲੱਗਭਗ 20 ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਕਾਲਾ ਦੌਰ', 'ਕਥਾ ਪੰਜਾਬ-2', 'ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਕੀ ਚੁਨਿੰਦਾ ਕਹਾਣੀਆਂ', 'ਤੁੱਮ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ' (ਜਿੰਦਰ ਦਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ) ਅਤੇ ਬਲਬੀਰ ਮਾਧੋਪੁਰੀ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ 'ਛਾਂਗਿਆ ਰੁੱਖ' ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਨੌਂ ਉਤੇ 'ਸੋਝੂ ਸਾਹਿਤਯ', 'ਵਾਟਿਕਾ', 'ਸਾਹਿਤਯ ਸਿਰਜਨ', 'ਮਵਾਕਸ਼', ਅਤੇ 'ਸਿਰਜਨਯਾਤਰਾ' ਮੇਰੀਆਂ ਬਲਾਗ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾਵਾਂ ਹਨ।

ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਗਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਣ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੀ ਨਿੱਜਤਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਵਿਚ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੇਖਣ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ 'ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਕਰ ਸਕਣ' ਦੀ ਆਪਣੀ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਲਿਖ ਕੇ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।

ਇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਰਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਲੇਖਣ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਤੰਗੀਆਂ-ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਹਨ। ਪਰ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਸਮੇਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਮਾਹੌਲ ਪ੍ਰਤਿ ਜਾਗਰੂਕ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਰ ਗਰੀਬ, ਦੁਖੀ, ਮਜ਼ਬੂਰ, ਪੀੜਤ, ਦਲਿਤ, ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਤਿ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਲਘੂ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਛੋਹ ਸਕਾਂ ਅਤੇ ਤੈਹਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਛੁਪੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਸਕਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿੱਥੋਂ ਤਕ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਉੱਤੇ ਤੱਸਲੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕਦੀ ਇਹ ਟਪਲਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਲੇਖਣ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ, ਲਘੂਕਥਾ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤਿ ਜਾਗਰੂਕ ਅਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰ ਰਹਾਂ। ਅਜਿਹੀ ਮੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤੇ ਮਨਸ਼ਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਲੋਚਕ, ਸਮੀਖਿਅਕ ਮੇਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ, ਇਸ ਵੱਲ ਮੈਂ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਲਿਖਣਾ ਮੇਰਾ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਅੱਜ 55 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪੂਰੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਜਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਯਾਨਿ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਨਾ ਵੀ ਛੋਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੇਰੀ ਲਈ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(ਹਿੰਦੀ ਤੋਂ ਅਨੁਵਾਦ: ਬਲਬੀਰ ਮਾਧੋਪੁਰੀ)

ਕਹਾਣੀਆਂ

ਮੈਂ ਮੁਆਫੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ/ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਤਣਾਤਣੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਾਰਣ, ਐਵੇਂ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਮੈਂ ਘਰ ਆ ਕੇ ਵੀ ਟੈਨਸ਼ਨ 'ਚ ਰਹਿੰਦਾ। ਟੱਬਰ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਕਮਰੇ 'ਚ ਬੈਠਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਏਸੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਪਏ ਪੰਗੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਅਸਲ 'ਚ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਕਾਮਰੇਡ ਕਿਸ਼ਨ ਸੰਧੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਫਸਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਨਕਸ਼ਾ ਪਾਸ ਕਰਾਉਂਦੇ ਫਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਲੱਗ ਜਾਣੇ ਨੇ। ਤੁਸੀਂ ਕਮਰਾ ਪਾ ਲਓ, ਫੇਰ ਨਕਸ਼ਾ ਪਾਸ ਮੈਂ ਕਰਵਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਮੇਰੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਏ ਇਕ ਧੜੱਲੇਦਾਰ ਅਫਸਰਨੀ ਨਾਲ।

ਨਵਾਂ ਕਮਰਾ ਪਾਏ ਨੂੰ ਜਦ ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿਸ਼ਨ ਸੰਧੂ ਦੀ ਬਦਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਉਸਾਰੀ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵੀ ਸਾਫ ਕਰਾ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਇਕ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਕ ਅੱਧਝੜੂ ਜਿਹੀ ਤਕੜੀ ਜਨਾਨੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਦਫਤਰ ਤੋਂ ਆਈ ਤੇ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਮਰਾ ਬਿਨਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਬਣਾਇਆ ਏ। ਹੁਣ ਦਸ ਗੁਣਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨਾ ਪੈਣਾ ਏ। .. ਜਦ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਚਰਚੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕਮਰੇ ਦੀ ਮਿਣਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਕਈ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲੱਭ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ 'ਚ ਦਰਜ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਫੇਰ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਲਿਆਂਦਾ ਸ਼ਰਬਤ ਪੀ ਕੇ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਪੂੰਝਿਆ, ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਰਕਮ ਦੱਸੀ ਤੇ ਫੇਰ 'ਭਾਈਬੰਦੀ' ਵਾਲਾ ਰਾਹ ਵੀ ਦੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਡਰ ਗਿਆ। ਬੇਚੈਨੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹਿਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਕਿਸ਼ਨ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਗਲੇ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਨੂੰ ਆਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਪੀ. ਸੀ. ਓ. ਤੋਂ ਉਹਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, "ਸ਼ਰਮਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਐਵੇਂ ਨਾ ਡਰ ਜਾਇਆ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮੈਡਮ ਸ਼ਬਨਮ ਸੰਧੂ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਫੋਨ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਉਹਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲ ਲੈਣਾ। ਕੰਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।"

ਪਰ ਮੇਰੀ ਬੇਚੈਨੀ ਖਤਮ ਨਾ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਇਕ ਵਾਕਫ ਕਲਰਕ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਚੱਲੋਂ ਇਹ ਮੈਡਮ ਨੂੰ ਮਿਲਵਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਪਰ ਜਦ ਮੈਂ ਘਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ, "ਤੁਸੀਂ ਕਿਥੇ ਸਿਰ ਫਸਾਉਣ ਲੱਗੇ ਹੋ ਸ਼ਰਮਾ ਜੀ! ਉਹ ਤਾਂ ਲੁੱਚੀ ਕੁਪੱਤੀ ਤੀਵੀਂ ਐ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਦੀ। ਉਹਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਥੱਪੜ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਮਰਦਾਵੀਆਂ ਕੱਢਦੀ ਐ, ਵਲ੍ਹੇਟੇ ਦੇ ਕੇ।... ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਥੇਰੇ ਭੰਡਾਰੇ ਲਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਐ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ। ਫੇਰ ਦੂਜਾ ਖਸਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਉਹਨੂੰ ਗੋਡੇ ਖੱਲੇ ਦੱਬ ਕੇ ਰੱਖਦੀ ਐ।... ਆਪਣੀ ਇਜ਼ਤ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਣੀਂ!"

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਦਫਤਰਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਤੋਂ ਡਰਿਆ ਕਿਸ਼ਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦੀ ਚਿਟ ਲਿਖ ਕੇ ਓਸ ਅਫਸਰਨੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਅੱਗੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਬਾਹਰ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਵੱਡੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਂ ਦੀ ਚਿਟ ਫੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਓ, ਰਾਹ ਤੋਂ।"

ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਭਾਰੇ ਜੁੱਸੇ ਵਾਲੀ ਸਾਂਵਲੀ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਜਨਾਨੀ ਉੱਚੀ ਢੋਅ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਪਰਚੀ ਤੋਂ ਕਾਮਰੇਡ ਕਿਸ਼ਨ ਸੰਧੂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ

ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਸੌਖਾ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨੇ ਪਾਣੀ ਮੰਗਾਇਆ। ਫੇਰ ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਮਿਣਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਉਸ ਅੱਧੜ ਔਰਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤਾਂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਗਿਸ਼ਵਤ ਮੰਗਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ। ਮਤੇ ਉਹਦਾ ਵੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਹੋਵੇ।

ਤਦ ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਨਕਸ਼ੇ ਵਾਲੀ ਬਰਾਂਚ ਦਾ ਬੰਦਾ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਹੋਰ ਡਰ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਰੂਲ ਦੱਸ ਕੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਵਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਜਦ ਨੂੰ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲਾ ਚਾਹ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਚਾਹ ਪੀਂਦੀ ਨੇ ਨਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ, “ਇਹ ਮਾਸਟਰ ਮਨੋਹਰ ਲਾਲ ਨੇ। ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਨੇ।”

ਉਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, “ਤੁਸੀਂ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹੋ ਸ਼ਰਮਾ ਜੀ?”

“ਹਾਂ ਜੀ।” ਮੈਂ ਏਨਾ ਈ ਕਹਿ ਸਕਿਆ।

“ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ ਬੀ. ਏ. 'ਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਏ। ਉਹਦੇ ਕੋਰਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਚ ਤੁਹਾਡੀ ਕਵਿਤਾ ਏ। ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਏ।... ਇਹ ਮਕਾਨ ਤੁਸੀਂ ਕਦੋਂ ਬਣਵਾਇਆ ਸੀ?”

“ਪਿਛਲੇ ਸੱਤਾਂ ਅੱਠਾਂ ਸਾਲਾਂ 'ਚ।.. ਥੋੜ੍ਹਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕਰ ਕੇ। ਕਿਸਤਾਂ 'ਚ।”

ਨਕਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵਾਲਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਬਹਿ ਗਏ। ਪਰਲੇ ਖੁੰਜੇ 'ਚ ਉਹ ਔਰਤ ਵੀ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਮਕਾਨ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਮਿਣਤੀ ਕਰ ਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਬੋਲ ਕੇ ਅਰਜ਼ੀ ਲਿਖਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਫੇਰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਨਕਸ਼ਾ, ਰਜਿਸਟਰੀ ਦੀ ਨਕਲ, ਪਹਿਲਾਂ ਭਰੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੀ ਰਸੀਦ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਬੂਤ।.. ਖੱਸ, ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਏਥੇ ਈ ਆ ਜਾਓ, ਸਿੱਧੇ। ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਡਮ ਸ਼ਬਨਮ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਡਰਦੇ ਨੇ। ਇਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਾਕਫੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ। ਪਰ ਮੈਂ ਕੀ ਦੱਸਦਾ?... ਕਿਹਾ, “ਮੇਰਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨੇੜੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਏ।”

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਦਫਤਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਥੋਂ ਅਰਜ਼ੀ 'ਤੇ ਪਿਛਲੀ ਤਰੀਕ ਪੁਆ ਲਈ। ਮੈਡਮ ਤੋਂ ਦਸਤਖਤ ਆਪ ਈ ਕਰਾ ਲਿਆਂਦੇ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਖੱਸ ਜਦੋਂ ਵਾਜਬ ਜਿਹਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਵਾ ਕੇ ਰਸੀਦ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਕਸ਼ੇ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਠੀਕ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰ ਕੇ ਜਦ ਮੈਂ ਮੈਡਮ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਹਿਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਈ ਜੁੜੇ ਰਹੇ, ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲ ਨਾ ਨਿੱਕਲੇ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਘਰ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਕਹਿੰਦਾ, “ਲਓ ਰਾਮ ਲੁਭਾਇਆ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਲਓ ਮੈਡਮ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ। ਉਹ ਬੁੱਢਾ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਮੈਡਮ ਦਾ ਯਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।” ਉਹ ਮੈਡਮ ਬਾਰੇ ਫਜ਼ੂਲ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਲੁੱਚੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਈ ਜਾਂਦਾ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲੱਗਿਆ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ 'ਚ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਅਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਡਮ ਉਹਦੀ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਕਦੇ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਂਦੀ। ਉਹਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਸਿਰਫ ਰੈਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਈ ਨਹੀਂ, ਉਹਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਅਸਤਰ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਏ।

ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਖਿਝ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਬਾਹਮਣੀਆਂ ਕੋਲ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਅਸਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ?... ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹਦਾ ਪਤੀ ਐਸ. ਡੀ. ਓ. ਏ, ਬਿਜਲੀ ਬੋਰਡ 'ਚ। ਪਰ ਲੱਤ ਉੱਤੇ ਮੈਡਮ ਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ।

ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਡਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਮੈਡਮ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਬੁਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਮੈਥੋਂ ਹੋਰ ਕੀ ਲੈਣਾ ਏ, ਬਹੁਤਾ ਕਰੂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਨਿਆਇਆਂ ਨੂੰ ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਟਿਊਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹਾਓਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦੇਵੇਗੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਬੇਟਾ ਕਹਿੰਦਾ, “ਤੁਸੀਂ ਮੈਡਮ ਕੋਲੋਂ ਕੰਮ ਤਾਂ ਕਰਾ ਲਿਆ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਤਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।.. ਚਲੋ ਅੱਜ ਐਤਵਾਰ ਐ, ਘਰੇ ਹੋਣਗੇ। ਮਠਿਆਈ ਦਾ ਡੱਬਾ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਨਾਲੇ ਮੇਰੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਕਦੇ ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਵੀ ਮਿਲ ਲਿਆ ਕਰਾਂਗਾ।”

ਮੈਂ ਫੋਨ ਕਰ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਹ ਫੋਨ 'ਤੇ ਨਿੱਘੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲੀ। ਉਹ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਬਾਰਾਂਦਰੀ 'ਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਲਾਅਨ 'ਚ ਹਲਕੀ ਧੁੱਪ ਸੇਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਬੇਟੀ ਸੁਹਣੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਮੁੰਡਾ ਸਾਂਵਲਾ ਤੇ ਨਕਸ਼ਾ ਜ਼ਰਾ ਮੱਟੇ ਸਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੁਰਸੀਆਂ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਨੌਕਰ ਦੋ ਕੁਰਸੀਆਂ ਹੋਰ ਲੈ ਆਇਆ। ਤਦੋਂ ਮੈਡਮ ਦੇ ਪਤੀ ਸੰਧੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਹੁਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੱਗ ਰੱਖ ਕੇ ਆਏ ਨੇ। ਗਰਦਨ ਦੇ ਵਾਲ ਪੱਗ ਹੇਠੋਂ ਬਾਹਰ ਲਟਕਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਝੁਕ ਕੇ ਮਿਠਾਈ ਦਾ ਡੱਬਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ‘ਧੰਨਵਾਦ’ ਵਿਹਾਰੀ ਜਿਹਾ ਲੱਗਿਆ। ਮੁੰਡਾ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਏਡੋ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਮੈਡਮ ਦੀ ਸ਼ਾਇਸਤਗੀ ਤੇ ਬੋਲਣ ਦੇ ਸੱਭਿਅ ਤਰੀਕੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਆ।... ਘਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਦਲਿਤ ਏ, ਪਰ ਸ਼ਰੀਫ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਲੱਗਦੀ ਏ। ਜਿਵੇਂ ਕਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਲਿਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਲੱਗਦੇ ਨੇ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆ ਗਿਆ।... ਚਾਹ ਪੀਂਦਿਆਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮਿਥਿਆ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ....., “ਲਓ ਜੀ, ਜਦ ਮੈਂ ਸੈਂਟਰ ਸਕੂਲ ਦਾ ਹੈੱਡ ਮਾਸਟਰ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਮੈਡਮ ਨੇੜੇ ਦੇ ‘ਸਿੰਗਲ ਟੀਚਰ’ ਸਕੂਲ 'ਚ ਅਨਟਰੇਂਡ ਟੀਚਰ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਟਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦਲਿਤਾਂ ਦੇ ਅੱਠਵੀਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲਾਂ 'ਚ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਤੀ ਨਰੰਜਣ ਦਾਸ ਕਿਸੇ ਫੈਕਟਰੀ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਉਹਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕੋਈ ਇਹਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਕਸਰ ਲੇਟ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਸਕੂਲ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਂ ਦੋ ਵਾਰ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਫੜ ਲਈ। ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਮਿੰਨਤਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੇ ਕਸਬ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਇਕ ਛੜੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।... ਲਓ ਜੀ ਜਦ ਬੁਲਾਓਣਾ, ਜਦੋਂ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਉਹਦੇ ਬੱਚੇ ਨਾਨੀ ਪਾਲਦੀ ਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇਂਦੀ ਬੀ. ਏ. ਕਰ ਗਈ ਸੀ।.. ਫੇਰ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ 'ਚ ਪੱਕੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਫੇਰ ਇਹਦਾ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਇਕ ਕਲਰਕ ਸੰਧੂ, ..ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ... ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਰਿਜ਼ਰਵ ਕੋਟੇ 'ਚੋਂ ਬਿਜਲੀ ਬੋਰਡ ਦੇ ਦਫਤਰ 'ਚ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਦੀ ਪੱਕੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਅਫਸਰ ਏ।.. ਇਹਦੇ ਦੋਵੇਂ ਨਿਆਣੇ ਪਹਿਲੇ ਆਦਮੀ ਨਰੰਜਣ ਦਾਸ ਦੇ ਈ ਨੇ।”

ਮੱਖਣ ਭੌਂਕ ਕੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਆਇਆ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਏਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਖਿਝ ਆਈ ਕਿ ਸਾਲਾ ਮਾਸਟਰ, ਮੈਨੂੰ ‘ਪੰਡਿਤ ਜੀ’ ਕਹਿ ਕੇ ਟਿੱਚਰ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਮੈਂ ਮੱਖਣ ਨੂੰ ਫਜ਼ੂਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਮੈਡਮ ਸ਼ਬਨਮ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ

ਦੇਖਣ ਤੇ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਹੋਵੇ। ਦਾਨੀ ਤੇ ਰੋਅਬਦਾਰ ਨੈਣ ਨਕਸ਼ਾਂ ਤੇ ਰੂਪ ਵਾਲੀ। .. ਫੇਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ 'ਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਕਹਿ ਗਿਆ, 'ਇਹ ਜਾਤਾਂ ਪਾਤਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ'।

ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ ਐਤਵਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ। ਉਹਦਾ ਲਹਿਜਾ ਬੜਾ ਸੱਭਿਆ ਲੋਕਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਅਫਸਰੀ ਦਾ ਸੁਰ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਬੜੀ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਮੈਥੋਂ ਸਮਾਂ ਮੰਗਿਆ। ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਰ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਗਈ।

ਉਹ ਘਰ 'ਚ ਕੱਲੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਪਕੌੜੇ ਮੰਗਾਏ ਤੇ ਵਧੀਆ ਚਾਹ ਆਪ ਬਣਾ ਕੇ ਪਿਆਈ। .. ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀ ਰਹੀ। ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਵੀ ਦੱਸਿਆ। ਫੇਰ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਝ ਵਰਕੇ ਕੱਢ ਲਿਆਈ। ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਮਾੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝ ਏ। ਦਿਲ 'ਚ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉੱਠਦੀਆਂ ਨੇ। ਪਰ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੱਚਾ ਏ। ਮੈਂ ਮੁਨਾਸਬ ਜਿਹੀ ਤਾਰੀਫ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਕਾਰ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਛੱਡ ਗਈ।

ਮਹੀਨੇ ਕੁ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ ਤੇ ਫੇਰ ਕਾਰ ਆ ਗਈ। ਉਹਦਾ ਪਤੀ ਤੇ ਬੱਚੇ ਘਰ 'ਚ ਹੀ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਗੁੱਡੀ ਤੇ ਬੇਟਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ।

ਮਹੀਨੇ ਕੁ ਬਾਅਦ ਉਹਦਾ ਫੋਨ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਬਾਰੇ ਦੋ ਚਾਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਕਦੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾ ਦੇਂਦੀ। ਮੈਂ ਉਹਦੀਆਂ ਦੋ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਇਕ ਪਰਚੇ 'ਚ ਛਪਵਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ। .. ਫੇਰ ਉਹਦਾ ਫੋਨ ਬੜੇ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਆਇਆ। ਹੌਲੀ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਉਹਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਸਾਲ ਇਕ ਹੌਲੀ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਦੋਸਤਾਂ ਦਾ ਈ ਕੱਠ ਹੁੰਦਾ ਏ।

ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਬੜੇ ਸੱਭਿਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰ ਪੀਣ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਵੀ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਗਜ਼ਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਦਾਦ ਦੇਣ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚਲਾਇਆ। ਇਹ ਰਸਮੀ ਜਿਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਡੇਢ ਕੁ ਘੰਟਾ ਚੱਲੀ। ਰਾਲਾਂ ਛੱਡਦੇ ਕਵੀ ਦਾਰੂ ਪੀਂਦੇ, ਮੁਰਗਾ ਚੱਬਦੇ ਦਾਦ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਜਿਹਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਡਮ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਪਵੇ ਤਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਦੇਖ ਲਿਆ ਕਰੇ। ਦੋ ਕੁ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਅਦ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਗੱਡੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਦ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਛੱਡ ਆਈ।

ਜਦ ਸਭ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਤਮੀਜ਼ ਨਾਲ ਬੋੜਾ ਬੋੜਾ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਤੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਕਿਸੇ ਗੱਲ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਦੁਪੱਟੇ 'ਚ ਲੁਕਾ ਲੈਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਇਹਦੀ ਉੱਤੋਂ ਦਿਸਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਿਤੇ ਦੁੱਖ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਨੇ। ਮੈਂ ਉਹਦਾ ਕਾਰਣ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਉਠ ਕੇ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਹਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਵਾਂਗ ਹੱਥ ਧਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਪਰਲ ਪਰਲ ਹੰਝੂ ਵਗ ਪਏ। ਮੈਨੂੰ ਇਹਦੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਾ ਪਈ। ਐਵੇਂ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਲੋਰ 'ਚ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਬਾਹਵਾਂ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਚੁੰਮਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਪਰੇ ਕਰ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਕਹਿੰਦੀ, "ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ।"

ਘਰ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਛੇਤੀ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਈ। ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਏਸ ਨਵੇਂ ਪਿਆਰ ਜਿਹੇ ਬਾਰੇ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਔਰਤ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਈ ਏ। ਫੇਰ ਇਕ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵੀ ਬੋਲ ਪਿਆ। ਕਹਿੰਦਾ.. 'ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁੱਤਰ ਅਜਾਮਿਲ ਨੇ ਨੀਚ ਵੈਸ਼ਿਆ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ-ਵਿਵਾਹ ਕਰਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਗੁਣ ਗੁਆ ਲਏ। ਫੇਰ ਉਹਦਾ ਗਿਆਨ ਖੁਰ

ਗਿਆ। ਉਹ ਨਸ਼ੇ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਆਪਣਾ ਬ੍ਰਾਹਮਚਾਰੀ ਧਰਮ ਗੁਆ ਕੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਸਦਾਚਾਰ ਵੀ ਗੁਆ ਦਿੱਤੇ। ... ਬ੍ਰਾਹਮਚਾਰੀ ਧਰਮ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਸਹਿਵਾਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਪਰ-ਨਾਰੀ ਦੀ ਦੇਹ ਨਾਲ ਦੂਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਜਿੱਥੇ ਪਾਪ ਦਵਾਰ ਏ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੇ ਬੂਠਾ ਸੁੱਖ।'

ਮੈਂ ਓਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਚੋਭ ਮਾਰੀ ਤੇ ਓਸ ਕਲਪਨਾ 'ਚ ਗਵਾਚ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਹੂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਏ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਛੁੱਟਦੀ ਏ।

ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਈ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਇਕ ਹੋਰ ਛੁੱਟੀ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫੇਰ ਹੋਇਆ। ਉਵੇਂ ਬੱਤੀਆਂ ਜਗਣ ਵੇਲੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕਵੀ ਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਹ ਚੱਲੀ ਤੇ ਫੇਰ ਵਿਸਕੀ ਦੇ ਹਲਕੇ ਹਲਕੇ ਪੈਂਗਾਂ ਦਾ ਦੌਰ। ਕਵੀਜਨ ਗਜ਼ਲਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਤੇ ਦਾਦ ਵਸੂਲ ਕਰਦੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਈ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਦੌਰਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਫਜ਼ੂਲ ਤੇ ਬੇਮਾਅਨੀ ਲੱਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵੀ ਭੈੜੀ ਲੱਗੇ। ਕੁਝ ਪੀਣਾ ਵੀ ਠੀਕ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਸ਼ਬਨਮ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੀ ਵੀ ਠੀਕ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਫੇਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਦੁਖੀ ਏ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਉਦਾਸੀ ਬੂਠੀ ਦਾਦ 'ਚ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰੱਖ ਰਹੀ ਏ।

ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਡਰਾਈਵਰ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਛੱਡਣ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਸੁਖ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਅਸੀਂ ਉਠ ਕੇ ਅੰਦਰਲੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਰੋਣ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਕਾਰਣ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੀਨੂੰਪਾਜ਼ਲ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਏ। ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦਿਨ ਦੇਖਣੇ ਈ ਪੈਂਦੇ ਨੇ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਉਹ ਫੇਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਅਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕਾਹਲ ਕਰਨ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਦੁਹਰਾਈ। ਉਹਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਬੈਂਡ ਰੁਮ 'ਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪੋਲੇ ਹੱਥੀਂ ਰੋਕਦੀ ਰਹੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਪੱਕਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਉੱਠਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਫੇਰ ਰੋ ਪਈ। ਜਦੋਂ ਬਾਹਰ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਹਾਰਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਕਾਹਲ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ। ਕਾਰ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡਦੀ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜਦੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਜੁੜੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਛੋਹ ਦਿੱਤਾ।

ਘਰ ਮੇਰਾ ਟੱਬਰ ਜਾਗਦਾ ਸੀ। ਪਤਨੀ ਨੇ ਅੰਦਰਲਾ ਜਿੰਦਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ 'ਖਾ ਲਈ' ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੋਬਾਈਲ 'ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਕਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਉਹਦੀਆਂ ਸਿਸਕੀਆਂ ਸੁਣ ਨਾ ਹੋਈਆਂ। ਮੈਂ ਫੋਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਤਾਂ ਬੜਾ ਜਾਨ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਏ। ਮੈਨੂੰ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ।

ਕੋਈ ਮਹੀਨੇ ਕੁ ਬਾਅਦ ਫੇਰ ਉਹਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਥੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਤੌਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਖਾਣਾ ਅਸੀਂ ਆਪ ਈ ਖਾ ਲਵਾਂਗੇ। ਘਰ ਤੇਰੇ ਵੀ ਬੀਵੀ ਬੱਚੇ ਨੇ।

ਏਸ ਵਾਰ ਉਹਨੇ ਰੋਣ ਲਈ ਮੂੰਹ ਦੁਪੱਟੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਢਕਿਆ। ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਫੇਰ ਅੰਦਰੋਂ ਕੱਚ ਦੇ ਨਵੇਂ ਨੌਕਾਸ਼ੀ ਵਾਲੇ ਦੋ ਗਲਾਸ ਲੈ ਆਈ। ਵਿਸਕੀ ਦਾ ਅਧੀਆ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਈ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਆਪ ਪੈਂਗ ਪਾਏ। ਉਰਦੂ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਿਅਰ ਸੁਣਾਏ। ਜਾਮ ਟਕਰਾਏ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਹੱਸੀ। ਭਰਵੱਟੇ ਘੁਮਾਏ।

ਤਿੰਨ ਪੈਂਗਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲਾਲ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ, ਜੀਭ, ਬੁਲ੍ਹ ਤੇ ਹੱਥ ਵੀ ਥਿੜਕਦੇ ਲੱਗੇ। ਮੈਂ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਗਲਾਸ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨੇ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਉਤਾਰ ਚੱਕ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਮਨ ਭਰਿਆ ਪਿਆ

ਲੱਗਿਆ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡ ਤਕ ਲੈ ਗਈ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਹਾਂ।... ਜਦ ਕਦੇ ਰਤਾ ਸੁਰਤ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਸੁਫਨੇ 'ਚ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਘੁਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕਦੇ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ ਏ ਤੇ ਕਦੇ ਮੈਂ ਉਹਦੇ। ਕਦੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਉੱਤੇ ਆਉਣ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦੂਜੇ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਲੱਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਉਹ ਵੀ ਸਾਰੇ ਸਾਹ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਏ।.. ਮੈਨੂੰ ਫੇਰ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ।

ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਜਾਗ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦਿਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਔਰਤ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਟ ਮੇਰੀ ਪੈਂਟ 'ਚ ਫਸਾ ਕੇ ਜ਼ਿੱਪ ਬੰਦ ਕਰ ਰਹੀ ਏ। ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਮੇਰਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਿਆ। ਵਾਲ ਸੁਆਰੇ। ਪੁੱਛਿਆ, “ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਹੋ?”.. ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੈਡਮ ਸ਼ਬਨਮ ਏ। ਮੈਂ ਕੂਹਣੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਬਹਿਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਬਹਿ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਕੇ ਬੈਠਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਚੱਪਲਾਂ ਪਾ ਕੇ ਬੱਧਰੀਆਂ ਕੱਸੀਆਂ। ਉਠਾ ਕੇ ਵਾਸ਼ ਬੇਸਨ ਤਕ ਲੈ ਗਈ। ਮੈਂ ਆਪ ਮੂੰਹ ਧੋਤਾ। ਉਹਨੇ ਤੌਲੀਏ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਤੇ ਗਰਦਨ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ 'ਚ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਟਾਈਮ ਪੁੱਛਿਆ। ਹਾਲੇ ਸਾਢੇ ਦਸ ਈ ਵੱਜੇ ਸਨ। ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਦੇਖ ਕੇ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਘਰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

ਮੈਨੂੰ ਰਸਤੇ ਦੀ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਦ ਗੱਡੀ ਰੁਕਦੀ ਏ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਗੇਟ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਡਰਾਈਵਰ ਮੈਨੂੰ ਉਤਰਨ 'ਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਏ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਬੇਟਾ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, “ਕਿਸੇ ਓਪਰੀ ਵਲੈਤੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਦੋ ਪੈਂਗਾਂ ਨੇ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।”

ਮੈਂ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਖਾ ਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੁੰਡਾ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਤੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਰੱਖ ਕੇ ਬੱਤੀ ਬੁਝਾ ਕੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜਿਸਮ ਤੇ ਜਿਹਨ ਹਾਲੇ ਵੀ ਭਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਦਹੀਂ ਦੀ ਲੱਸੀ ਪੀ ਕੇ ਨ੍ਹਾਹੁਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਦੰਦੀਆਂ ਤੇ ਨਹੁੰਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਅੰਡਰਵੀਅਰ ਵੀ ਪੁੱਠਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ! ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਰੜਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਦਰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ।

ਮੈਂ ਨਹਾ ਕੇ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕੀਤਾ। ਕੱਪੜੇ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੋਬਾਈਲ 'ਤੇ ਐਸ ਐਮ ਐਸ ਆਈ। ਖੋਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਮੈਡਮ ਸ਼ਬਨਮ ਦੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ‘ਗੁੱਡ ਮਾਰਨਿੰਗ’ ਦੇ ਬਾਅਦ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, “ਤੁਹਾਡਾ ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਕਰੀਆ।.. ਮੈਂ ਮੁਆਫੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।”

ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਹਨੇ ਟੋਪ ਵਾਂਗ ਫੇਰ ਉਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੁਹਰਾ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਾਹਦਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ?... ਕਾਹਦੀ ਮੁਆਫੀ?”

ਉਹਨੇ ਫੋਨ ਬੰਦ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਰ ਜਦ ਮੈਂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮਿਲ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਸਵਿੱਚ ਔਫ ਸੀ।

ਅਸੰਗਤ ਸੂਈਆਂ/ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ

1973 ਦੀ ਗਰਮੀ ਰੁੱਤੇ ਉਸਨੇ ਜੌਰਹਾਟ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਆਸਾਮ ਦੇ ਇਸ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਸੰਚਾਰ ਸੇਵਕਾਂ ਦਾ ਸੈਮੀਨਾਰ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਚਲਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਮੰਤਰਾਲੇ ਵੱਲੋਂ ਸੀ।

ਕੌਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਗੁਵਾਹੱਟੀ ਵਾਲੀ ਉਡਾਣ ਲਈ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਾਈਨ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਇੱਕ ਬੰਦਾ ਲਾਈਨ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਤਪਾਕ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਆਖੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਅਪਣੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕਰਾਉਣ ਲੱਗਿਆ।

‘ਮੈਂ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹਾਂ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਹਾਂ। ਆਪਾਂ ਓਥੇ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਡਾਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਦੇਰੀ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਇੱਕ ਔਧ ਪੈਰ ਲਾ ਲਈਏ,’ ਉਹ ਇਕ ਹੀ ਸਾਹ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿ ਗਿਆ।

ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਜਾਣਿਆਂ ਪਛਾਣਿਆਂ ਲੱਗਿਆ। ਏਨੀ ਅਪਣਤ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਪਣਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸੀ ਤਾਂ ਕਦੀ ਕਾਫੀ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਓਥੇ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਦੇ ਵਾਕਿਫ ਤੇ ਵਾਕਿਫਾਂ ਦੇ ਵਾਕਿਫ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਸ਼ਕਤੀ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਹਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਆਣ ਫੜਿਆ ਸੀ।

ਉਡਾਣ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਦੇਰੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਕੇ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਚਾਨਕ ਮਿਲੇ ਜਾਣੂ ਨੂੰ ਨੇੜਲੀ ਬਾਰ ਵੱਲ ਲੈ ਤੁਰਿਆ। ਉਸਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਏਸ ਉਡਾਣ ਤੇ ਆਮ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਜਾਣੂ ਸੀ।

ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਰੋਣਕ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇੱਕ ਦੋ ਪੈਂਗ ਲਾਈ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਔਧ ਪੈਂਗ ਹੋਰ ਲਾਉਣ ਲਈ ਜੀਅ ਕਰ ਆਉਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ।

ਨਵਾਂ ਬੰਦਾ ਭੇਡ ਜਿਹੀ ਬਣਕੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਰਪਾਲ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸਾਰੇ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਕੀ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਬੰਦੇ ਦਾ ਤੁਆਰਫ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਬੜਾ ਭਾਈ ਕਹਿ ਕੇ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਪੈਂਗ ਮੰਗ ਲਏ। ਉਸਨੇ ਜਿਸ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਪਣਾ ਪੈਂਗ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਉਸਤੋਂ ਨਵੇਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਪੈਂਗ ਹੋਰ ਮੰਗੇਗਾ। ਨਵਾਂ ਦੂਜੇ ਪੈਂਗ ਤੱਕ ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਕੇ ਇਹ ਭਾਣਾ ਵਰਤਣ ਦਿੱਤਾ।

ਦੋਵੇਂ ਹਥਲੇ ਪੈਂਗ ਮੁਕਾ ਕੇ ਮੁੜ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਆ ਲੱਗੇ। ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਵਾਹੱਟੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲਖੀਮਪੁਰ ਰਾਹੀਂ ਅਰੁਣਾਚਲ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਰਹੇ ਕਸਬੇ ਜੋਪਈ ਬਜ਼ਾਰ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਉਥੇ ਲੋਕੜੀ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸੀ। ਕੌਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਗੁਵਾਹੱਟੀ ਵਾਲੀ ਉਡਾਣ ਉਹਦੇ ਲਈ ਅਪਣੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਨਿੱਜੀ ਉਡਾਣ ਵਰਗੀ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਉਹਦੇ ਲਈ ਚਾਹ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਹਤਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਮੁਲਕ ਰਾਜ ਆਨੰਦ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਦੋ ਪੱਤੀਆਂ ਇੱਕ ਫੁੱਲ’ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹਦੇ ਲਈ ਇਹ ਧਰਤੀ ਬਿਲਕੁਲ ਓਪਰੀ ਸੀ।

‘ਕੋਈ ਧਰਤੀ ਓਪਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।’ ਕਿਰਪਾਲ ਨੇ ਹਿੱਕ ਥਾਪੜ ਕੇ ਕਿਹਾ। ‘ਆਪਾਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਅਪਣੀ ਹੈ। ਅਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਮਹਾਨ।’ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲਦੇ ਸਾਰ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਘੁੰਮੀਆਂ ਤੇ ਉਸਨੇ ਸਾਰੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਨੂੰ ਅਪਣੋਂਤ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਲਿਆ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮੌਸਮਾਂ, ਨਦੀਆਂ, ਰੁੱਖਾਂ ਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਭੂਗੋਲ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬੈਠਿਆ।

‘ਮੇਰੇ ਬੜੇ ਭਾਈ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿੜਕੀ ਵਾਲੀ ਸੀਟ ਦੇਣੀ ਹੈ,’ ਉਸਨੇ ਏਅਰ ਹੋਸਟੈਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਤੇ ਉਸਦਾ ਉੱਤਰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਉਸ ਖਿੜਕੀ ਵਾਲੀ ਸੀਟ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਹੜੀ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗਿੱਟ ਮਿੱਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਨਾਲ ਦੀ ਖਾਲੀ ਸੀਟ ਉੱਤੇ ਆ ਬੈਠਿਆ। ਉਹ ਹਰ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਲਈ ਬਿੱਗ ਬਰਾਦਰ ਯਾਨੀ ਬੜਾ ਭਾਈ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਦੀ ਆਖੀ ਹਰ ਗੱਲ ਮੰਨੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

‘ਆਪਾਂ ਬਿੱਗ ਬਰਾਦਰ ਦੀ ਹਰ ਲੋੜ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਣਾ ਹੈ।’ ਉਹ ਏਅਰ ਹੋਸਟੈਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਹ ਸਮਝ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਮਝਦਾਰ ਸੀ।

‘ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਉਥੇ ਔਰਤਾਂ ਰਾਜ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਔਰਤ ਦਾ ਕਿਹਾ ਮੌੜੇ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੌੜਨਾ,’ ਉਸਨੇ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਤੋਂ ਵਚਨ ਲੈ ਲਿਆ। ‘ਇਹ ਧਰਤੀ ਅਪਣੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਪਿਆਰੇ,’ ਉਸਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਰੁਕ ਕੇ ਕਿਹਾ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਉਸਦੀ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ‘ਇਹ ਲੋਕ ਖੇਲਣ ਮਲੁਣ, ਨੱਚਣ ਕੁੱਦਣ, ਤੇ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਹਨ।’ ਉਸਨੇ ਅਪਣੇ ਕਹੇ ਉੱਤੇ ਆਪ ਹੀ ਸਹੀ ਪਾਈ ਤੇ ਅਪਣੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਚੀਨੇ ਨੈਣ ਨਕਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਮਧਰੀ ਜਿਹੀ ਏਅਰ ਹੋਸਟੈਸ ਦੇ ਮੌਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਟਾਇਲਟ ਜਾ ਵੜਿਆ।

‘ਆਪ ਠੀਕ ਹੈ? ਕੋਈ ਸੇਵਾ?’ ਏਅਰ ਹੋਸਟੈਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ। ਉਸਦੇ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਤਕਲੱਫ ਨਹੀਂ ਦਿਲਾਸਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਿਰਪਾਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਘਬਰਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਟਿਪਸੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਏਅਰ ਹੋਸਟੈਸ ਦਾ ਠਰ੍ਹਮਾਂ ਤੇ ਸਲੀਕਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ। ‘ਕਿੰਨਾਂ ਕੁ ਸਫਰ ਬਾਕੀ ਹੈ?’ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਏਅਰ ਹੋਸਟੈਸ ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਕੇ ਕਿਰਪਾਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ।

ਕਿਰਪਾਲ ਅਪਣੀ ਸੀਟ ’ਤੇ ਪਰਤਿਆ ਤਾਂ ਅਰੁਣਾਚਲ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਦੇ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲੱਗਿਆ। ‘ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਸਿੱਧੇ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰ ਹਨ। ਔਰਤਾਂ ਘਰ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਖੇਤਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਸੰਭਾਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਰਦ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਦੂਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਲੋਕ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਦੀ ਖਾਸ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫੀਸਟਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਸ, ਚੌਲ ਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਦਾਰੂ ਵਰਤਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਾਰੂ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਵਰਤਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।’

‘ਮੀਟ ਵਾਸਤੇ ਹਾਥੀ, ਗੋਕਾ ਤੇ ਸੂਰ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵੱਡੇ ਜਾਨਵਰ ਫੜਨ ਲਈ ਜਾਲ ਵਿਛਾਏ ਜਾਂਦੇ

ਹਨ। ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਇੱਕਠਾ ਹੋਕੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਾ ਹੈ। ਜਾਨਵਰ ਦਾ ਮਾਸ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਿੱਤਰ ਬਟੇਰ ਵੀ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ। ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਥੋਕ ਵਿੱਚ। ਵੱਡੇ ਖਾਣੇ। ਵੱਡੇ ਨਾਚ।’

ਨਾਚਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਰੀ ਤਾਂ ਕਿਰਪਾਲ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ‘ਔਰਤ ਮਰਦ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਨੱਚਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਨਾਚਾਂ ਸਮੇਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਹਾਂ ਪਾ ਕੇ ਇੱਕ ਪੈਰ ਔਰੋ ਤੇ ਇੱਕ ਪਿੱਛੇ ਕਰਕੇ ਨੱਚਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ।

‘ਨਾਚ ਗਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਤਾਰੇ, ਚੰਦ, ਸੂਰਜ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸੁੰਦਰ ਲਈ ਕਾਪੋਂ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਕਾਪੋਂ ਯਾਨੀ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣਾ।’

ਕਿਰਪਾਲ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਪੋਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੇ ਉਸਨੇ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰੇ, ਰੁੱਖ ਤੇ ਬਰਫ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਅਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਲਏ। ਫੇਰ ਉਸਨੇ ਇਹਨਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕਾਪੋਂ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਟੱਪਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰ ਦਿੱਤੇ। ਕਿਰਪਾਲ ਨੇ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਘੜੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਲੈਅ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਗੀਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ।

ਬੱਲੇ ਲਈ ਅਰੁਣਾਚਲ ਕਾਪੋਂ ਹੈ

ਕਾਪੋਂ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਸਿਤਾਰੇ

ਬਈ ਅਰੁਣਾਚਲ ਕਾਪੋਂ ਹੈ

ਉਸਨੇ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹਦਾ ਬਣਾਇਆ ਗੀਤ ਜੋਪਈ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਆਮ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਉਸ ਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਰੇਡੀਓ ਆਦਿ ਸੁਣਕੇ ਅਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤਰਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਢਾਲਣ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹਨ। ਹੁਣ ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਭਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਰਨੇ ਸਿੱਖ ਲਏ ਹਨ।

‘ਸਾਰੇ ਅਰੁਣਾਚਲ ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਹੀ ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ ਹੈ,’ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿਰਪਾਲ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਏਅਰ ਹੋਸਟੈਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਚੇਤਾ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਉਸਦਾ ਬਿੱਗ ਬਰਾਦਰ ਹੈ। ਏਅਰ ਹੋਸਟੈਸ ਨੇ ਮੁਸਕ੍ਰਾਂਦਿਆਂ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਉੱਚਾਈਆਂ ਤੋਂ ਬੱਲੇ ਵੱਲ ਉਤਰਨ ਦੀ ਹਰਕਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

ਕਿਰਪਾਲ ਨੇ ਸੀਟ ਬੈਲਟ ਬੰਨ੍ਹਦਿਆਂ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਦੇ ਸਾਥ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰੀਆ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਪਣੇ ਅਰੁਣਾਚਲ ਵਾਲੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

‘ਜਦੋਂ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਦਾਰੂ ਪੀ ਕੇ ਯੁਵਤੀਆਂ ਨਾਲ ਨਚੋਗੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੁਆਵਾਂ ਦਿਉਗੇ। ਆਓ ਸਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਰਗਾਂ ਦੇ ਝੂਟੇ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਬਿੱਗ ਬਰਾਦਰ।’ ਉਸਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਸਨ।

ਏਅਰ ਹੋਸਟੈਸ ਦੀ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਆਖੀ ਅਲਵਿਦਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਓਨਾ ਦੀ ਨਿੱਘ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਕਿਰਪਾਲ ਦੇ ਸੱਦੇ ਵਿੱਚ।

ਕਿਰਪਾਲ ਦਾ ਵਿਛੜਨ ਨੂੰ ਜੀਅ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਪਰ ਉਹ ਅਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਅਪਣੇ ਰਾਹ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਏਅਰ ਪੋਰਟ ਅਮਲੇ ਤੋਂ ਜੌਰਹਾਟ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਉਡਾਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਗਿਆ।

×××××

ਗੁਵਾਹੱਟੀ ਤੋਂ ਜੌਰਹਾਟ ਦੀ ਉਡਾਣ ਅਪਣੀ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੀ। ਜਹਾਜ਼ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਫੈਕਰ ਫਰੈਂਡ ਸ਼ਿਪ। ਵੀਹ ਪੰਝੀ ਸੀਟਾਂ ਵਾਲਾ।

ਏਅਰ ਹੋਸਟੈੱਸ ਪੇਟੀ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕਰਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਟਾਫੀ ਆਦਿ ਭੇਟ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਥੱਲੇ ਵਲ ਉਤਰਨ ਲਗਦਾ । ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜਹਾਜ਼ ਉੱਚਾ ਉੱਡਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਖਿੜਕੀ ਰਾਹੀਂ ਹਰੇ ਭਰੇ ਰੁੱਖਾਂ ਝਾੜੀਆਂ ਤੇ ਪਰਬਤੀ ਉਚਿਆਈਆਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਾਰ ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਉਤਰਨ ਲਗਦਾ । ਏਸ ਉਡਾਣ ਨੇ ਉਮਨਮ, ਸੋਨਾਈ ਤੇ ਬਰਾਕ ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਪਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਹਰ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸਵਾਰੀਆਂ ਉਤਾਰਦੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਰਹੀ । ਬੜੀ ਹੀ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਉਡਾਣ ਸੀ ।

ਬਾਰ ਬਾਰ ਚੜ੍ਹਨ ਉਤਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਹੀ ਉਡਾਣ ਕਈ ਉਡਾਣਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਦੇ ਗਈ । ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਉਡਾਣ ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁਫਤ ਪਾਸ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਕਈ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਉਡਾਣ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਤੇ ਪਰਤ ਆਉਂਦੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਨਦੀ ਜਾਂ ਇਕ ਟੀਸੀ ਦੇ ਪਾਰ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸਫਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ ਤੇ ਕੁਰਬਲ ਕੁਰਬਲ ਕਰਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੋਹਣੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਸਵਾ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਥਾਂ ਉਤਰਦਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਉਹ ਜੌਰਹਾਟ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ।

ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਉਣਾ । ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਨੁਕਤੇ ਵਿਚਾਰੇ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ । ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਰੁਣਾਚਲ ਦੇ ਪਾਸੀਘਾਟ ਤੋਂ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕਰਨ ਆਏ ਚੈਟਰਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੱਦਾ ਚੇਤੇ ਆ ਗਿਆ । ਚੈਟਰਜੀ ਉਸਨੂੰ ਪਾਸੀਘਾਟ ਲਿਜਾਣਾ ਮੰਨ ਗਿਆ ਤੇ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਜੌਪਈ ਬਜ਼ਾਰ ਛੱਡਣਾ ਵੀ ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਚੈਟਰਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਜੌਰਹਾਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੈਂਦੀਆਂ ਨਾਗਾਲੈਂਡ ਤੇ ਮਨੀਪੁਰ ਦੀਆਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬੀ ਖਿੱਤੇ ਦਾ ਇੱਕ ਲੱਛਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਡੁਲ੍ਹੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ ਵੀ ਸੀ । ਉਹ ਦੀਮਾਪੁਰ ਗਏ ਜਾਂ ਕੋਹੀਮਾ ਦੇਸੀ ਦਾਰੂ ਤੇ ਦੇਸੀ ਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਮਾਣਦੇ ਰਹੇ । ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਗੂੜ੍ਹੇ ਕਾਲੇ ਲਾਲ ਤੇ ਹਰੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਸ਼ਾਲਾਂ ਏਸ ਸਫਰ ਵਿੱਚ ਭੇਟ ਹੋਈਆਂ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ।

ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੈਟਰਜੀ ਪਾਸੀਘਾਟ ਲਈ ਤੁਰਿਆ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਚੈਟਰਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਰੁਣਾਚਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਾਂਸ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ । ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਛੱਪਰਾਂ ਤੇ ਢਾਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਬਾਂਸ ਦੀਆਂ ਸਨ । ਉਪਰ ਵਾਲੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਤੇ ਥੱਲੇ ਵਾਲੇ ਫਰਸ਼ ਵੀ । ਤਨ ਢਕਣ ਲਈ ਬਾਂਸ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਬਰਤਣਾ ਲਈ ਬਾਂਸ ਦੇ ਪੌਰੇ । ਸਬਜ਼ੀ ਲਈ ਬਾਂਸ ਦੇ ਰੁਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰੂੰਮਲਾਂ ਤੇ ਅਚਾਰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇਸਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ । ਪਾਣੀ ਢੋਣ ਲਈ ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਲਟਕਾਏ ਛਿੱਕੂ ਵਿਚ ਬਾਂਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੌਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਅਕਾਸ਼ ਵਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਲਈ ਵੱਡੇ ਤੇ ਮੋਟੇ ਬਾਂਸ ਦੀਆਂ ਆਡਾਂ ।

ਏਸ ਰੰਗੀਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖਿੱਚ ਕਿਰਪਾਲ ਦੇ ਖਿੱਚੇ ਨਕਸ਼ੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਨਮੋਹਣੀ ਸੀ ।

ਚੈਟਰਜੀ ਤੇ ਕਿਰਪਾਲ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਤੇ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਬੋੜਾ ਫਰਕ ਸੀ । ਇੱਕ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲੀ ਕਲਾਕਾਰੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਮਸਤੀ ਤੇ ਅਲਗਰਜ਼ੀ । ਚੈਟਰਜੀ ਨੇ ਏਨਾ ਕੁ ਵਚਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਾਸੀਘਾਟ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਏ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਨੂੰ ਜੌਪਈ ਬਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਵੇਗਾ । ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਕੀ ਮੰਗੇ ਦੋ ਅੱਖਾਂ । ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲਾ ਸੀ । ਬਹੁਤਾ ਏਸ ਲਈ ਕਿ ਓਧਰ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ ।

ਚੈਟਰਜੀ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਸਵਾਰੀ ਲੈ ਕੇ ਜੌਰਹਾਟ ਤੋਂ ਪਾਸੀਘਾਟ ਪਹੁੰਚਿਆ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਿਆ । ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨੋਖੀ ਤੇ ਓਪਰੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਦੇ ਏਨੇ ਪੱਖ ਸਨ ਕਿ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ ।

ਪਾਸੀਘਾਟ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਤਿਥੀ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ । ਚੈਟਰਜੀ ਦੀ ਸੰਚਾਰ ਵਿਧੀ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਡੇ ਲੋਕਾਂ ਵਾਲਾ ਸਵਾਗਤ ਹੋਇਆ । ਬਾਂਸਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਟੀਆਂ, ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਤੇ ਘਰ ਦੀ ਕਢੀ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਦਾਰੂ । ਸਾਂਝੇ ਨਾਚ ਤੇ ਰਲੇ ਮਿਲੇ ਗੀਤ ।

×××××

ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੀਘਾਟ ਤੋਂ ਜੌਪਈ ਬਜ਼ਾਰ ਲਈ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਰ ਮਾਣ ਲਈ ਓਥੋਂ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਦੂਰ ਜੰਗਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਾਂਝੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਬੜੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਕਈ ਸਾਥੀ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਟੇਢੇ ਮੇਢੇ ਖੇਤਾਂ ਤੇ ਬਾਂਸਾਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੀਪਾਂ ਭਜਾਉਂਦੇ ਡੇਢ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫਰ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ।

ਮੰਜਿਲ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਰੰਗਾਂ ਰੰਗ ਦੇ ਵਸਤਰ ਪਹਿਨੀ ਯੁਵਤੀਆਂ ਤੇ ਯੁਵਕ ਲਾਈਨ ਲਾ ਕੇ ਖੜੇ ਹਨ । ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਕਿਸੇ ਢਾਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਹੈ । ਕੰਧ ਨਾਲ ਲੰਮੇ ਸੁਲੰਮੇ ਬਾਂਸ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਕੁਝ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਨੇੜਲੇ ਗੰਨਾ ਉਤਪਾਦਕ ਗੰਨੇ ਦੀ ਫਸਲ ਦਾ ਆਗ ਛਿਲੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਗੰਨਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਜੜ੍ਹਾਂ ਥਲੇ ਵਲ ਤੇ ਆਗ ਆਸਮਾਨ ਵਲ । ਇਹ ਲੋਕ ਇਸ ਬਾਂਸ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਗੇ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗ ਰਹੀ । ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਤੰਦ ਢੋਲ ਢੱਮਕੇ ਤੇ ਨਾਚ ਗਾਣੇ ਵਿਚ ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਜਦੋਂ ਨਾਚ ਗਾਣਾ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਪਤਵੰਤੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ । ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਕੇ ਸਾਊ ਬਣ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ।

ਫੀਨੋ ਨਕਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਯੁਵਤੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਬਾਂਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਾਂਸ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤੀ ਅਪਣੇ ਵਰਗੀ ਯੁਵਤੀ ਨੂੰ ਫੜਾ ਗਈ । ਇਸ ਯੁਵਤੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਦਾਓ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੇ ਦਾਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਵੱਡੀ ਦਾਤ੍ਰੀ । ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਯੁਵਤੀ ਨੇ ਅੱਖ ਦੇ ਫੋਰ ਵਿਚ ਉਸ ਬਾਂਸ ਦੇ ਪੱਤੇ ਲਾਹੇ ਤੇ ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਇੱਕ ਪੌਰੀ ਕੱਟ ਕੇ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤੇ ਪਤਵੰਤੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ ਇਹ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਪੌਰੀ ਉਸ ਨਾਲ ਵਰਗੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕ ਅਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪਣੀਆਂ ਗਾਈਆਂ ਤੇ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਜਬਰਦਸਤੀ ਕਾੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਫਰਕ ਸੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਏਨਾ ਕਿ ਇਹ ਪੌਰੀ ਲੰਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਧਰੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵੱਡੇ ਪਿਆਲੇ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਚੈਟਰਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੇਤਾ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਪੌਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੌਰੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਬਦਲਵਾਂ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਪਾਣੀ ਢੋਂਦੇ ਹਨ । ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਉਸ ਪੌਰੀ ਨੁਮਾ ਪਿਆਲੇ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੜ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਚੈਟਰਜੀ ਨੇ ਫੜਿਆ ਸੀ ।

ਇੱਕ ਹੋਰ ਯੁਵਤੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਬਾਲਟੀ ਵਰਗੀ ਪੋਰੀ ਵਿਚੋਂ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਦਾਰੂ ਸਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜੀਆਂ ਪੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਸਾਰੇ ਬੀਬੇ ਰਾਣੇ ਬਣਕੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਦੇ ਤੇ ਮਾਣਦੇ ਰਹੇ।

ਜਦੋਂ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤੇ ਸਾਰੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕੱਪ ਭਰ ਗਏ ਤਾਂ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਦਾਰੂ ਪੀਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

ਚੈਟਰਜੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਭ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸਦਾ ਭੰਡਾਰਾ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕਦਾ।

ਸਾਰੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਬਾਂਸ ਦੇ ਪਿਆਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਰੂ ਮੁਕਾ ਕੇ ਪਿਆਲੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਏਧਰ ਵਾਲੇ ਮਰਦ ਤੇ ਓਧਰ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਹਾਂ ਪਾ ਕੇ ਗੱਲ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆ ਖੜੀਆਂ। ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਤੇ ਚੈਟਰਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਆਕੇ ਖਲੋਤੀ ਯੁਵਤੀ ਉਹੀਓ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕੰਧ ਵਾਲੇ ਬਾਂਸ ਲਿਆ ਲਿਆ ਕੇ ਦਾਤ ਵਾਲੀ ਯੁਵਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਆਕਾਸ਼ ਉੱਤੇ ਬਦਲ ਛਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀ ਔਰਤ ਨੇ ਹੇਕ ਲਾ ਕੇ ਕੁੱਝ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰਕਤ ਆ ਗਈ। ਇੱਕ ਪੈਰ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਪਿੱਛੇ ਤੇ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿਚ ਬਾਹਵਾਂ।

ਥੋੜ੍ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਕਿਣ ਮਿਣ ਹੋਈ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮਸਤੀ ਦਾ ਆਲਮ ਛਾ ਗਿਆ। ਨਿਮ੍ਹੇ ਨਿਮ੍ਹੇ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਲੋਰ ਵਿਚ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇ ਪਰਬਤੀ ਝਾੜੀਆਂ ਨੱਚਦੇ ਤੇ ਗਾਉਂਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ।

ਗੀਤ ਦੇ ਬੋਲ ਮੁੱਕੇ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਫੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬੀਬੇ ਬਣ ਕੇ ਖਲੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੱਜਰੇ ਬਾਂਸ ਲਿਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੋਰੀਆਂ ਦੇ ਦਾਰੂ ਵਾਲੇ ਜਾਮ ਘੜੇ ਗਏ। ਸਾਕੀ ਦਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਯੁਵਤੀ ਨੇ ਦਾਰੂ ਵਰਤਾਈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਹੇਕ ਲਾਈ। ਸਾਰੇ ਮੁੜ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਿੱਕ ਹੋ ਕੇ ਨੱਚਣ ਲੱਗੇ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਕੀ ਯੁਵਤੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਬਾਂਸ ਢੋਣ ਵਾਲੀ ਯੁਵਤੀ ਨੇ ਘੜਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਾਂਸ ਢੋਣ ਵਾਲੀ ਦਾ ਸਾਕੀ ਯੁਵਤੀ ਨੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਅਪਣਾ ਜਾਮ ਆਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਘੜਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਪਣੀ ਦਾਰੂ ਆਪ ਭਰਦਾ ਸੀ। ਜਾਮ ਨੂੰ ਜਾਮ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਬਾਂਸ ਨਾਲ ਬਾਂਸ ਟਕਰਾਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਬਾਂਸਾਂ ਦੀ ਬਾਂ ਜਿਸਮ ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਰੁਖਾਂ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਨਾਲ ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨਾਲ ਟਹਿਣੀਆਂ। ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਅੰਗ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਨਾਲ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਬੋਲ। ਖੁਲ੍ਹਮ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੇ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਲਈ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਝਾਉਲਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਡਾਣ ਤੇ ਮਿਲੇ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤੇ ਹਰਕਤਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਏਅਰ ਹੋਸਟੈੱਸ ਦੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਟਾਇਲਟ ਵਲ ਵਧਣਾ ਤੇ ਏਅਰ ਹੋਸਟੈੱਸ ਦਾ ਉਸਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮਨਾਵੇ। ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਅਸਰ ਥੱਲੇ ਏਨੀ ਕੁ ਮੌਜ ਮਸਤੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਲੀਕਾ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਵਰਤ ਵਰਤਾਰਾ ਵੀ।

xxxxx

ਅਰੁਣਾਚਲ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਵਰਤ ਵਰਤਾਰੇ ਤੇ ਮੌਜ ਮਸਤੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਤੇ ਚੈਟਰਜੀ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੱਦਾ ਉਕਾ ਹੀ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਸਨੇ ਏਨੇ ਤਪੱਕ ਤੇ ਅਪਣਤ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਏਧਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਤਾਣਾ ਬਾਣਾ ਏਸ ਲਈ ਬੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸੱਦੇ ਦਾ ਮਾਣ ਰੱਖਣਾ ਸੀ।

ਇਸ ਮੌਜ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਕਿੰਨਾ ਵਾਧਾ ਹੋਣਾ ਸੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਦਾ ਅਪਣਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਬਿੱਗ ਬਰਾਦਰ।

ਕਿਰਪਾਲ ਦੇ ਸੱਦੇ ਵਾਲੀ ਚਿਣਗ ਬੁਝੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਗੁਵਾਹੱਟੀ ਵਾਲੀ ਉਡਾਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਘੜੀ ਮਾਣੀ ਸੀ ਉਸਨੇ ਇਸ ਚਿਣਗ ਨੂੰ ਹੋਰ ਹਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਚਿਣਗ ਨੂੰ ਮਘਦੀ ਰਖਣਾ ਅਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਵੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ।

ਸਿਰ ਉਤੋਂ ਦੀ ਪਾਣੀ ਢੋਂਦੀਆਂ ਬਾਂਸ ਦੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਬੇਮੁਹਾਰਾ ਉੱਗੇ ਬਾਂਸਾਂ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਤੇ ਚੈਟਰਜੀ ਜੋਪਈ ਬਜ਼ਾਰ ਵਲ ਨੂੰ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਚੈਟਰਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਏਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਕੇ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨਾ ਆਦਰ ਤੇ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਜਿੰਨਾ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਡੇਮਾਨ ਤੇ ਨਿਕੋਬਾਰ ਦੀਪਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਤਾਮਿਲਾਂ ਤੇ ਫੀਜੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ।

ਚੈਟਰਜੀ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਰਪਾਲ ਸਭ ਨਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਲਾਈਨ ਵਿਚੋਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਹਵਾਈ ਸਫਰ ਵਾਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਨਿੱਘ ਸੀ। ਜੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦਮ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਏਨਾ ਨਿੱਘਾ ਸੱਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਣਾ।

ਉਹਦੇ ਲਈ ਵੱਡੇ ਭਾਈ ਵੱਜੋਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਵਰਤੇ ਉਹਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਬਿੱਗ ਬਰਾਦਰ ਹਾਲੀਂ ਵੀ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਜੋਪਈ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਲੋਕੜਾਂ ਵਾਲੇ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਤਾ ਠਿਕਾਣਾ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ। ਉਸ ਕਸਬੇ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਤਿੰਨ ਬੰਦੇ ਲੋਕੜ ਦਾ ਧੰਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਿਹੜਾ ਸੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦੇ। ਦੱਸਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬਾਹਰੋਂ ਆ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਲੋਕੜ ਥੱਲੇ ਭੇਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਪਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਚੈਟਰਜੀ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਠੀਕ ਜਾਪਣ ਲੱਗੀ।

ਫੇਰ ਵੀ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਤੇ ਚੈਟਰਜੀ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਲ ਉੱਡ ਕੇ ਮਿਲੇਗਾ। ਹਵਾਈ ਉਡਾਣ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਪੂਰਵ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਇ ਭਗਤ ਵਿੱਚ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇਗਾ। ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਯੁਵਕਾਂ ਯੁਵਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਨਾਚ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾਲ ਦੀ ਰਚੀ ਤੇ ਅਰੁਣਾਚਲ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀ 'ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ' ਗੂੰਦੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਤੇ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬਾਹਰਲੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲਕੜ ਦਾ ਧੰਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਸੌਖਾ ਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਦੋ ਪੁੱਛਾਂ ਹੋਰ ਤੇ ਉਹ ਲਭ ਹੀ ਪਿਆ।

ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਟਰੱਕ ਉੱਤੇ ਲੱਕੜਾਂ ਲੱਦ ਰਹੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਲੱਕੜਾਂ ਲਦਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਟਰੱਕ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਤੇ ਚੈਟਰਜੀ ਵੀ ਹਾਥੀ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਦੇਖਣ ਲਗ ਪਏ। ਉਸਦਾ ਅਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਲੱਕੜ ਨੂੰ ਧੱਕਣਾ ਤੇ ਸੁੰਡ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਟਰੱਕ ਉੱਤੇ ਚਾੜ੍ਹਨਾ। ਇਸ ਅਮਲ ਵਿਚ ਜੁਗਤ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਵੀ। ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਲਈ ਜਿਸਨੇ ਕਦੀ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੱਕਿਆ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਬੜਾ ਦਿਲਚਸਪ ਸੀ।

ਹਾਥੀ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਮਚਲੇ ਹੋ ਕੇ ਖਲੋਣਾ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਰਪਾਲ ਖੁਦ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਪਛਾਣੇ ਤੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਓਨੇ ਹੀ ਤਪੱਕ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕੋਲਕੋਤੇ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।

ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘ ਗਏ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਕਿਰਪਾਲ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਬੁਲਾਉਣਾ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ। ਉਹ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਗਨ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਨਵੇਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਛਾਣਿਆ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕੰਮ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਕਾਰਨ ਨਾ ਗੌਲਿਆ ਹੋਵੇ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਉਹਦੇ ਵਲ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਏਦਾਂ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ ਜਿਵੇਂ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਕੋਈ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਗਾਹਕ ਹੋਵੇ। ਉਹਦੇ ਦੱਸਣ 'ਤੇ ਕਿ ਚੈਟਰਜੀ ਉਹਦਾ ਮਿਤ੍ਰ ਹੈ ਉਹ ਚੈਟਰਜੀ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਗਾਹਕ ਸਮਝਣ ਲੱਗਿਆ।

‘ਐਦਕਾਂ ਵਾਲੀ ਲਾਟ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਨਿਕਲੀ ਹੈ।’ ਕਿਰਪਾਲ ਨੇ ਟਰੱਕ ਉੱਤੇ ਲੱਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਗੁਣ ਦੱਸੇ।

ਉਸਦੇ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਏਦਾਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਤਾਂ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਏਸ ਵੇਲੇ ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇ ਗਾਹਕ ਯਾਨੀ ਚੈਟਰਜੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵੱਲ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹਾਥੀ ਨੇ ਲੱਕੜ ਟਰੱਕ ਉੱਤੇ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।

ਕਿਰਪਾਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹਾਥੀ ਵਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿੰਨਾ ਹਟਿਆ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਉਸਨੂੰ ਟੋਹਿਆ। ਇਹ ਜਾਨਣ ਲਈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ।

‘ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ,’ ਉਸਨੇ ਸਰਸਰੀ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ। ‘ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਭਾਈ ਸਾਹਬ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।’ ਉਸਨੇ ਚੈਟਰਜੀ ਵੱਲ ਤਕਿਆ ਤੇ ਮੁੜ ਲੱਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਲਕੜ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਲੱਗਿਆ।

‘ਮੈਂ ਉਹ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਏਧਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ,’ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਆਪਾਂ ਦਸ ਕੁ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲੇ ਸਾਂ,’ ਉਸਨੇ ਅਗਲਾ ਵਾਕ ਬੋਲਿਆ।

‘ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਏ। ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਆਪਾਂ ਹਵਾਈ ਔਡ ‘ਤੇ ਮਿਲੇ ਸੀ।’ ਉਸਨੇ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ। ‘ਚਲੋ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ। ਚਾਹ ਪੀਆਂਗੇ।’ ਉਸ ਨੇ ਨਵੇਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਖੜਿਆ ਦੇਖ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖਲ੍ਹਿਆਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਚੈਟਰਜੀ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਰਪਾਲ ਦਾ ਏਨਾਂ ਘੱਟ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਜੇ ਦੱਸਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਏਨੀਆਂ ਆਸਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਉਣੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਲਾ ਛੱਡੀਆਂ ਸਨ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਚੈਟਰਜੀ ਵਲ ਤੱਕਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਦੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਬਥਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਕਿਰਪਾਲ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਖਾਤਰ ਚੈਟਰਜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹਫਤਾ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਰਪਾਲ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਦਾ ਰਾਹ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਵਚਨ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਉਹਦੇ ਲਈ ਓਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਾਹਕ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸਦਾ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਚਾਹ ਲਈ ਅਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਤੱਕ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵੀ ਅਪਣੇ ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਪਟਾਉਣ ਦਾ ਨਿਗੂਣਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਸੀ। ਏਸ ਵੇਲੇ ਉਹਦਾ ਧਿਆਨ ਕੇਵਲ ਟਰੱਕ ਵਿੱਚ ਲੱਕੜਾਂ ਲਦਾਉਣ ਵਲ ਸੀ। ਇਹ ਟਰੱਕ ਉਸਨੇ ਕਿੱਥੇ ਭਿਜਵਾਣਾ ਸੀ ਉਹੀ ਚਿੰਤਾ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।

ਜਿਸ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਤੇ ਕਾਮੇ ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਪਾਲ ਰਹੇ ਸਨ ਉਸਤੋਂ ਜ਼ਾਹਰ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਚੰਗਾ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਜੌਪਈ ਬਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮਿਲੇ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਨਿੱਕੇ ਕਸਬੇ ਦੇ ਏਨੇ ਵੱਡੇ ਵਪਾਰੀ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋਣ। ਉਹ ਜਾਣਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਉਹ ਸਨ ਤੇ ਆਮਦਨ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਖਾਂਦਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਚੈਟਰਜੀ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਚੇਤੇ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਰਪਾਲ ਨੂੰ ਗੁਵਾਹੱਟੀ ਵਾਲੀ ਉਡਾਣ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਾਵੇ। ਉਸਨੇ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਫੇਰ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਇਹ ਖਿਲਾਲ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕਰਕੇ ਕੀ ਲੈਣਾ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਚੈਟਰਜੀ ਨੂੰ ਤੁਰਨ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਚਾਹ ਪੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਕਿਰਪਾਲ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾ ‘ਫੇਰ ਮਿਲਾਂਗੇ’ ਦਾ ਵਚਨ ਦੇ ਕੇ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਜੀਪ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਚੈਟਰਜੀ ਭਿੱਜੀ ਬਿੱਲੀ ਵਾਂਗ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਦਾ ਜੀਪ ਵਿੱਚ ਆ ਬੈਠਿਆ। ਉਹ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਉਸਤੋਂ ਹਫਤਾ ਭਰ ਖਜ਼ੋਲ ਕਰਨ ਦੀ ਖਿਮਾ ਮੰਗਣੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਅਪਣੇ ਬੋਲਾਂ ਤੇ ਅਮਲਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤੱਸਲੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਨਾਇਆ।

ਉਸਨੇ ਉਲਟਾ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਮਾਣਿਆ ਇਹ ਹਫਤਾ ਉਹਦੇ ਚੇਤੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਵੱਸਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਏ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਨੂੰ ਨਿਸਚਿੰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਮਾਣੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਭਾਰ ਹਲਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ।

ਜਦੋਂ ਚੈਟਰਜੀ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਢਾਹਸ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਗੁਵਾਹੱਟੀ ਦੀ ਉਡਾਣ ਵਾਲੀ ਏਅਰ ਹੋਸਟੈੱਸ ਚੇਤੇ ਆ ਗਈ ਜਿਸਨੇ ਕਿਰਪਾਲ ਦੇ ਟਾਇਲਟ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਅਪਣੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਗਣ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਨਾਇਆ ਤੇ ਉਲਟਾ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਦੇ ਮਨ ਦੀ

ਘਬਰਾਹਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ 'ਬੋੜਾ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ', ਕਹਿ ਕੇ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਈ ਸੀ।

ਚੈਟਰਜੀ ਏਸ ਵੇਲੇ ਏਅਰ ਹੋਸਟੈੱਸ ਵਾਲਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਰਪਾਲ ਵਲ ਦਾ ਹੋਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾਹੂ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਅੱਜ ਕੰਮ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚੋਂ। ਉਹ ਪਲ ਹੋਰ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਪਲ ਹੋਰ। ਉਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੇ ਨਾ ਪਛਾਣਨ ਦਾ ਅਚੇਤ ਕਾਰਨ ਇਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਨਾ ਪਛਾਣਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਚੈਟਰਜੀ ਵੀ ਇਹੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦਾ ਵਕਤ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਅਰ ਹੋਸਟੈੱਸ ਨੇ ਵੀ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੁੱਧ ਸੀ ਤੇ ਨੁਕਤਾ ਸਪਸ਼ਟ।

ਲਖੀਮਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਸੀ। ਚੈਟਰਜੀ ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਮੁਰਕਾਂਗ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੱਕ ਛੱਡਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਦਿੱਲੀਵਾਲਾ ਨੇ ਅਪਣੇ ਗੁੱਟ ਉਤੇ ਬੱਧੀ ਘੜੀ ਤੱਕੀ ਤਾਂ ਛੋਟੀ ਸੂਈ ਸਹਿਜ ਸੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਸਰਪਟ ਦੌੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਸੂਈ ਵਿੱਚ ਚੰਚਲਤਾ ਸੀ ਤੇ ਛੋਟੀ ਵਿੱਚ ਠਰਮਾਂ। ਇੱਕ ਸੂਈ ਹੋਰ ਵੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਨਾਂ ਸਹਿਜ ਸੀ ਨਾ ਚੰਚਲ। ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਕੀ ਸੀ, ਉਹ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਭੁੱਝ ਗਿਆ। ਏਨਾਂ ਸਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਦੀ ਸੂਈਆਂ ਦਾ ਰੋਲ ਤੇ ਕਿਰਦਾਰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਵਿਚ ਕਦੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਜੀ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਕਿਉਂ, ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਲੰਘਣਾ ਹੈ ਉਹ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣਦੀਆਂ ਸਨ।

ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਦੀ ਆਖਰੀ ਸੀਟੀ ਵਜਣ ਸਮੇਂ ਚੈਟਰਜੀ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਹੀ ਗੱਲ ਹਾਵੀ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਂ ਹੀ ਬੰਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿੰਗ ਵਲ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਘੜੀ ਦੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣਾ ਵਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦਾ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਮੇਂ ਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ ਨੰ : 72

'ਬਾਹਰ ਮੂੰਹ ਮਾਰਨ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਏ ਘਰ ਵਿਚ ਈ ਤ੍ਰੇਹ ਬੁਝਦੀ ਰਹੇ ਉਹਦੀ। ਧੀਏ! ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਸੌਂਕਣ ਦਾ ਡਰ ਕਿਹਾ? ਜੀਣ ਤੇਰੇ ਬੱਚੜੇ, ਵੱਸਦਾ ਰਹੇ ਤੇਰਾ ਘਰ। ਤੂੰ ਮਾਲਕਣ ਏ।'।

ਮਾਂ ਦੋ ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਲਾਉਂਜ ਵਿਚ ਪਈ ਫਰਿੱਜ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਸ਼ੈ ਲੈਣ ਆਈ ਗੋਗੀ ਵੱਲ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਏ। ਉਸ ਨਹਾ ਕੇ ਸਾਫ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਲਏ ਨੇ। ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰੀ ਕੰਮ ਲਈ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਗਿਆ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਜਦੋਂ ਘਰ ਪਰਤੇਗਾ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸਸਤੀ ਜਿਹੀ ਲਿਪਸਟਿਕ ਨਾਲ ਬੁੱਲ੍ਹ ਵੀ ਰੰਗ ਲਏਗੀ।

ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੇ ਬੈਂਡਰੂਮ ਵਿਚੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਮੈਂ ਟੀ.ਵੀ. ਦਾ ਰਿਮੋਟ ਕੰਟਰੋਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨੇੜੇ ਕਰ ਲੈਣੀ ਆਂ। ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਿਊਜ਼ਕ ਚੈਨਲ ਦਾ ਵਾਲਿਊਮ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ।

Uw gpe; a; kh dh nLth j b tX rJh. fJj ; U ; h i k tfj w go T; B{ i kg fojk ; h fi t'f'db dh XVeD cb nkw Bkbl tXh j Jh ; h. d' e[wfi nk d/ bknB ftu ep; h s/ p' h k Tj T; btN/ bD b' r k. p bDek fi j k nkb f d' h k b k T; dh n k n' y k B{ u G D b' r n k. g k b / d k w X f b n k y V ; p x k j , o s b h n k x o k b k B k b w N w b h j J h u k o f d t k o h , G i { G i { e o d h f ; n k b { ; l w dh n X w J h X t j , ; G e M j h fi t' / k j F ; s f j h D fi j k j ' f r n k ; h. T; n d o e J h n i h p fi j h y j g D b' r h.

Å; obk p' h ; obk p' h. Å p p ; h fi j h ftu T; B/ g o l s k o s / ; p D / g k U / e g f V n k B{ T b N k T p h f g b N k T p h n g D h B j B{ n k t k } w k o h.

Å n k J h i H H H. Å e f j e / ; o b k n g D / e w « u o M h o j h. o s k e [w X o / e d d h ; o b k f e ; / e w h } i k p b D B{ w f Y n k s l c V o e / M N e k T p h n s / f c o n i / h n k u p e / s k o T s / g k T p h s k T; d k s f D n k r m h b k fi ; w w b } b h f X n k B f y Z u d k. Uw gpe; a; o b k t b l w j G t k e / ; k j w D / ; g o v N t d f t n k ; d / x o t b t y D b' r f g n k. T; B / m j e o w B k f J n k f e n i / t d f t n k ; d c s o l B j h w f V n k ; h. B j h s k T j n k T p F ; k o g f j b k S s T s / u V o k ; h. T; B{ t y f d n k Uw gpe; a d h p u B h fi j h t X D b r d h ; h. Å ; k b k y u o H H H. Å Uw gpe; a p l p m k f J n k.

Å j k f i h , g k g k < Å n g D k e w f B g N k e / w V d h ; o b k B / g f S n k.

Å p N h , u k o e [g e V / s k p D k n i , j o h f w o u s / f g n k i g k e / , w B p V k G V e f o j ? e o k o / B{ Å Uw gpe; a B / t k ; s k g k T D t k r f e j k.

Å n S M H H ! Å e f j f d n k ; o b k w f ; e V h U / j ; dh ndo t b s p g J h. g e f V n k d / f y n k b B k b j h Uw gpe; a d h G b j b w j f } b j ' r J h. w N e fi j h B k b s p d h ; o b k B { f g S i f B j k o f d n k T; B / w j « u G o n k / g k D h dh x N B { ; x l b x k f J n k. p w j k o X V e d / f d b B{ j E b h B k b d f p n k. f c o t h e B k « u c V e c V e ; p d h o j h. f X n k B p d b D b J h T; B / f p i b h p o v dh e k b B h d / r b U / o r d / f J e ' fi j / w e k B k dh b w h e s k o B { f y M / w B B k b t f y n k. f J B t b t y f d n k Uw gpe; a B { g s k B j h f e T [G / k d k f J i V : k d n k i k d k ; h. p l f p k e o d h n k X D f ; N h G i h n k i k d h n k , X V T y k T p h n k ; h Y b k G / k. s k j h Uw gpe; a f J ; e k b B h s l d p f e X o / t y o h fi j h E K e h m p D k e / o f j D k u k j p k ; h fi E / t d f t n k ; t o f r n k dh ; e b th B k f d ; / go f p w k o h e k o B f J j o M n X t k W / j h dw s V r J h ; h.

Å j k f i h , g k g k i h , g e V / e j / ; h s f ; h < Å f y f M n k w D N o h c V i ; k j w D / n k y V i j J n k go Uw gpe; a B / t f y n k N o h ftu g e f V n k dh E K r b h n k , e g ; p n s / g k D h dk f r b k ; ; h.

Å w B i e h s / n ? g k g k i h v k e N o ; k p o B / e J h th s b h u h i , b D , y w s l ; y s w B k j h e h s n ? f c o s f ; H H H. Å w D B / ; w M k T p d / b f j } / f t u f e j k , Å } o p h f J j } f j o y k D l < , p l B l w B k b d t k J h , c b f c o N s / j b e h fi j h ; b d' t b M H H n k j b U j D N w j ' f r n ? Å w D B / d' f B e h n k r b h n k n s / f J e e g ; p s b h s / o y e / U w gpe; a ; k j w D / e h s /

Å y i n / y j « u g t / ; v k v k e N o B k b / s f ; h ; k o / } f j o J h u r w B { « ; u f d n k , G o / f g h s / U w gpe; a d k w E k e t ; n k f r n k n s / y g V h « u j p h c V e f c V e ; k o / ; o t o « u c b

rJh. Tj; dk wB ehsk Noh trkj e/td ftnk; eh eX Bkb wko. go gb e[wrol Tj; B/ ubjfulg rbnhfeq; b cV0e/wj ftu f; Nfdnk e;/gkDh dk frbk; gh fbnk. pepe/ ; hkd Bkb wj woVfdnk Tj; B/; funk, ^aJj eh f}drh j'Jh Gbk < Bk bDh Bk fwth. Jd{sHHH. « ; Luw/ nfi j h f}drh sk Uw gæk; a; h; h d/fuSfuS/ftu th BjH ; h.

Uw gæk; a; h; h dk ; kok ; h; hgDk fdb d/db/B/ fi t/MgN wko e/yj' fbnk ; h ns/Tj jD f; oc wpdVk fi j k Uw gæk; apkeh ofj frnk ; h. i htB d/o; We; K TjS/ftsI tK you eob eoe/j h Tj; d/; kEh eboeK B/Tj; Bf; h; h dk fyskp fdzsk ; h. fpi bh pov d/dcso ftu frnkok e/ ti / sè eboe be ew dh gfj bh M\N h bk j Nd/sk nukBe eJh nktk} TGodh, A; h; h ; k; j p w; w t/ y' plj o } oHHH nki w; wHHH T\HHH T\HHH pVHHH. A w; ekfwoeh XB j b T\h j jh. plj o t/ yD dh EK uoh n/ y ; NB' ewb t b t/ yfdnk ns/ rts dh ow ; ; wMfdnk Uw gæk; a; h; h pN/ / «ul ; " dk BN eY e/ n r/ n/ Bkb dhnk d' T\ r b k ftu N\ rfdnk fJTj plj T\ h eodk fi t/ eJh i krhodko nykV/ ftu t b eokTD b\ rnk j' t/ . ukj fgeVnk dk nkovo b? e/ ; kdko BN cVb brdk sk Uw gæk; aBkb j h ; govN td ftnk; t b ; Bs wkofdnk N\ b kT\ k, Ayf b? youb? gB s/ dkb eob? r\ h ftu spfbnk yVb ofj DHHH, GkU h i V e/ e/ j V k i h kb/ B/ ; h; j ' i kDf Uj h Bc adk n? i j V k yf j yk fbnk, ny/ Jj i r fwth s/ nrbk ehj B/ fwth. A Uw gæk; ad/ NNe/ Bkb dcso ftub/ j Gfj ko/ fuj fonk TjS/ th w/; ekB yVd brdh. ; NB' ewb nkgD/ f; o Bf gbk fi j k j bkok fdidnk ; h bh TjS/ w b\ h fbn Bf TjSj pV\ k T\ h ns/ uofn/ y/ h Uw gæk; a t b Mkedh. wj b j b orh B j' i kdk. ewb dh fJj ndk t/ y e/ Uw gæk; a; h; h Bf i kgdk fi t/ Tj; d/ you/ g/ ; nk dk w\ b w/ n k Jnk j' t/ . w\ syb/ td ftnk; Bf i i eob bJh Uw gæk; aukj b? e/ nkU/ ; kdko Bf M\ n k f w\ n k o j' p wkodk, AUJ/ w\ pyk gfj bK ; k j p Bf d/ ukj fgeV/ uhi nca ok t b l t v Dh p b (eohd h j h n? A

AUn poypdko eo b' wi kek pYnk Bf eJh Bh GkU h ni / i t k B h n E v / s / j' b eh. A yf; nkBh j k; h j ; dk td gæk; ageV k wj « u f; Ndk sk fJTj brdk fi t/ f p Bk fu E / j h ; g tkr{ndo fBrb frnk j' t/.

A; h; h ; kpUj i r fwth th s/ eokok tHHH ; h h B } kok nk frn? n\ sk < A eJh j' b nktk} Uw gæk; ad/ eBh g\ h s/ Tj; dh fBrkj c b ewb t b fsbe i kdh.

^aHHH i / fJj i r fwth th, eokok th j? sk fco jD ; ko/ feTj e/ j / ; B, fJj } j o j? « ; G eM i kDfdnk; wMfdnk th Uw gæk; aB/ wBfwBh fi t/ j tk Bf; h kb ehsk, ^ai / fJj } j o j? sk nBk ; h kd h feTj pDk Jn? fco op B/ < pdk gS/ HHH fe/ V/ r Bkj dk pdkb fbn? s{ opk < j D/ wj fgNhnk pDke/ fpmkfsk wBf « op Bf T\ kG/ fdd/ Uw gæk; aBf fJj ; u e/ j h kb h j' h fe eh fJj Uw gæk; a; h; h dh j h ; u ; h < i / Tj; dh j h ; h sk fco Tj; ftu op feEl nk tVnk ; h < op Bf sk Tj; B/ j w/ h b r' t k b t k b / ; kX tkr{ fNz eoe/ i kDnk ; h. Tj sk wdo f r p d h ko/ th to f s w k j h fe ; w } p p f t z i kD t k b k p d k ; h. fdb d/ db/ slpkn d th i d wdB j bh Tj; Bf ; t b f ; l w wdo i k e/ wB Bf ; k s o y D dk r b d z / d / sk Tj n r l s B } h w/ eDh fpybfnk ubj j' i kdk, go ndofndoh nkydk, ^aUJ/ w\ py Jj Tj wB Bj h fi j V/ wdo h i k e/ ; k s j b / j b / n? i / n? ; wM D t k b k j b k sk fJj wBh okw T\ l Jh ; wM i kdk, p k T { i h d / nky / H H . «

^aHHHJ/ wBh okw Bf; wMk gS Ufwnk, GNeD Sb\ k j j h n? Gfbnk gS k, pd/ Bf okj feplj eoe/dw b\ h n? J/ e b S D h dh T\ r b cV0e/ spB t k b k i k o j h / G N e i k y j f y k s / f v r { n k g D / o k j s p h / f ; X / B E dh ; K, j D j b eh e j k p l b n k < f ; n k D / B f s k f j ; k o k p j s j b d G k H . A p k T { i h j z / B / u V 0 h T j w o d / ; e « u b j / U w g æ k ; a B f w s f d f d n k f e j k ; h . n k g D h d f e k B d k o h b J h ; d l f g s k y o t h d n k T d / j z / B / U w g æ k ; a n s / T j d / i N h d k o k B f f ; B w / « u l f e b e d / t y f o n k ; h . i N h d k o k d / w k f g n k B / s k n k g D h i N e h n e b n B f k o f S s o f g b k e o e / T B B B f ; e p l j h j N k f o n k ; h i d f e j z / B / n k g D h p k D h n k f o p k B k b f ; y f w s d / e / w e k ; G k b D b J h j G b k w k o n k ; h . g o U w g æ k ; a B / s k j z / d h w s f J e e B l g k e / d f i T j e Y f d z h ; h . d f / d b T j ; d k ; k J h e b n k g w j k o j h f c o ; e p d h E K p f m / t k b h ; V e g ? f r n k ; h . ^ap p k f c b w d / i k d f n ; o j h j z / d h w s f p B y G j h f e X o / T j / f g l r J h ; h . ^ai ; B < f ; B h / d / j B b / f t u p f m n k U w g æ k ; a B f i k f g n k ; h f e u k B D d h d B h n k s k f t y k t / d h j j h j ? f } d r h d k n ; b h ; h k d s k j B b / f t u l b G d k j ? e b 0 t k r j h p b h d / g o d / T j S / n k T j d n k j h U w g æ k ; a d / e B k f t u l ; e f B e b D b r f g n k ; h n s / o h V 0 d h j z h f t u l f i t / ; h s b f j o d h M D M D h f i j h b x r J h ; h . f J B / S N / e g f V n k f t u T j B / g f j b h t k o e J h n b V e h t y h ; h . f v g b e g k v n k d / r b h g b / N J / f j o B N h n k n y / k n s / w d w ; s f i ; w f i t / ; d k ; d k b J h U w g æ k ; a d / w B f w ; s e d h n k v f h n k e d o k f t u i k ; w J / ; B . x o g j j u e / t h T j B ; h T j h s k o h f o j k ; h . o k s B f i k r f w h h g J / U w g æ k ; a B f i k f g n k ; h f i t / f v g b B / T j ; d / ; g f B n k f t u l f g w d h n k f B d h n k , f G d h n k , f r d h n k B f e X o / d p t r k j w k o n k ; h n s / T j n k g n o k D h p D e / T j ; d h S i s h d h y p h r h f t u S f j e / p h r J h ; h .

^aHHH j w s / H H H f J e e w o / w / p d j H H H n b H H H . A ; e p b J h f s n k o j b l / U w g æ k ; a d / e B k B k b r h k Y h n k d / o h U d h n k t k } N e o k J h . T j ; d h f i t / ; k f p k j h r f h k u r J h . ; e p f t ; o f r n k s / T j j o c i f o n k t k r { g k D h d h r v t h G o h p l j o y s k t b f B e b f r n k . u o b d / f e n k o d / f t u k b / p h / U w g æ k ; a d / e B k f t u f c o U j h X B r f D b z h , ^aHHH j w s / H H H k , T j ; d k f e f j o k f i j k ; o h o s k / t k r s f d n k f r n k . j D u k o / g k ; / u o h d / G V ; h d h E K e J h f t ; w k d f i j k ; h ; h k d j h ; h k d H H H .

^aHHH ; h k d f ; t f k d k S d' y f j V k j D , i / f i U D p u k o f d B s k , v k e N o e f j d / s b h n k u h i k } j o n ? s / f J j n t b h n k c o w k J ; k e o d / n ? n y / j o h n k f w o u k g k e H H H . j / y k , w o ' t k i k w s B f n y / j D h / B h j D h J , n a s t ; k v h g l j j h . A r N t v f d n k j h ; h s k U w g æ k ; a s / t o l g J h .

^af w b r f r n k y p o k s B { t h e s h / « f p B k e M p b / U w g æ k ; a e V e / ; h s k t b M k f e n k .

ne; o fJj h j b k . Tj ; obk sl eM w r d k ; obk n r l w d B Bf i k d ; dh. wdB ^awfj e k f p T\ h g k o b o s / c B e o e / n k g D h w k ; h s k B k b ; b k j f w ; t o k e o B b r d k . f s B k d / r b w s / f g S i U w g æ k ; a d / g o j } . b J h b r n k e o f c T j b ; y s j ' i k d k . n a s k w d B B / g e f V n k t k b h r b g s k B j h f e ; Y r B k b d z h ; h f e ; h s k ; k o k e w t o e o e / h n k B f ; G k b e / ^aj w e l f s j w e k e o B b J h y V 0 g b x o n k g j h ; h .

AnkgDk ofj DF; fJ D fi Bk ; kdk o y r / U B k J h u r ? n y / f J b k i B k b l g o j }

;hN pdbh, fco nê;gbB/B tkbk gšo eYtkfJnk ns/ ns fJBefkdh dh Xweh dhkjh. i dlgfj bh xbeh Bkb j h ewb nê; hnB ; kfj p slwkcà wr nkUj sk Uw gëk; a Bf th tđ gëk; adh ftubfroh Bkb eM bđd/e/yfj Vk SvkTĐk fgnk. Tj ; kb fdtkbh d/pj kb/tđ ftnk; Bf rM/ rM/fo; ash sj cādD/gJ/. fco th Tj; Bf nr/slewb Bkb dđ ofj D dh rđ fby e/wBdh gJh ; h. go fJ; Bkb Uw gëk; apbh sol TjyV frnk fi t/f;drh ftu jD fi TP: 'r eM pfunk j h Bk j't/.

ApđBh ekj dh n?sBf eJh fdBK dk TjyVnk TjyVnk fi j k brd?wBf dcso eJh rđ j Jh n?<A Uw gëk; ad/pdb/sđk BfGkg e/; hsk B/xytYr Bkb gfsnk ; h.

ABJđ pđBh ekj dh j Dh n? n?/ brd?sBf nā feblow B/ pđbk Sđ/ nK, fJbê; B BV/ nkTP eoe/; oeko B/fNTpđk dk nko;h eNk yj bsk eđk Jh. Á rđ Nkbfdnk Uw gëk; aB/ gođy/d/ wdB Bf nktk} wkoh, AUJ/ rbfwb{ nXo nk, MN/ FwJhnk eohJ/. Á Tj wdB Bf gđk s/ fpmk e/ Aj fHHnHHN/, wkkHhHHHn/, yv fxU ykHHHnHHHnHHH. Á rktP bfrnk.

Aj fH yvfxU dk sk fJj fgdDk fi j k th pEbk uk; V{n?fgU tkr fH j?BK <Á ; hsk dh ; o; oh rđ B/ j h Uw gëk; ad/fco gđ eY fdš/.

Awf sk nā sbk or i k Tfvnk ty e/vo Jh rJh ; h, pJh gsk Bh eh j Dh tkgorh. Á oks Bf rñku/fi j /Uw gëk; aBkb gfdnk ; hsk B/cb Tj h rđ SV bJh. Uw gëk; aBf; ð j fJnk fe fes/yooh tđ gëk; aj h Bk upksh bk frnk j't/ Tj B/; hsk dk fXnkB pdbD bJh rđ Bf wike «u gkTP dk : sB ehsk, Aj Dh tgoth sk BJđ ni/go tkgō ; edh n?/i/sđk Jj h ; NkfJb foj k sk. Á Uw gëk; aB/pMkos fi j h gkjh.

ÁJj h ; Nđ < Jj h eJ Vk <Á ; hsk ; wM Bk ; eh.

Apz nkjh sk xkN n? ow} sk ; wMdh Bh, joē rđ dž e/; wMdh sk eh ; wMdh. Á Uw gëk; aB/ ; hsk Bf ; ũwJ TđMk fbnk.

ÁBk dž , BJB dž Dh sk, wfeh i bphnk bDhn?gš e/. Á gk; k tNfdnk ; hsk B/wj woV e/fej k.

Apz j' rJh fGnk < gj ĩrh ykDk Bh fNekD/s/< i bphnk d/; ĩkd sl sk nrñj bxDk Bh wk dh Xh B/. Á BK uk j dñk th Uw gëk; ad/wj l ; hsk d/j btkJh gfenk tđ fJ; lok j' frnk. fco i bdh j h Tj; B/ rđ Bf; Gkbfdnk fejk, Árb sk Jj ; hrh pJh s{sk jD pž wdB dh wk pD e/Jh ofj rJh i tk, ed/xo tkb/tk; s/th ByokfByok eo bJhdk j f?wVfWnk. Á Uw gëk; aB/bkv Bkb ; hsk Bf ebkt/«u bldnk nkgDh Bž dh epbh dhok Tj; dh XD ešešJh. Tj; Bf dj h Bkb Xs/; hsk d/ tkbk «ul yNh fi j h j tkV nkjh. a; kbh rdFrXhoh, Bj kTP s/ gsk Bh eh wđ brd? « ; ldk Tj wj woVdk fgSkj j N frnk.

Ácb n?Bk ej h wō xo gNfsk, wfsk tđ ftnk; dh Bf fwBke; h tkrfshi / fdB i kd h foj k eož ; i DF; žoB 'apj ko« tkbh eb. fmrDh fi j h wđ/dk dffsB j }ko Tj k fdzh n?Byonk wj l, nkjh ; wM <Á ; hsk B/Uw gëk; a tđ gk; k gosfdnk voktk fdšk.

AUJ/s{gn sk ; j h, Uj th i ofbkr/ fJe tđk pD e/sk ftyk eHHHÁ, Tj; B/

wj «ulewb dk BK fBebdk fBebdk w; K ofenk. Tj; Bf wj ; { j fJnk fe nā rbk; h tX ukVofrnk ; h. ; ð gD d/vol Tj; B/ tke gbk ehsk, AeHHHhJh j đ goh. Á

nrb/fdBK ftu ; hsk fi t/; ũwJ j h 'j đ gok« pD rJh. Tj fi t/Uw gëk; adh j oh Mwh j h Tjvhdh ; h. ; hsk Bf gM{ ns/f; Xoh dž D tkbh fwBke; h dhnk uGK i' Tj fJe eB/; D e/dfi Tj eY Svdh ; h, feXo/nđo j h i wđ J' h rJh nk ; B ns/ns ft; cN pD cNhnk ; B. nštko j D eoe/Uw gëk; axo j h ; h. ; hsk B/ wdB Bf Uw gëk; ad/ j tkb/eofdnk fejk, ÁbU eo' i G fYbh, nž/fBš whD/wkod/n? Á Uw gëk; aB/fdb ybde/nkgDk tuB gfrkfJnk. fpTñh gkobo 'apj ko« sl ; hsk xf; w/ f/ j j' J/ sl wMh. gžr j E «u cVđ Uw gëk; aNHHtH ; kj wD/pñk w; s ; h.

ÁHHhwk ; j j ; B i tHHH tHHH k/ i HHH. Á NHHtH Tš/ubd/fusoj ko ftu vk; eo oj h j hofJB nkgDhnk ekwē ndktk Bkb fi t/furnkV/Sđ oj h ; h. uNeh Bkb skb fdfdnk Uw gëk; aj f'j' eoe/wdB Bf th vk; eotk foj k ; h. fybh gkTđk wdB Tškj Bf pkj K Tđkodk, Xosh s/gđ gNedk gpk ukGfonk j fJnk ; h .

Aj Jh ; ltk ! nā sk wfynd eđk pph Bf wks gřsh. Á ; hsk Bf tyfdnk j h Uw gëk; a ufj e fgnk.

Ankj gřsh wks Bkb/e/ aj b, brd?xN gh e/sbhñk nžk «u ordko ; h; á bž i kd/n? Á ; hsk ; owkTfdnk j fJnk bkV eodh Uw gëk; ad/wy/Tš/Tđo rJh. Uw gëk; aB/Tš dh pkj tbfdnk ; hsk Bf uV fbnk. Tj; Bf ; hsk dh wowoh rđbdk ; gđ; aeM tXb/Jh ewb bfrnk. ; feB «u ouh eohw dh fGBh yf' p' Tj; Bf Xb nđo sē wfjek rJh. wk dh j wkrJs eodk wdB ; hsk dh pēb ftu tVde/Uw gëk; adh pkj Bf gođj NkTP bžk fi t/Tj; Bf nkgDh wwh Tš/fe; /j b dk ep}k rtkok Bj h ; h.

Awf sk wBke; h d/; j ko/fM i edh fi j h rJh ; K go ; ũh 'apj ko« dh sk dphnk Jh fBokbh n? ; De/; ũ Jh Bk nkt/pJh eJh i Bk Bhnk sk dfd' j }ko dk th ew eotk Jh i kdhn? vkeNoK tkrf nr bh B/fi B/wrfb/ UB/cVks/. Bk eJh Gkn Bk wđ, brd? i kd h dphnk sk bND yDl Jh gJh n? Á wdB d/j E Tš/w; k} eoB tkfonk tkr j E cōdh ; hsk gđ/j bk; ftu ; h. uđ ofj Dh fi j h ; hsk Bf j Tj gNkefgNke rđk eodh ty e/Uw gëk; aBf j đk Bh Goh yf; h j Jh. ; hsk fi tffJe'fdB ftu j h ewb d/gđk «u gđ wkoB bžh ; h.

fJ; fBēh fi j h xNBk B/fi t'f'xo dh Bj ko j h pdb fdšh. S/ej wj fBnk ftu j h 'apj ko« dk n; o xo dh joē uhi Tš/fd; D bž fgnk. bkJh phk/ dh EK wsh ; kpD tofsnk i kd bfrnk. bž h Bkb e/; h Bj kTP dh rđ sk ; hsk bJh phs/ }wB/ dh j' rJh. d/ h fxU dh EK jD Tj Bkohnb sb Bkb f; o M; dh. ; Bf pkv h; goh, eohw ns/gkT'vo B/; G d/; h; wB xoleYkn fdšk. fJEl sē fe ykDFghD ns/gfj BDFgđoB th pdbD bžk. i / eJh nkydk fe 'apj ko« d/ n; o B/ Tđ d/ xo ftu yf; pđko fJBebkp fbnk fdšk ; h sk fJj ; ũ j h ; h. ošbh }wB ftul fBēh ; ð ori h torh nBxVs fi j h ; hsk Bf J; fJBebkp B/fe; /uN h d/ebkeko dhok sok; h ; rwowo dh wšh ftu pdb fdšk ; h. Uw gëk; ath pkr-fkr ; h. jD ewb fi t/Tj; dh f; wosh ftu dđ feXo/uwed/fNwed/wkæ j h pkeh puh ; h.

;fj i Bkb g[Snk.

ABfErHHHnā feNh ; hHHp; fBebfdnK fBebfdnK jh dbh j' rJh,
; bHHHvkofbr ekb Bj h eo j'UH. Ā ; hsk B/go; goBōyfdnK Uw gēk; adh XD slpkj
tbfdnK fejk.

Avfoe elsh n? <Ā Uw gēk; aB/go; hBh be' e/; fj i Bkb g[Snk.

Āpž i ; N gkoNh ; hHH; bHHHvhno. Ā ; hsk eM tX jh fBwo ; h.

j b pj šk eM gSDfdž D dh EK Uw gēk; ankgDk gžr pDk e/ uēy eoe/ pñ
frnk. cōž aj D slfgS; hsk th nkgDk frbk; w/ s/oýfdnK ns/T; d/Tš/TšofdnK
B; hoh fi jh nktk} «u pñ, AvhnoHHH nā nkh nk; ' BvHHH. Ā

Uw gēk; aBē i kfgnk fi t/fJj ; hsk Bj h e'Jh j b jh ; h. ; hsk dk tfj ; h fi j k
B; h oh gē ty e/Uw gēk; apocadh; bh tkrē i w frnk. fi t'fdonkh Gto ftu e'Jh
shbKfsDek r's/yk fojk j' t/ Tj fJT[wXfbnk fi jk wfj ; ē eo fojk ; h. j Gēj ko e/
; hsk w; K j h ; šh sk Uw gēk; aBē nū th j D bñ gJh. ; D dk : sB eod/Uw gēk; adh
ygVh ftu "gobūHHHgbū" j EfvNk tkr tād bñh. nā tX gžr bkTD dk th e'Jh
n; o Bj h ; h j fJnk. pūBh ftu ; tō/ fi j / T; dh ný ni / bñh j h ; h fe TgoEbh
dfsb tlo xNh yVeh.

Āeh nñ bñh nHHGDHHH. Ā Tj rkbū e'Ydk wf; æb Bkb Tfmnk. j l' Uto
Bkb T; dk ; oho GfBnk fgnk ; h. ; hsk T' t' j h nXI tX pž/ Tš/ fpžoh gJh ; h. GbēVh
Tš/wdB Bhd d/B; Ā «u xē ; šk fgnk ; h. T; d/wk; w fuj o/Tš/ ; z koh uhi f' t; sk
dk wj fsnr uē/fe; / cēho torh nNesk d/Gkt sō oj / ; B. Uw gēk; adhnk nýk
ftu Bhd/dhnk feouk pñh soū uG oj hnk ; B. T; B/ tk; fp; D eb i k e/mv/gkDh d/
fSN/nýk s/wko/ uGD eM wñh j' Jh. e'bh elsh go wfj dk ni h p fi jk pepēkD fco
th dō Bk j fJnk. pM edwt Tj pkj o fBefbnk. pkj ob/fyVefrN eb e'Jh th Bj h
; h. tđ ftnk; goñnkgD/pj / nñ/yVñ nypko d/gB/gbN fojk ; h go uoh uoh Uw
gēk; a t b ty bdk ; h. .

^a; M Jd e'Jh xNhnk wko e/ubk frn? « ; lfdnk T; B/nypko uēh. gfj b/gB/
Tš/Sgh ^apkj ko d/pbv dh s; tho Tš/; fj tB jh fXnkB fgnk sk j mK wñh ; pñ ty e/
T; B{xñwBh uVñh i kgh. ^afpTñh gkobo d/BK s/ubdk d j f ftTgko « wñ/ j fvr j mK dē h
; gobñr bñJh ; h. ^apkj ko B/bkUñ nwhok bJh pj ko. « T; B/ j opVh fi j h ftu gñh ypo
gVñ ftu ; hsk dk BK th ; h. ypo gVñe/Uw gēk; adk fdb xND bñk. bšK nkgDh j h
XV dk Gko uēD slwBēo j dñk i kghnk. fi t/f; o ftu xDK Bkb e'Jh t/gEok B(GB fojk j' t/
; cVēHHcVēHHcVēHH. Ā j k/! e'Jh ; Gkb' wBHHH A pñ; h ftu fi t/T; dh bō fBeb rJh.

ĀHHH; Gkb' j D nkgD/nkg BHH gñh}. fJT[sHHH. Ā e'p; h dh pkj h eb nk
yVñ ; hsk B/ j " ; bk fdfdnk s'pe/Uw gēk; adk f; o nkgDh tñh Bkb bk e/xñNnk. cVē,
cVē eod/fdb Bēj Ebh Bkb xñfdnK Uw gēk; aB/nkgD/nkg Bēpj š j h fBskDk fi j k
wfj ; ē elsk. go Tj ukj e/ th nkgDk f; o ; hsk dh tñh Bkōl tñ Bk eo ; fenk. T; Bē
i kfgnk fi t/fJj sk e'Jh j b Uw gēk; a; h. T; tō/ tkok Uw gēk; aB j h fi ; B/Xj e/
; hsk Bē d j bh T/pkj o f; N fdšk ; h ns/fco feB/ j h tōēbkw Bj h elshk ; h. fgT[d/Bkb

Bkb wK pD e/wdB Bēgkfbnk ; h. ndol Nñ e/ th pkj ol ; kpsk fd; dk fojk ; h. j D fJj
fyfvnk fi j k pdk Uw gēk; a; h j h Bj h ; h.

Āpoybdko, ukj xbk < ; žh r b n? ; h j ; k j p n; h sk GkUñ ukj i r' Jh
nk. Ā ukj dk eē cVñ Sš Tš/uVñ tđ ftnk; B/yxōk wko e/ : kd eokJnk fe Tj ; G
eM ty fojk j ? ; hsk fJT[s'pe e/Uw gēk; asl goj' rJh fi t'e'Jh ubh cVñ rJh j' t/
Uw gēk; aB/ i tkp sk eh dDk ; h tđ ftnk; t b ; o; oh Mks th Bk gkUñ. f; oc wB «u
fej k, ^ayuoñ ; kbHHH. «

; p i sk edl dk fSg frnk ; h. f; nkb{ ; w dh wVh wVh Xđ th bEDh pñ j'
rJh. Uw gēk; ap'XnkBk fi j k Tjñ e/ndo t b sp fgnk. wro/wro Xñh ukb ; hsk
th j' bJh.

Ā; bh gkg, wBēgs; s' h nñ wB/Bkb pj š rē / j' t' r / n; b ftu xo/ t/ D j h Bj h
; h, fco wrtKJnk wdB sl bU ykU j D ; V/wBfg; d geV/ rowfrow, go gñh}
dFuko sl tX Bj h. Ā ; c/ nñ/ oý/ SN/ w/ Tš/ geVñk dh gbN oýfdnK ; obk B/wñkch
wrh. Uw gēk; a; obk t b ty e/ fJT[fwBñ fi j k wf; eokJnk fi t'efj fojk āē, ^aeV/s'th
f; y rJh sšf pš/wkoB/ << T; B/ geVñk dh gbN t b Mks th Bk gkUñ. eoko/ bJh Gve
fojk wB sk fi t'fe; / j b Uw gēk; adk ; h.

ĀfJefnXk sk b? b' gkg, ; obk B/feBh yub elsh n? fJ ; dk wB oýD bJh j h
; j h. Ā f j ok; / fi j / wdB B/gbN uē e/Uw gēk; anñ/ elsh. noXfddb fi j k j' e/Uw
gēk; aB/geVñ uē e/wj «u gkfbnk. wdB dh r b T; slwVh Bj h ; h i kdh. fJ ; / bJh
i dl osk e j ; ps ; Gñh sl Tj ; hsk BēwBk e/ xo b? nñJnk ; h sk Uw gēk; aB/wB Tš/
gEo oý e/ fJj c? bk th epō eo fbnk ; h, Gkt'fe Tj ndol gñh soū TyV frnk ; h
ns/feodk feodk fdBK ftu j h feo frnk ; h. nkgD/nkg Bkb xōdk Tj ns fdb d/
db/ sē gñ frnk ; h.

Uw gēk; asl bñh ftu j b ; wK pñnk Bk frnk. Tj Tjñ e/nkgD/ewo/ t b
sp fgnk.

Āgkg oñh <Ā fgS; obk dk pb ; fDnk, go T; B/ e'Jh i tkp Bk fdšk ns/
j E d/fJ ; ko/Bkb wBñ eo fdšk. ; Gkte j h T; dh fBrkj bñh d/T; yñ / t b rJh fi E/
gfj bk Nñtñ oýnk j d k ; h. Nñtñ wdB B/nkgD/ewo/ftu oý fbnk ; h ns/ykbh yñ k
Uw gēk; aBēM tXb/ j h GñGK eodk fdf; nk. Tj pñ k Gv e/pž/ Tš/ i k fgnk. }ho' d/
gñh/ pñ dh o; hñ ftu T; Bēwo/ dh j oē ; hñ fpwko fi j h i kgh. go T; sl d'plok
Tjñ e/fNTp i rktD dh fj ws Bk eo j' Jh. t? / th fsyk ukBD j D T; sl Mžbnk Bj h
; h i kdh. wB ekj bk gñk ; h. Tj Tñ j h fgnk fojk. Bkb d/ewo/ «u Nñtñ dh nktk}
j b Tžñ j' rJh. ; obk d/ mj kek wko e/ j ž D dh nktk} th nkUñ. T; B/ ; funk fe
; M Jd wdB B/gñsfykXh ftu e'Jh ; okos elsh j' t' h i HHH. oēfdnk th Uw gēk; ad/eB
tko tko Tñ dñk uppñnk nktk} X t b j' i kdh. ; b Bkb T; dk ; kj sl ubD bñ
fgnk.

j bh dD/ dotk} k yññk. ; hsk ; h. xo/wVb sl pñd nñ gfj bh tko Tj
oks ; w/Uw gēk; ad/ewo/ «u nkUñ ; h. Uw gēk; adk wB elsk fe T; fdb tkr j h Tj

; hsk Bf r|slcV0e/xVh; dk j fJnk r-bh ftu f; N nkt/ns/pj k pd eo bt/ go Tj ਤੇਜ
; kj Bf fNekTpk ug ug Ss Bf fupVh ghbh o; Bb tb t/ydk fojk.

ÅnBk eoX wKv?UwHhshb f; j s bJh xkse n? Å Uw gpeK; aBkb x; o e/ pñfndnK ; hsk B/Xhw/pbK Bkb fejk, Apz j V0torK ; h ef; a gsk Jh Bh bZrnk tfj D
«u tfj d/feXo dh feXo oM0rJ/; K. j V0 «u Ym/xo edlfEnkTb/n?wV/e. wL; funk
ub' wdB j bK dk xo pDdk t/ykr/sk ; WJd nkgD/oM0x0 dh gB xN i kt/ef; a wkg/
ej Vk i fjk j p/n?pfunk sl, ny/fBnkD/ykd/n?s/wk ty e/oi dh n? j D j bHhH. Å Uw
gpeK; ad/j E Tj/s/nkgDk j E cbdh ; hsk fi t/nkgD/nkg Bkb rBk eo oj h ; h. ybd/
fyntkb «u feXo/j b gj j/Uw gpeK; aslfByMk Bk j' ; fenk fe ; hsk pb oj h ; h i K M Jh.

ÅHhH xN' xN wB0fJ T[fi TDKHh. Å ; gB/«u pVpMKTp tkr{gpk skD bk e/
Uw gpeK; aB/gsk Bj H M K Jh Bf fejk i K ; hsk Bf Tj; dh ygvh ftu cVefcVb tXD bñh.
fJj cVefcVb ed/gbñfgbñ pDe/ ; DB brdh. Tj; dh Sksh TjV/ ; kj Bkb XbDh
tkr ubD bñh. Tj; dh j kbs tyfdnK ; hsk B/pj/ dh Yh s/gJ/dtkJhK d/pb; «ul
r-bhK eYhK ns/fco Uw gpeK; aBf ; j kok d/e/TñKTfdnK Bkb gkDh dk frbk ; cVk
fdk. r-bhK dk cèk wkofdnK Uw gpeK; ad/fdwr «ul XpBk fi j k fyntkb bñxk,
ub' ef; bhK Jh ; j h, woB Bkb sk HhH. « r-bhK Bkb EVfuo fgSj j h Tj; dk fdb fNe
frnk ns/wEk EkgVdh ; hsk d/fw; k}h j E dh wowoh Sj ; dek gbek Btd Bkb GkohK
j D bñ gJhK.

ਇੱਕ ਖਤ

ਰਾਜਿੰਦਰ ਰਾਹੀ ਨੇ ਪਾਸ਼ ਬਾਰੇ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਉਸਦੀ ਬਿਗੜੀ ਹੋਈ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਬਿੱਬ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ, ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਸਫਾ 64 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਜੋ ਪਾਸ਼ ਯਾਦਗਾਰੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਰਾਜੀਵ ਰੰਜਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ (ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਭਾਵਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਪਾ ਕੇ) ਜੋ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਪਾਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਰੱਖਣ ਬਾਰੇ ਮੈਥੋਂ ਜਾਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਭਾਅ ਜੀ ਤੋਂ ਵਿਭੂਤੀ ਨਰਾਇਣ ਰਾਇ ਜਾਂ ਵਿਕਾਸ ਨਰਾਇਣ ਰਾਇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, ਸਰਾਸਰ ਝੂਠ ਦਾ ਪੁਲਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਾਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਰਿਕਮੈਂਡ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਸਰਾਸਰ ਰਾਹੀ ਦੇ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿਣ-ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਛੱਡਿਆ ਸ਼ੋਸ਼ਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪਾਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਕਵੀ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਾਰਕੁਨ ਦੇ ਅਕਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਪਰ 'ਸ਼ਬਦ' ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਤ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੇਬਵੀਆਂ ਛਾਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਵੱਜੋਂ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਚਿੱਕੜ ਉਛਾਲੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਛਾਪਣ ਜਾਂ ਛਾਪਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰਾਹੀ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਮੈਥੋਂ ਜਾਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਭਾਅ ਜੀ ਤੋਂ ਚੈਕ ਕੀਤੇ ਇਹ ਹੋਛੀ ਇਲਜ਼ਾਮਬਾਜ਼ੀ ਕਰਕੇ 'ਚਿਕੜ ਉਛਾਲੀ' ਦਾ ਕੰਮ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਪਾਸ਼ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਕੇ ਪਾਸ਼ ਦਾ ਅਕਸ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਇਸਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਫੈਲਣ ਕਾਰਨ (ਪਾਕਿਤਸਾਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਪਾਸ਼ ਕਾਵਿ ਛਾਪਿਆ ਹੈ) ਕੀ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਮਾਨਸਿਕ ਤਵਾਜਨ ਗੁਆ ਕੇ ਅਜਿਹੀ ਚਿੱਕੜ ਉਛਾਲੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਸੌਣੀ ਈਰਖਾ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

-ਚਮਨ ਲਾਲ

ਕਾਲ ਚੱਕਰ/ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਪਹਿਲਾ ਗੇੜਾ-

ਮੈਨੂੰ ਪੈਂਦੀ ਸੱਟੇ ਦਾਰ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਜੁਮਲਾ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ- 'ਇਹ ਸੈਰਾਂ ਸੂਰਾਂ ਕੀ ਨੇ। ਵਿਹਲੜ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਚੋਚਲੇ। ਇਕ ਕਿੱਲੇ ਦੇ ਸਿਆੜ ਕੱਢੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਪੈਂਡਾ ਪੰਦਰਾਂ ਮੀਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਅੱਪੜਦਾ।' ਮੈਂ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਇਕ ਟਰੈਕ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ਮਾਪਣ ਵਿਚ ਰੁੱਝਦਾ ਹਾਂ- ਛੇ ਸੌ ਕਰਮਾਂ- ਇਕ ਕਿਲੋਮੀਟਰ- ਦਸ ਮਿੰਟ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਹਣਾਂ ਵਿਚ ਵਾਹੋਦਾਰੀ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉਘੜਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਣਕ ਦੇ ਵੱਢਾਂ ਵਿਚ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ। ਦਾਣਿਆਂ ਦੀ ਭਰੀ ਬੋਰੀ ਕਲਾਵਾ ਭਰ ਕੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਸੁੱਟ ਲੈਂਦੇ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਹੋਸ਼ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਲੋਅ ਲੱਗਦੀ ਨੂੰ ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਵਿਖੇ ਵਾਹ ਕੇ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੁਣ ਵਕਤ ਵਿਹਾ ਗਈਆਂ ਨੇ ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਉਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਹੋਣ। ਉਹ ਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਗਹਿਰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ। ਤਕੜਾ ਤੇ ਅਣਬੱਕ ਜੁੱਸਾ। ਖ਼ਾਨਕੋਟ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਘਣੀਆਂ ਛਾਵਾਂ, ਜੇਠ ਹਾੜ ਦੀਆਂ ਤਿੱਖੜ ਦੁਪਹਿਰਾਂ, ਸੱਜਰੀਆਂ ਸਵੇਰਾਂ ਤੇ ਨਰੋਈਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਚਾਚੀ ਕੈਲਾਸ਼ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਕੰਧ ਪਾਰੋਂ ਦੱਬੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼- 'ਸ਼ਿੰਦੇ ਪੁੱਤ, ਤੇਰਾ ਚਾਚਾ ਨੂੰ ਮੁੜਿਆ ਹਾਲੇ। ਆਪਣੇ ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਖਾਂ ਵੇਖਣ ਜ਼ਰਾ।'

ਮੈਂ ਨਿੱਘੀ ਰਜਾਈ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰ ਕੱਢਦਾ ਹਾਂ। ਸੁਫੇ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਕਾਲੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਖੋਸ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰਦੇ ਉਠਦੇ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਦਗਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਨੇ। ਬੀ ਜੀ ਸੁੱਤੇ ਹੋਣ ਦਾ ਮਕਰ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਭੇਤ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਦਾਰ ਜੀ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਖੰਘੂਰਾ ਰਾਤ ਦਾ ਸੰਨਾਟਾ ਕੰਬਾਉਂਦਾ ਸੁਫੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਦੋਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚਲੀ ਡਾਂਗ ਭਰ ਉੱਚੀ ਕੰਧ ਟੱਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੁਫੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਦੀ ਕੁੰਡੀ ਲੱਥਦੀ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਚੀਅ-ਚੀ ਧੜਕਦੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਬਰਾਂਡੇ ਦੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਟਿਕਾਇਆ ਟਕੂਆ ਫੜ ਬਾਹਰਲਾ ਕਿਵਾੜ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਫਿਰ ਚਾਚੀ ਕੈਲਾਸ਼ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਚੀਕਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਵਧਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਬਰਾਂਡੇ ਦੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਖਲੋਤਾ ਕੰਬਦਾ ਹਾਂ- ਠੰਢ ਨਾਲ- ਕਿਸੇ ਅਣਪਛਾਤੇ ਖੌਫ ਨਾਲ।

ਮੈਨੂੰ ਚਾਚੀ ਦੀ ਸਿਸਕਾਰੀ ਨਾਲ ਕੰਧ ਪਾਰੋਂ ਦਾਰ ਜੀ ਦਾ ਮੜਾਸਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਟੁਟਵੇਂ ਬੋਲ- 'ਵਾਜ਼ਾਂ ਤੂੰ ਸ਼ਿੰਦੇ ਨੂੰ ਦੇ ਰਹੀ ਤੇ ਸੱਦ ਮੈਨੂੰ।'

'ਅੱਜ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ, ਉਹ ਹਾਲੇ ਮੁੜੇ ਨੂੰ। ਮੈਨੂੰ ਫਿਕਰ...' ਚਾਚੀ ਬੋਲਦੀ ਹੈ।

'ਮੈਂ ਟੋਲ ਲਿਆਵਾਂ ਬਚਨੇ ਨੂੰ? ਉਂਜ ਉਹਨੇ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਸੰਖ ਪੂਰਿਆਂ ਮੁੜਨਾ।' ਮੜਾਸਾ ਹੇਠ ਝੁਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚਾਚੀ ਦੀ ਹਾਏ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, 'ਏਨੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀ...'।

'ਜ਼ਨਾਨੀ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਚਲਿੱਤਰ- ਸਹੁਰੀ ਦੀਏ ਹੋ ਅੰਦਰ- ਨੱਕਾ ਮੋੜਾ।' ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ ਟੱਲੀ ਵਾਂਗ ਟੁਣਕਦੇ ਨੇ।

ਰਾਤ ਟਿਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਹਨੇਰੇ ਦੀਆਂ ਬਿੜਕਾਂ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਪੰਜ ਕਲਿਆਣੀ ਢਾਰੇ ਖੱਲੇ ਆਪਣਾ ਸਿੰਗ ਕਿੱਲੇ ਨਾਲ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੈ- ਠੱਕ ਠੱਕ ਠੱਕ ਠੱਕ। ਛੱਪਰ ਖੱਲੇ ਬੱਝੀ ਡੱਬੀ ਘੋੜੀ ਫੁੜਕੜਾ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਮਣੇ ਤੌੜ ਵਿਚਲੇ ਪਿੱਪਲ ਤੋਂ ਉੱਲੂ ਦੀ ਝੌਂਝਨਾਕ

ਚੀਕ ਤੇ ਫਿਰ ਫੜਫੜਾ ਕੇ ਉੱਡਣ ਦੀ ਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਦਹਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਮੁੜ ਹੱਥ ਫੈਲਾ ਕੇ ਆਸਾ ਪਾਸਾ ਟਟੋਲਦਾ ਠੰਢੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਰਜਾਈ ਵਿਚ ਆ ਘੁਸਦਾ ਹਾਂ। ਦਿਲ ਧੱਕ ਧੱਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਭਲਾ? ਬੀ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹ ਦੀ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂ ਭਲਾ? ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਹਾਂ- ਸ਼ਾਇਦ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ।

ਇਹ ਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦੇ ਦਿਨ ਨੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬੀ ਜੀ ਦੀ ਬੈਂਤ ਦੀ ਪਰਾਣੀ ਨਾਲ ਧੌੜੀ ਲੱਥਦੀ ਵੇਖੀ ਹੈ। ਮੋਟੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਤੇ ਪੱਕੇ ਰੰਗ ਵਾਲੇ ਬੀ ਜੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਨੇ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਦੇ ਨੇ। ਸਿਰ ਸੁਟ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਨੇ- ਨੌਕਰਾਂ ਹਾਰ। ਦਾਰ ਜੀ ਅਚਾਨਕ ਰੋਟੀ ਵਾਲੀ ਥਾਲੀ ਵਗਾਹ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਕੜਕਦੇ ਨੇ- 'ਸਹੁਰੀ ਦੀਏ, ਇਹ ਕੀ ਬਣਾ ਮਾਰਿਆ, ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਦਾ ਝਾਟਾ- ਦੇ ਆ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲਿਆਂ ਨੂੰ।' ਫਿਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਤੋਂ ਖਫਾ ਹੋ ਕੇ ਪਰਾਣੀ ਵਾਹੁਣ ਲੱਗਦੇ ਨੇ। ਅਸੀਂ ਭੈਣ ਭਰਾ ਕੰਬਦੇ ਹਾਂ, ਰੋਂਦੇ ਹਾਂ, ਜ਼ਾਲਮ ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕੋਸਦੇ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਜੁਟਾ ਪਾਉਂਦੇ। ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ। ਉਹ ਘਰ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਪੂਰੀ ਬੋਤਲ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਬੋਲਦੇ ਨੇ। ਇਸ ਤਾਕ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਕਦੋਂ ਚਾਚਾ ਬਚਨਾ ਬਾਹਰ ਜਾਏ ਤੇ ਕਦੋਂ ਇਹ ਚਾਚੀ ਕੈਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਜਾ ਦਬੋਚਣ। ਚਾਚਾ ਬਿੜਕ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕੰਧਾਂ ਕੋਲੇ ਸੁੰਘਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਰੋਹ ਵਿਚ ਆਏ ਬੀ ਜੀ ਸਿਰ ਪਿੱਟਦੇ ਨੇ। ਚਾਚੀ ਨੂੰ ਸੌਂਕਣ ਆਖਦੇ ਨੇ। ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢਦੇ ਤੇ ਰੋਂਦੇ ਨੇ।

ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਵਾੜੇ ਵਿਚ ਦੇਬੋ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਾਲ ਗੁੱਬਮ ਗੱਬਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੱਕਿਆ ਹੈ। ਕਹਿ ਰਹੇ- 'ਸਹੁਰੀ ਦੀਏ, ਹੱਥ ਤਾਂ ਦਾਅ ਨਾਲ ਧੋਇਆ ਕਰ। ਤੇਰੇ ਦੁੱਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੋਹੇ ਦੀ ਬੋਅ ਆਉਂਦੀ ਐ। ਖੁਰਲੀ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰ।' ਉਹ ਦੱਬੀ ਦੱਬੀ ਹੱਸਦੀ ਹੈ। ਨਖ਼ਰੇ ਨਾਲ ਪਾਸਾ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਲੰਮੀ ਗੁੱਤ ਨੂੰ ਝਟਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੀ ਜੀ ਆਖਦੇ ਨੇ, ਇਸ ਕੰਜਰੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹਟਾ ਦੇਣਾ। ਦਾਰ ਜੀ ਘੁਰਕੀ ਦਿੰਦੇ ਨੇ- 'ਮੈਂ ਟੰਗਾਂ ਨਾ ਭੰਨ ਦਉਂ।' ਬੀ ਜੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਵੀ ਦੰਦ ਪੀਂਹਦੇ ਹਾਂ, ਲਹੂ ਸਾੜਦੇ ਹਾਂ, ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਰਿੱਝਦੇ ਹਾਂ।

ਸਰਜਾ ਸਿਹੁੰ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਗੂੜ੍ਹੀ ਸਾਂਝ ਵੀ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਚੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਖ਼ੋਫ਼ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਹਿ ਕੇ ਹਾੜੇ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ? ਇਹ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਹਾਲੇ। ਮੈਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਪਏ ਰੋੜੇ ਨੂੰ ਠੁੱਡ ਨਾਲ ਰੇੜ੍ਹ ਕੇ ਪਾਸੇ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਦੀਆਂ ਉਲਝੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਟੋਲਦਾ ਹਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਰਜਾ ਸਿਉਂ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁੱਬਾ ਹੋ ਕੇ ਡਰੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਸੁਆਲ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਸਰਦਾਰਾ, ਅੱਜ ਦਾ ਦਿਨ ਘੋੜੀ ਦੇਹ, ਵਾਂਢੇ ਜਾਣਾ, ਸਹੁਰੀਂ।' ਰੂੜੀ ਮਾਰਕਾ ਦਾਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਡੋਰੇ ਬੰਨ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ, ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਤਲੀਆਂ ਨੱਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਛੱਪਰ ਥੱਲੇ ਖੋੜੀ ਘੋੜੀ ਫੁਰਕੜੇ ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਾਰ ਜੀ ਘੋੜੀ ਦੇ ਬਿੜਕਾਂ ਲੈਂਦੇ ਖੜੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕਦੇ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਬੜੇ ਦਿਆਲੂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੇ, 'ਲੈ ਜਾ ਸਰਜਾ ਸਿਆਂ, ਗੋਲੀ ਕੀਹਦੀ ਤੇ ਗਹਿਣੇ ਕੀਹਦੇ?'

'ਰੱਬ ਰੱਬ ਕਰੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹੋ, ਗੋਲੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਥੋਡੇ। ਥੋਡੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਖਾਣ ਵਾਲੇ, ਥੋਡੇ ਚਾਕਰ।' ਉਹ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਾਂ ਗਿੜਗਿੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਕੋਇਆਂ ਵਿਚ ਦੁਪੀਆ ਰੰਗੇ ਟਿਮਕਣੇ ਲਿਸ਼ਕ ਪਏ ਸਨ। ਅਬਰਕ ਤੇ ਮਾਇਆ ਲੱਗੀ ਮੋਤੀਏ ਪੱਗ ਵਿਚ ਸਰਜਾ ਸਿਹੁੰ ਰਾਜੇ ਦਾ ਤਾਂਬੇ ਵਰਗਾ ਰੰਗ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਘਣੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਹੇਠ ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸ਼ਰਾਰਤ

ਸੀ, 'ਵੇਖੀਂ ਰਾਜਿਆ, ਘੋੜੀ ਮੂੰਹ ਜ਼ੋਰ ਐ ਥੋੜ੍ਹੀ, ਜ਼ਰਾ ਸੰਭਲ ਕੇ ਅੱਡੀ ਲਾਈ।' ਫਿਰ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲੇ, 'ਰੰਨ ਤੇ ਘੋੜੀ ਓਸੇ ਦੀ ਜਿਢੇ ਥੱਲੇ ਹੋਵੇ।'

'ਤੂੰ ਡਿਕਰ ਨਾ ਕਰ ਸਰਦਾਰਾ, ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾਂ, ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ, ਮੇਰੇ ਪਿਓ ਕੋਲ ਵੀ ਘੋੜੀ ਸੀ, ਮੁਸ਼ਕੀ ਰੰਗ ਦੀ, ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਮੱਖੀ ਨੂੰ ਸੀ ਬਹਿਣ ਦਿੰਦੀ, ਪਰ ਉਹ ਅੜ੍ਹਬ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੀਲ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਨਿਆਣਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਏ।'

'ਤੇਰਾ ਬਾਪ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਕਹਾਉਂਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਉਹਦੀ ਕਿਸੇ ਗੀਸ ਕਰਨੀ ਆ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਰਾ ਅੱਥਰੀ ਐ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਾਨਵਰ ਆ ਆਖਰ।' ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਕਾਠੀ ਬੰਨ੍ਹਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਰਜਾ ਸਿਹੁੰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸੁਆਰ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਹ ਘੋੜੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੀ ਕੋਈ? ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਜਬ, ਆਫਤ ਸੀ ਕੋਈ। ਪਿੰਡੋਂ ਨਿਕਲੀ ਤੇ ਹਵਾ ਹੋ ਗਈ। ਰਾਜੇ ਦੇ ਹੋਸ਼ ਗੁੰਮ ਗਏ। ਉਹ ਪਹੇ ਦੀ ਪੂੜ ਉਡਾਉਂਦੀ, ਖਾਲਾਂ ਵੱਟਾਂ ਬੰਨੇ ਟੱਪਦੀ, ਰਾਹੋਂ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈਂਦੀ ਦੌੜੀ ਗਈ। ਵਰਾਛਾਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਮੂੰਹ ਅੱਡੀ, ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਪਿੰਡੇ ਤੋਂ ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਵਗਾਉਂਦੀ ਛੇ ਕੋਹ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਨਿਬੇੜ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਥਾਣੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਜਾ ਖਲੋਤੀ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਜੋਗਾ ਸਿਹੁੰ ਬੈਂਤ ਨਾਲ ਉਣੀ ਕੁਰਸੀ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਾਹੀਆਂ ਤੇ ਭਾਰ ਸੁਟਦਾ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਢਿੱਡ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਢਿਲਕੀ ਪੈਂਟ ਨੂੰ ਉਤਾਂਹ ਚੁੱਕਦਾ ਕੂਕਿਆ, 'ਉੱਠ ਵੇਖ ਨੱਥਿਆ, ਕੋਈ ਸਾਮੀ ਆ ਲੱਥੀ ਉ। ਵੇਖ ਖਾਂ ਭਲਾ।'

ਸਰਜਾ ਸਿਹੁੰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸੁਰਤ ਕੋਈ ਨਾ। ਸਿਰ ਢਿਲਕਿਆ, ਪੱਗ ਲਹਿ ਕੇ ਗਲ ਪਈ, ਕੁੜਤੇ ਦੇ ਬਟਨ ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਇਕ ਛਿੱਤਰ ਪੈਰੋਂ ਗਾਇਬ। ਨੱਥਾ ਸਿਹੁੰ ਨੇ ਮੁਆਇਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੇਸ ਸੰਗੀਨ ਐ ਜਨਾਬ, ਚੋਰੀ ਦਾ ਮਾਮਲਾ। ਖ਼ਾਨਪੁਰ ਦੇ ਜਗਤ ਸਿਹੁੰ ਦੀ ਘੋੜੀ ਆ ਤੇ ਚੋਰ ਧੌਣ ਸੁੱਟੀ ਪਿਆ।'

ਜਦ ਸਰਜਾ ਸਿਹੁੰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਲਾਹ ਕੇ ਨੱਥਾ ਸਿਹੁੰ ਹਵਾਲਦਾਰ ਨੇ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਪਾਣੀ ਤਰੋਂਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਹੋਸ਼ ਫੜੀ- ਟੁੱਟਦੇ ਬੋਲੀਂ ਅੱਧ ਪਚੱਧ ਹੋਈ ਬੀਤੀ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਕਿਆਫ਼ਾ ਲਾਇਆ, ਇਹ ਸਾਮੀ ਕੋਈ ਨਾਹੀ। ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਦਾ ਰੇੜਕਾ ਐ। ਉਸ ਪੱਗ ਹੇਠੋਂ ਸਿਰ ਵਿਚ ਉਂਗਲ ਵਾੜੀ ਤੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਰਕਦੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ੈਅ ਨੂੰ ਠੰਢਿਆਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੇਦਿਲੀ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਨੱਥਿਆ, ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਪਿਛਵਾੜੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤੂੜੀ ਕੱਖ ਵਿਖਾ ਤੇ ਜਗਤੇ ਖ਼ਾਨਪੁਰੀਏ ਨੂੰ ਸੂਹ ਕਰ। ਤੇ ਇਸ ਘਸੇ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਕੋਈ ਟੁੱਕਰ ਰੋਟੀ ਸੁੱਟ, ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵਾਧੂ ਦਾ ਵਖ਼ਤ।'

ਜਗਤ ਸਿਹੁੰ ਖ਼ਾਨਪੁਰੀਆ ਉਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਜੋਗਾ ਸਿਹੁੰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨਾਲ ਤੇ ਸਰਜਾ ਸਿਹੁੰ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਯਾਰੀ ਜੱਗ ਜਾਹਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਘੋੜੀ ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਥਾਣੇ ਗਿਆ ਸਾਂ ਕਈ ਵਾਰ। ਨੱਥਾ ਸਿਹੁੰ ਹਵਾਲਦਾਰ ਥਾਣੇ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇਓਂ ਘਸਮੈਲੀ ਜਿਹੀ ਬੋਤਲ ਲਿਆਉਂਦਾ ਤੇ ਉਪਰੋਂ ਛੱਲੀ ਦਾ ਤੁੱਕਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਉਂਗਲੀ ਭਿਉਂ ਕੇ ਅੱਗ ਵਿਖਾਉਂਦਾ। ਫਿਰ ਨੀਲੀ ਲਾਟ ਵੇਖ ਆਖਦਾ, 'ਸ਼ੈ ਤਾਂ ਖ਼ਾਨਪੁਰ ਦੀ ਨੈਣ ਨੰਦਕੁਰ ਵਰਗੀ ਆ ਜਨਾਬ।'

'ਚੁੱਪ ਉਏ ਮੁੰਡਾ ਬੈਠਾ ਲਾਗੇ।' ਜੋਗਾ ਸਿਹੁੰ ਘੁਰਕਦਾ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਨੰਦਕੁਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਦੰਦ ਕਥਾ ਸੀ। ਨੈਣ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭਾਹ ਮਾਰਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਸ਼ਰਬਤੀ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਮਾਲ ਸੀ। ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਤਕੜੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਨਿੱਗਰ ਸਾਂਵਲੀ ਦੇਹੀ ਪਿਘਲ ਪਿਘਲ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਸੁਆਲ ਕਰਦੇ, 'ਡੱਕਾ ਦੁੱਧ ਤਾਂ ਪਿਆਲ ਨੰਦਕੁਰੇ।' ਸਰਜਾ ਸਿਹੁੰ ਰਾਜਾ ਘਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਲਈ ਦਾਹੂ ਲੈਣ ਖਾਲੀ ਬੋਤਲ ਕੱਢੇ ਮਾਰ ਠੱਠੀ ਵਲ ਵਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਕੰਧਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ। ਹਵਾਵਾਂ ਕਨਸੋਆਂ

ਲੈਂਦੀਆਂ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ। ਖੇਤ ਵਗਦੇ, ਫਸਲਾਂ ਪੱਕਦੀਆਂ, ਫਲ੍ਹੇ ਪੈਂਦੇ, ਖੂਹ ਗਿੜਦੇ, ਖਰਾਸ ਚੱਲਦੇ, ਝਲਾਰਾਂ ਭਰਦੀਆਂ, ਵਣ ਤ੍ਰਿਣ ਮੌਲਦਾ। ਭੱਠੀਆਂ ਤਪਦੀਆਂ, ਹਨੇਰੀਆਂ ਵਗਦੀਆਂ, ਪੱਤਰ ਉੱਡਦੇ, ਅਸਮਾਨ ਗਰਦ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ। ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਜੁਗਲੀ ਹੁੰਦੀ। ਬਾਤਾਂ ਤੁਰਦੀਆਂ। ਤੀਵੀਆਂ ਦੀਆਂ। ਲੱਥਦੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀਆਂ। ਦਾਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵੰਨ ਸਵੰਨੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ। ਗੱਭਰੂਆਂ, ਬੁੜ੍ਹਿਆਂ ਤੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦੀਆਂ। ਉਹ ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਚੜ੍ਹਤ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ।

ਅਚਾਨਕ ਜਿਵੇਂ ਹਾਬੜਾ ਕੁੱਦ ਗਿਆ ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ। ਵੱਡੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਆਈਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਅਵੱਲੀ ਜਿਹੀ ਟਿਚਕਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਹੱਲਾ ਗੁੱਲਾ ਮਚ ਗਿਆ। ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਚਾਚੇ ਬਚਨ ਸਿਹੁੰ ਤੇ ਨੰਬਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿਹੁੰ ਨੇ ਸਥਿਤੀ ਸਾਂਭੀ। ਨਵੇਂ ਸਾਕਾਂ ਦਾਰ ਜੀ ਉਤੇ ਬਦਚਲਣੀ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਹੋਛੇ ਘਰ ਮੁੰਡਾ ਨਹੀਂ ਮੰਗਣਾ। ਉਹ ਬੁੜ੍ਹ ਬੁੜ੍ਹ ਕਰਦੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਨਮੋਸ਼ੀ ਮੰਨਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਢੀਠਪੁਣਾ ਹੀ ਵਿਖਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਵਿਗੜਦੀ ਗਈ। ਉਹ ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਲਈ ਆਈਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਮਗਰ ਹਈਲਾ ਹਈਲਾ ਕਰਦੇ ਭੱਜਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਾਛਾਂ 'ਚੋਂ ਝੱਗ ਵਗਦੀ। ਲੋਕ ਆਖਦੇ, ਜਗਤ ਸਿਹੁੰ ਸੁਦਾਈ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਤੋਏ ਤੋਏ ਕਰਦੇ, ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਉਂਦੇ। ਅਸੀਂ ਲਾਚਾਰੀ ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸਿਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਤੁਰਦੇ। ਕੁਝ ਆਖਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਡਾਂਗ ਚੁੱਕ ਖਲੋਂਦੇ।

ਇਕ ਦਿਨ ਚਾਚਾ ਬਚਨ ਸਿਹੁੰ ਵੱਢਿਆ ਗਿਆ ਦਾਰ ਜੀ ਹੱਥੋਂ। ਟਕੂਆ ਵੱਖੀ ਦਾ ਲੰਗਾਰ ਲਾਹ ਗਿਆ। ਵਿਗੜੇ ਵਿਚ ਲਹੂ ਦਾ ਛੱਪੜ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਚਾਚੀ ਕੈਲਾਸ਼ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਦਅਸੀਸਾਂ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੁਹੱਥੜੀਂ ਪਿੱਟ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਲੇਰਾਂ ਨੇ ਗਲੀਆਂ ਰੁਆ ਦਿੱਤੀਆਂ, 'ਤੇਰਾ ਕੱਖ ਨਾ ਰਹੇ ਵੇ ਹੈਂਸਿਆਰਿਆ, ਤੂੰ ਤੁਰ ਜੋਂ ਜਹਾਨੋ ਔਤਰਾ ਨਿੱਖਤਰਾ, ਤੂੰ ਢਹਿ ਪਏਂ ਵੇ ਖੜਾ ਖਲੋਤਾ।' ਬੀ ਜੀ ਗੁੰਮ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਸਾਹ ਸੂਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਸਕਤੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਸੁੰਨ ਮਸਾਣ। ਮੌਤ ਵਰਗੀ ਚੁੱਪ। ਇਕ ਘਰ ਉਜੜ ਗਿਆ ਤੇ ਦੂਜਾ ਉਜਾੜੇ ਦੇ ਬਰੂਹੀਂ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਦਾਰ ਜੀ ਦਾ ਉੱਚਾ ਸ਼ਮੂਲਾ ਢਿਲਕਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਗਹਿਰੀਆਂ ਸੁਰਖ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦੀਨਤਾ ਤੇ ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਜਿਹੀ ਮਰਦੀ ਹੋਈ ਲਾਲੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਥਾਣੇ, ਕਚਹਿਰੀ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦਾ ਗੋੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਟੇਕ ਜੋਗਾ ਸਿਹੁੰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਉਤੇ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਏਥੇ ਉੱਕਾ ਬੇਵੱਸ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਪੈਰਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਸੀ? ਉਮਰ ਲਈ ਬੱਝੇ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਨੇ ਸੁਕਰ ਕੀਤਾ। ਅਸਾਂ ਵੀ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਸੱਥ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਖੋਫ ਆਉਣ ਲੱਗਾ। ਸੁੱਤਾ ਸੁੱਤਾ ਤ੍ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਦਿਨੋਂ ਡੋਰ ਡੋਰ ਹੋਇਆ ਫਿਰਦਾ। ਬੀ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਰੰਗ ਹੋਰ ਸੰਘਣਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਭੈਣਾਂ ਗਲੀਆਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦੀਆਂ ਤਾਂ ਲੋਕ ਅੱਖਾਂ ਪਾੜ ਪਾੜ ਵੇਖਦੇ। ਮੈਂ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਦੂਜਾ ਗੋੜ-

ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਿਚ ਬਣੀ ਹਰੀ ਪੇਂਟ ਕੀਤੀ ਦਰਗਾਹ ਤੇ ਕੋਈ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਦੀਵਾ ਜਗਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤਿੱਖੀ ਇਤਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦਾ ਫਰਸ਼ ਧੋਣ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਇਕ ਆਮ ਜਿਹੀ ਕਬਰ ਸੀ। ਹੁਣ ਚਹੁੰ ਥੰਮ੍ਹੀਆਂ ਉਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਜੜੀ ਛੱਤ ਹੈ। ਸਾਹਮਣੇ ਟਾਇਲਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀ ਕਿਸੇ ਫਕੀਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਖੱਲੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ- ਝੂਲੇ ਲਾਲ। ਮੇਰੇ ਜਿਹਨ ਵਿਚ ਇਕ ਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਨੇ-

ਦਮਾ ਦਮ ਮਸਤ ਕਲੰਦਰ, ਅਲੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨੰਬਰ। ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚਲੀਆਂ ਦਰਗਾਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਲੰਮੀਆਂ ਪੁਲਾਂਘਾਂ ਪੁੱਟਦਾ ਉਥੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਇਕ ਦਰਗਾਹ ਸੀ ਕਿਸੇ ਪੀਰ ਫਕੀਰ ਦੀ। ਉਥੇ ਇਕ ਹੱਟੇ ਕੱਟੇ ਸਾਧ ਦਾ ਡੇਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਮ ਕਰਕੇ ਦਿੰਦਾ। ਬਿਮਾਰ ਠਮਾਰ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ 'ਤੇ ਫੂਕਾਂ ਮਾਰਦਾ। ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਤਵੀਤ ਕਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਉਹਦੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਉਦੋਂ ਬੰਦ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੇਜੇ ਸਾਂਸਣ ਦੀ ਨੂੰਹ ਹੱਥ ਹੋਲਾ ਕਰਾਉਣ ਗਈ ਪੈਰ ਭਾਰੇ ਕਰਵਾ ਆਈ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੱਲਾ ਗੁੱਲਾ ਮਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਧ ਮੌਕਾ ਪਾ ਕੇ ਪੱਤਰਾ ਵਾਚ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਾਹਮਣਿਓ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸ਼ਾਮ ਲਾਲ ਮੱਥੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਤੌਰ ਲਚਕਦਾਰ ਹੈ। ਤੀਵੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲੋਕ ਮਟਕਾ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਹੱਥ ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਮਹੀਣੇ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਹੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਦੇਰ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਇਕੱਠੇ ਤੁਰਦੇ ਅਕਲ ਇਲਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਘੱਟਦੇ ਹਾਂ। ਕਦੇ ਯੱਭਲੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਲਤੀਫ਼ੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕੱਠੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਯਾਰ ਜੀ ਰੁਕੋ, ਜ਼ਰਾ ਪੇਸ਼ਾਬ ਬਹਿ ਲਵਾਂ।'

ਮੈਂ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਿਣ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਓ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਈ ਵਾਰ।'

ਇਹ ਤੀਵੀਆਂ ਵਾਂਗ ਬੁੱਲ੍ਹ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਸੀ, 'ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਕਾਲਜ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋ ਗਏ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਬੋਲੀ ਤਾਂ ਬਦਲ ਈ ਜਾਣੀ ਸੀ।' ਉਹ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੱਥ ਮਿਲਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਲਚਕ ਮਾਰ ਕੇ 'ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲਾਗੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਆਣਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਜੁਆਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਮਰਦ ਵਿਚ ਸੁਹਣੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਤੇ ਹਰ ਔਰਤ ਵਿਚ ਤਕੜੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨੇ ਕਿਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰ ਮੁਹੱਬਤ ਕੋਈ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹਨੇ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰ ਕੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ- ਕਿਉਂ? ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਜਦ ਸਭ ਕੁਝ ਮਰਜ਼ੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਤੇ ਮਿਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਤਾਂਘ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਹ ਇਸ਼ਕ ਮੁਹੱਬਤ ਤਾਂਘ ਤੇ ਹਿਰਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਵੀ।'

ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਰਕ ਹੈ। ਦੋ ਕਨਾਲਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ। ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਥੇ ਉੱਟ ਪਟਾਂਗ ਝਾੜੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਟਾਂ ਵੱਟਿਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਤੇ ਟੋਏ ਟਿੱਬੇ। ਕੁਝ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮੋੜ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੀ ਇਕ ਨੁਕਰ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਖੇਤੀ ਮਹਿਕਮੇ 'ਚੋਂ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋਏ ਹਰੇ ਕਰਾਸ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਮਾਹਲ ਨੂੰ ਇਹ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਸੈਰ ਉਪਰੰਤ ਆਰਾਮ ਲਈ ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਖਰਚੇ 'ਤੇ ਦੋ ਮਜ਼ਦੂਰ ਡਾਹੇ ਤੇ ਆਪ ਕਹੀ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੱਕ ਖਬਰ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਮੁਆਇਨਾ ਕਰਨ ਆਇਆ। ਉਹਨੇ ਖ਼ਦਸ਼ਾ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਟੋਲਾ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਲੈ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮੁਖ਼ਾਤਿਬ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਸ਼ੰਕਾ ਨਵਿਰਤ ਹੋਈ। ਇਹ ਤਾਂ ਪੁੰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਐ। ਬੂਟੇ ਉੱਗਣਗੇ, ਫੁੱਲ ਖਿੜਨਗੇ, ਪੰਛੀ ਚਹਿਚਹਾਉਣਗੇ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਕੋਈ ਕੁਦਰਤ ਪ੍ਰੇਮੀ ਜਾਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਵਾਟਰ ਲਾਈਨ ਨਾਲ ਕੁਨੈਕਸ਼ਨ ਜੁੜਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਕੇ ਨੁੱਕਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੋਰ

ਮੇਕਲੀ ਕਰ ਲਈ। ਸੀਨੀਅਰ ਸਿਟੀਜ਼ਨ ਕਲੱਬ ਨਾਂ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਬਣ ਗਈ। ਡਾ. ਮਾਹਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਦਸਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਮਾਸਿਕ ਚੰਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਫੰਡ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਕ ਮਾਲੀ ਰੈਗੂਲਰ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਖੁਰਪਾ ਫੜ ਕੇ ਆਡਾਂ ਬੰਨੇ ਸੁਆਰਦਾ ਤੇ ਨਵੇਂ ਲਿਆਂਦੇ ਬੂਟੇ ਲਾਉਂਦਾ। ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਇਕ ਗੁੱਠੇ ਦੇਰ ਦੀਆਂ ਲਾਵਾਰਸ ਪਈਆਂ ਇੱਟਾਂ ਦਾ ਚੱਟਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕਿਆਰੀਆਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਵਰਤ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਂਝੇ ਖਾਤੇ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਸੀਮਿੰਟ ਰੋਤਾ ਨਾਲ ਦੋ ਕੁ ਬੈਂਚ ਉਸਰ ਗਏ। ਇਕ ਦੋ ਗੋੜੇ ਕੱਢ ਕੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਹਿਫਲ ਜਮਾ ਲੈਂਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਿਚ ਬਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਗੇ ਬਹਿ ਕੇ ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਉਂਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਜੋੜ ਜੋੜ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਬੜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ ਸਾਂ।

‘ਇਹ ਜਿਹੜੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਆ, ਇਹਨੇ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਰੰਗ ਲੁਆਏ। ਇਹਦੇ ਗੋਰੇ ਰੰਗ ਕਾਰਨ ਇਹਦਾ ਤਦ ਤੋਂ ਨਾਂ ਰਬੜੀ ਪੱਕ ਗਿਆ।’ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿਹੂ ਜਿਸਦੀ ਅੱਲ ਕੈਰੋਂ ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਡੂੰਘੀ ਰਮਜ਼ ਨਾਲ ਆਖਦਾ ਹੈ।

‘ਉਸ ਮੁਟਿਆਰ ਦੀ ਤੋਰ ਵੇਖੋ, ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਛਲਦੇ ਗੋਂਦ ਬੱਲੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਲਾਮ ’ਤੇ ਚੱਲੀ ਹੋਵੇ।’ ਕਰਨਲ ਛਾਬੜਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇ ਧੌਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

‘ਬਈ ਤੋਰ ਤਾਂ ਗੁਪਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਰਸ ਨੂੰਹ ਦੀ ਆ, ਜਿਵੇਂ ਸੱਪਣੀ ਮੇਲ੍ਹਦੀ ਹੋਵੇ, ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਖੜੱਪੇ ਸੱਪ ਵਰਗਾ ਡੰਗ। ਇਹ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਖੁਦ ਉਹ ਆਪ ਦੱਸਦੇ ਐ।’ ਮਾਸਟਰ ਗੁਪਤਾ ਜੀ ਦੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਮਹਿਫਲ ਭਖਾਉਂਦੀ ਹੈ।

‘ਯਾਰ ਕਿਉਂ ਕੁਫਰ ਤੋਲਦੇ ਓ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ, ਕੋਈ ਰਾਮ ਨਾਮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਛੇੜੋ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੋ।’ ਸੇਠ ਬਦਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਆਪਣੀ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਟਿੰਡ ਖੁਰਕਦਾ ਹੈ।

‘ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਇਥੇ ਯੋਗਾ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਲਾਇਆ ਕਰੀਏ। ਮੈਂ ਯੋਗੀ ਕਵੀਰਾਜ ਨਾਲ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਭਰੀ।’ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਨੇ।

‘ਹਾਮੀ ਤਾਂ ਭਰਦੇ ਜੇ ਲੁੱਚੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰਦੇ।’ ਸੇਠ ਸਾਹਿਬ ਤੋੜਾ ਸਾਰਿਆਂ ਸਿਰ ਝਾੜਦੇ ਨੇ।

‘ਬਈ ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਪੱਥਰ ’ਤੇ ਲੀਕ ਆ, ਰਾਮ ਦੇਵ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ।’ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਬੋਲਦੇ ਨੇ।

‘ਹਾਂ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੋਟਿਆਂ ਨਾਲ ਪੋਟੇ ਰਗੜਨੇ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਾਹ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਤੇ ਵਿੱਛ ਹਿਲਾਉਣਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਬੜੀ ਕਾਰਗਰ ਐਕਸਰਸਾਈਜ਼ ਹੈ ਇਹ।’ ਗੁਰਚਰਨ ਬਾਣੇਦਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ‘ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਮੈਂ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ— ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਐਵੇਂ ਹਾ-ਹਾ-ਹਾ ਕਰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ। ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਸੀ ਇਹ ਸੁਦਾਈ ਨੇ।’

‘ਹੱਸਣ ਨਾਲ ਨਾੜਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀਆਂ। ਫੇਫੜਿਆਂ ਦੀ ਕਸਰਤ ਹੁੰਦੀ ਆ।’ ਸੇਠ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ।

‘ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਨਾਸਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਕਰ ਸਾਹ ਖਿੱਚਦੇ ਓ, ਤਾੜੀਆਂ ਵੀ ਮਾਰਦੇ ਓ ਤੇ ਹੱਸਦੇ ਵੀ ਓ। ਤੁਹਾਡੇ ਪੇਟ ’ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ।’ ਕੈਰੋਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

‘ਬਈ ਉਹ ਤਾਂ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਹਾਸਾ ਸੱਚਾ ਹੋਵੇ, ਹੱਥ ਸੱਚੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕਰਨ।’ ਡਾ. ਮਾਹਲ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਬਣਾਉਂਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

‘ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਜੇ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਤਾਂ ਕੋਈ ਟੋਟਕਾ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਾਂ।’ ਬਾਣੇਦਾਰ ਦਾ

ਧਿਆਨ ਸੇਠ ਬਦਰੀ ਉਪਰ ਟਿਕਿਆ ਹੈ।

‘ਜੇ ਠੀਕ ਠਾਕ ਆ ਤਾਂ ਕੀ ਹਰਜ ਆ?’ ਜੁਆਨੀ ਵਾਰੇ ’ਚ ਉਰਦੂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪਾਲਦਾ ਕਰਨਲ ਛਾਬੜਾ ਆਖਦਾ ਹੈ। ‘ਹਮ ਭੀ ਸੁਨੋਂ ਯਹ ਰਾਜ਼ ਕੀ ਬਾਤ।’

ਬਦਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਖੁੜਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨੌਂਗਾ ਉਹਦੇ ਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਗੁਰਚਰਨ ਵੱਲ ਮਿੱਠੀ ਜਿਹੀ ਯੂਰੀ ਵੱਟਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਮਹਿਫਲ ਦਾ ਮਿਜਾਜ਼ ਗਰਮ ਤੱਕ ਕੇ ਖਸਿਆਣੀ ਜਿਹੀ ਹਾਸੀ ਹੱਸਦਾ ਮਾਨੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਚਰਨ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ‘ਇਕ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਜਨਾਬ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਦੱਬੇ ਪੈਰੀਂ ਅੰਦਰ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਤੱਕਦਾ ਹਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਇਹ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੁਆਨ ਨੌਕਰਾਣੀ ਇਕੱਲੇ ਸਨ। ਜਨਾਬ ਪਲੰਘ ਦੇ ਚੁਫਾਲ ਲੇਟੇ ਸਨ। ਸਿਰਫ ਕੱਛੇ ਵਿਚ। ਨੌਕਰਾਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਲਜ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਪੇਟ ਦੀ ਜਾਂ... ਨੌਕਰਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਬੈਠੀ ਸੀ ਐਨ ਪੂਰਾ ਢੁਕ ਕੇ। ਬੜਾ ਕਮਾਲ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਬੜੇ ਆਮ ਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉੱਠੇ। ਉਹ ਵੀ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਉੱਠ ਕੇ ਪਰੇ ਹੋ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਨਾ ਪਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮਾਜ਼ਰਾ ਹੈ ਕੀ ਸੀ?’

‘ਮਾਜ਼ਰਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ।’ ਛਾਬੜਾ ਹੱਸਦਾ ਹੈ।

‘ਬਈ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਹਿਰਸਾਂ ਈ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ।’ ਕੈਰੋਂ ਸਾਹਿਬ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੇ ਨੇ। ਫਿਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਤਣਦੀ ਹੈ। ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਕਲਕਾਂਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਪਰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ‘ਬਈ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਪਲਿਊਸ਼ਨ ਵਧ ਗਈ ਆ, ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆ ਗਿਆ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਉਸ ਹਿਸਾਬੇ ਰੁੱਖ ਲਾਉਣੇ ਬੜੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਆ।’

ਡਾ. ਮਾਹਲ ਦੱਸਦੇ ਨੇ, ‘ਮੈਂ ਤੁਲਸੀ, ਅਸ਼ਵਰੰਧਾ, ਹਰੜ, ਆਉਲੇ, ਮਿੱਠੀ ਨਿੰਮ ਤੇ ਕੁਆਰਗੰਦਲ ਦੇ ਬੂਟੇ ਏਸੇ ਲਈ ਬੀਜੇ ਨੇ। ਇਹ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਦੇ ਆ ਤੇ ਸਰੀਰ ਵੀ। ਇਕ ਰੁੱਖ ਸੌ ਸੁੱਖ। ਬੜੀਆਂ ਮਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦਾਰੂ ਨੇ ਇਹ ਰੁੱਖ। ਬੰਦਾ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਦਵਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ।’

‘ਇਕ ਪਲਿਊਸ਼ਨ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਦਾ ਵੀ ਆ। ਘਰ ਘਰ ਨਸ਼ੇ ਵੰਡ ਰਹੇ। ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦੇ ਰਹੇ।’ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਮੁੱਦਾ ਬਦਲਦੇ ਨੇ।

‘ਹਾਂ, ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਬਈ ਆਰਮੀ ਦਾ ਡਿਸਿਪਲਨ ਵੇਖਿਆ। ਇਥੇ ਸਿਵਲ ਵਿਚ ਸਭ ਘਾਲਾ ਮਾਲਾ। ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਆਏ। ਪਾਰਟੀ ਕੋਈ ਜਿੱਤੇ। ਏਥੇ ਇਹੋ ਰੰਡੀ ਰੋਣਾ ਰਹਿਣਾ।’ ਕਰਨਲ ਛਾਬੜਾ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਨੇ।

‘ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਲੜਦੇ ਸੀ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਪੁਰੀਏ।’ ਕੈਰੋਂ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਦੇ ਨੇ, ‘ਲੱਤਾਂ ਮੇਜ਼ ’ਤੇ ਟਿਕਾ ਕੇ ਬਹਿ ਰਹਿੰਦੇ ਪਥੱਲਾ ਮਾਰ ਕੇ। ਦੋ ਚਾਰ ਬੰਦੇ ਆਉਂਦੇ— ‘ਜਨਾਬ ਬੇਗਮਪੁਰਾ ਬੰਨ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ।’ ਉਹ ਹੱਥ ਹਿਲਾ ਕੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੂੰ ਆਖਦੇ, ‘ਦੇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ।’ ਅਗਲੀ ਪਾਰਟੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀ, ‘ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਸ਼ਾਮ ਨਗਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।’ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ, ‘ਦੇਹ ਮੁਨਸ਼ੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ।’ ਬੱਸ ਇੰਜ ਈ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਉਹ ਸੀਟ, ਬਿਨਾਂ ਉਠਿਆਂ।’

ਬਦਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਟਿੰਡ ਖੁਰਕਦੇ ਉੱਠਣ ਲਈ ਅਹੁਲਦੇ ਨੇ। ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਾਂਟਾ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀਆਂ ਪਿੰਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੇਕ ਉੱਠਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸਿਰ ’ਤੇ ਬੱਝੇ ਪਰਨੇ ਹੇਠਾਂ ਮੁੜ੍ਹਕਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਜੇ ਪੈਰ ਦੀ ਅੱਡੀ ਵਿਚੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਦਰਦ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਲਾਗੋਂ

ਮੱਢਰੇ ਹੋਏ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀ ਹੋੜ ਲੰਘਦੀ ਹੈ। ਬੇਵਜ੍ਹਾ ਕੰਨ ਖੜੇ ਕਰੀ ਤੇ ਪੂਛਾਂ ਚੁੱਕੀ ਖੋਰੇ ਕਿਹੜੀ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ? ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਤਵੱਜੋਂ ਦਿੱਤੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਫੈਲਦੇ ਦੁਧੀਆ ਚਾਨਣ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਤੱਕਦਾ ਹਾਂ। ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਹੇਠੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਤਾਜ਼ੇ ਪਏ ਬੂਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਲੰਮੇ ਸਾਹਾਂ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਖਿੱਚਦਾ ਹਾਂ।

ਤੀਜੇ ਰਾਉਂਡ ਵਿਚ ਚਾਲ ਬੋੜੀ ਸੁਸਤ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਹਠ ਕਰਕੇ ਤਿੱਖੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਇਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਬੜਾ ਬੋਝ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਦਾ ਹੋਂਡ ਕਦੋਂ ਬਣਾਂਗਾ, ਹੁਣ ਜੇ ਵਾਰੀ ਆਈ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕੁਰਸੀ ਕੰਡਿਆਂ ਵਾਲੀ ਜਾਪਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੋ। ਆਪਣੇ ਮਤਹਿਤ ਸਟਾਫ਼ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿਓ, ਨਿਆਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝਾਓ। ਕੁਝ ਅਣਸੁਖਾਵਾਂ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਨਾ ਵਾਪਰੇ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਰੱਖੋ। ਹਾਲੇ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਹੀ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਜੇ. ਈ. ਨੇ ਖਾਹਮਖਾਹ ਚੰਦ ਚਾੜ੍ਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ ਕਲਰਕ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਮੰਦਾ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਾਫੀ ਬਵਾਲ ਮਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਤੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬਹਾ ਕੇ ਗੱਲ ਠੱਪੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਨਾਲ ਅਹਿਮ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰਕੇ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਵਰਨਾ ਕੁੜੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤੱਕ ਵਧਾਉ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸ਼ਹਿ 'ਤੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਜੇ. ਈ. ਨੂੰ ਸਬਰ ਠਰ੍ਹਮਾ ਰੱਖਣ ਤੇ ਜਵਾਬੀ ਦੇ ਵੇਗ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਲੰਮਾ ਚੌੜਾ ਵਖਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਦਿਨ ਯਾਦ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਨਾਨੀ 'ਤੇ ਲੱਟੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਉਸਨੂੰ ਬੇਵਜ੍ਹਾ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਆਪਣੇ ਐੱਸ. ਡੀ. ਓ. ਕੋਲੋਂ ਸਵੇਰੇ ਜ਼ਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਲਈ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ ਚਾਬੀ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਦਿਤੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਇਵਜ਼ ਵਿਚ ਉਹ ਸਫ਼ਾਈ ਸੇਵਿਕਾ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਭਿਣਕ ਜਦ ਮੇਰੇ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਪਈ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਅਗਾਂਹ ਚਾਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਲੰਮਾ ਚੌੜਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ-ਨੈਤਿਕ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨਾ ਕਰਾਈਮ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਦਰ ਨਿਆਈਂ ਹੈ ਤੇ ਇਹਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਵੱਟ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਇਕ ਦਿਨ ਆਏਗਾ ਮੈਂ ਆਪ ਇਸ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਆਲ-ਇਨ-ਆਲ ਹੋਵਾਂਗਾ ਫਿਰ ਕੌਣ ਚਾਬੀ ਦੇਣੇ ਰੋਕੇਗਾ? ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਵਾਂਗਾ ਤੇ ਮਨ ਆਈਆਂ ਕਰਿਆ ਕਰਾਂਗਾ।

ਜਰਮਨ ਸ਼ੈਫਰਡ ਦੀ ਸੰਗਲੀ ਫੜੀ ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਆੜੀ ਮਲਿਕ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੋਂ ਟੱਕਰਦੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਪ੍ਰਨਾਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਧੀਮਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਤੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਲਾਗੋਂ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਦਾਰ ਜੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚੀਂ ਚੰਗਾ ਸਾਥ ਨਿਭਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਵਿਹਲੇ ਘਰ ਬਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਰੁਟੀਨ ਬਣਾਓ। ਕਈ ਚਿਰ ਤਾਂ ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਤੋਂ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਥਾ। ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਬੱਗੀ ਪਈ ਕਲਾਈ ਹੈ। ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਪੋਟੇ ਧੀਮੀ ਪੈਂਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਝਿੰਮਣੀਆਂ ਹੇਠਾਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਧੁੰਦਲੀ ਪੈ ਰਹੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੱਥੇ ਦੇ ਮੱਠੇ ਪੈ ਗਏ ਜਲੋਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਝਰੜੀਆਂ ਛੱਡ ਗਏ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਆਹਿਸਤਾ ਜਿਹੇ ਪਲੋਸਦਾ ਹਾਂ। ਬੇਹਰਕਤ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਪੋਟੇ।

ਇਹ ਪੋਟੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਟਾਕੀ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਂਗਲਾਂ ਦੀ ਛਾਪ ਬੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਲੱਗੀ ਮੈਂ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕੈਦ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਅੱਧਾ ਟੱਕ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਕੁਝ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਸਾਰਥ ਭੁਗਤਾਉਣ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਦੁੱਖਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਘੁਲਦੇ ਬੀ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂਦੇ ਬਣੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਈਆਂ ਬੀਤੀਆਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿਣ। ਅਸੀਂ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਕ ਇਕ ਟੋਟਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਹੋਰ ਵੇਚਿਆ ਤੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ। ਸਾਡੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਘਰ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਖਾਲੀ ਕਾਹਦਾ, ਉਜੜ ਹੀ ਗਿਆ। ਚਾਚੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਾਂ ਨੇ ਕੰਮ ਰੋੜ੍ਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਕੁੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੁੰਦੇ ਸਹਿੰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਟੱਕਰ ਵੀ ਪੈਂਦੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਕੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਘੁਟਨ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਕਾਹਲਾ ਪੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਇਸ ਟੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਰਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹੋ ਦਰੁਸਤ ਰਾਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿਮਰ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿਆਣਿਆਂ-ਸੁਰਖਾਬ ਤੇ ਜੰਨਤ ਨੂੰ ਇਸ ਦਲਦਲ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਲਵਾਂ। ਉਦੋਂ ਦਾਰ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋੜ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਰਹਿਣ।

ਇਥੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਦਾਰ ਜੀ ਦਾ ਅਲੱਗ ਕਮਰਾ ਹੈ। ਉਮਰ ਦੇ ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਾਲੀ ਚੌਧਰ ਤੇ ਟਹੁਰ ਟੱਪਾ ਵਿਸਾਰ ਚੁਕੇ ਨੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਠਣੀ ਬਹਿਣੀ ਵਿਚ ਸਾਊਪੁਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿੱਤਨੇਮੀ ਹੋ ਗਏ ਨੇ। ਸਵੇਰੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਉਠਦੇ ਨੇ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਧੋਤੇ ਪੁੱਸ ਕੀਤੇ ਕਪੜੇ ਪਾਉਂਦੇ ਨੇ। ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਉਚੇਚੇ ਸਾਫ਼ ਬੇਦਾਗ ਕੱਪੜੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਚਾਹ ਰੋਟੀ ਫੜਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਸੈਰ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੇ। ਫਿਰ ਮਲਿਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਬਬ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਰੁਟੀਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ। ਚਿੱਟੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲੀ ਖੁੰਡੀ ਫੜ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ। ਹੋਸਟਲ, ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰ ਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਵਲੋਵੇਂ ਖਾਂਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸੜਕ ਉਤੇ ਟਹਿਲਦੇ। ਉਥੋਂ ਸ਼ਾਮ ਢਲੇ ਮੁੜਦੇ। ਮਲਿਕ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਪੇਂਡੂ ਪਿਛੋਕੜ ਦੇ ਨੇ ਤੇ ਇਹ ਕਦੇ ਮੁਰੱਬਬੰਦੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲੈ ਤੁਰਦੇ ਨੇ ਕਦੇ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀਆਂ। ਮਲਿਕ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਵੰਡ ਦੇ ਕਈ ਕਿੱਸੇ ਨੇ। ਦਾਰ ਜੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚਲੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੇ ਨੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਸਾਲ ਉਥੇ ਲੰਬੜਦਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਰਿਕਾਰਡ ਬਣਾਇਆ। ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਵਾਹੀ ਕੀਤੀ। ਮਲਿਕ ਸਾਹਿਬ ਘਰ ਆਏ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕੋਠੀ ਦੇ ਗੇਟ ਲਾਗੇ ਬਣਾਏ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਬੈਂਤ ਦੀਆਂ ਆਰਾਮ ਦਾਇਕ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਗੱਪਾਂ ਰੋੜ੍ਹਦੇ ਨੇ। ਮਲਿਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਖੁਦ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਗੱਡੀ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਡੱਬੇ ਵਿਚ ਇਕ ਗੁੱਠੇ ਡਰ ਨਾਲ ਥਰ ਥਰ ਕੱਥ ਰਹੀ ਇਕ ਜ਼ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ। ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਨਿਆਣੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਸਾਂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕੁੱਛੜ। ਉਹਦਾ ਆਦਮੀ ਕਿਤੇ ਪਿੱਛੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਉਹਦੀ ਘਿੱਗੀ ਬੱਝ ਗਈ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਫੜਿਆ ਉਦੋਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕੱਛਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕਾਉਂਦੀ ਤਰਲੇ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਬੜੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਤੋਂ ਜੁਦਾ ਕਰਕੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਇਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਝਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਨਿੱਕੇ, ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਦੇ ਜੁਆਕ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਪੂਹਿਆ ਤੇ ਲੱਤਾਂ ਤੋਂ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਘੁਮਾਇਆ ਤੇ ਸਿਰ ਬੰਨਿਓ ਗੱਡੀ ਦੀ ਲਾਈਨ ਨਾਲ ਪਟਕ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਦਾ ਸਿਰ ਖੱਖੜੀ ਖੱਖੜੀ ਹੋ ਕੇ

ਖਿੱਲਰ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਦਾਰ ਜੀ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਇਕਾਗਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁੰਗਾਰਾ ਭਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੇਰੀਆਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਥੱਲੇ ਤੁੱਲੀ ਆ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਰੌਂਗਟੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੂੜ੍ਹ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਕਿਆਫ਼ਾ ਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਇਹ ਜਵਾਨੀ ਵਾਰੇ ਦੀ ਰੁਮਾਨੀ ਤਬੀਅਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਮਲਿਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੁਣਾਇਆ ਉਹ ਕਾਂਡ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਬੇਲਣ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ ਤੇ ਰੇਟ ਸੌਦਾ ਤੈਅ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾਰੂ ਪੀਣ ਬਹਿ ਗਏ। ਪੂਰੀ ਅਯਾਸ਼ੀ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿਚ। ਇਕ ਅੱਧ ਵਿਆਗਰਾ ਵੀ ਨਿਗਲ ਲਈ ਪਰ ਵੇਲਾ ਆਉਣ ਤੇ ਨਾ ਸੁੱਧ ਰਹੀ ਨਾ ਸਾਰ। ਪੈਂਦੀ ਸੱਟੇ ਢਹਿ ਪਏ। ਉਹ ਬੇਲਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਂਦੀ ਜੁਲਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਸੁੱਤੇ ਮੋਏ ਇਕ ਬਰਾਬਰ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੇਲਣ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੀ ਇਹ ਮਿਸਾਲ ਕਿ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਤੈਅ ਸੁਦਾ ਰਕਮ ਖੁਦ ਹੀ ਬਟੂਟੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਲੈ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਕਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਲਿਖ ਕੇ ਰੁੱਕਾ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖ ਗਈ ਸੀ।

ਇਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਦੇ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਨੇ। ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ, ਜੰਗੇ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਬਾਹਨ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ। ਕਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਸਲਾਹੁੰਦੇ, ਕਦੇ ਇਸਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮ ਗਰਦਾਨਦੇ। ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀ ਜੁਗਲੀ ਕਰਦੇ। ਸਾਰਾ ਨਾਪ ਤੋਲ ਕੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦੇ ਕਿ ਪੁਰਾਣਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਸਾਉ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਬੇਵਸ਼ਾਹੀ, ਝੂਠ ਤੇ ਕਪਟ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੱਸਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵੇਲੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਤੱਕ ਕੁੜੀਆਂ ਮੁੰਡੇ ਇਕੱਠੇ ਖੇਡਦੇ ਸਨ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੰਦ ਭਾਵਨਾ ਦੇ। ਹੁਣ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਵਗ ਗਈ ਹੈ। ਟੀ.ਵੀ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਮਾਂ ਲਾਹ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੇ। ਨਿਆਣੇ ਉਮਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਕਾ ਦਿੱਤੇ ਨੇ।

ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਮਲਿਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਜਰਮਨ ਸ਼ੈਫਰਡ ਕੁੱਤੇ ਨਾਲ ਇਕੱਲੇ ਟਹਿਲਦੇ ਨੇ। ਦਾਰ ਜੀ ਪੂਰੇ ਅੱਸੀ ਸਾਲ ਜੀਅ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ। ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰਹੇ। ਭੈਣ-ਭਣਵੱਈਏ ਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਇਥੇ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਬਚੀ ਚਾਰ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਕਿੱਲੋ ਜ਼ਮੀਨ ਨੰਬਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਹ ਵਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਿੱਸੇ ਠੋਕੇ ਵੱਲ ਮੈਂ ਕਦੇ ਉਚੇਚਾ ਗੁਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸੁਰਖਾਬ ਤੇ ਜੰਨਤ ਮਿਡਲ ਸਟੈਂਡਰਡ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਿਚ ਪਲੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਵੱਡੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਨੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇੰਟਰਸਟ ਤੇ ਰੁਝੇਵੇਂ ਨੇ। ਸੁਰਖਾਬ ਫਲਰਟ ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਾਣ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਟਰ ਸਾਇਕਲ ਤੇ ਬਹਾਈ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਜੰਨਤ ਚੁੱਪ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਕੂ ਸੁਭਾ ਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਹੋਏ ਜੇ. ਈ ਤੋਂ ਐੱਸ. ਡੀ. ਓ. ਬਣਿਆ ਹਾਂ। ਸੁਖਦ ਤੇ ਸਾਧਾਰਨ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਅਤਿਪਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪਲਦੀ ਪਰ ਕੁਝ ਹੱਥ ਨਾ ਆਉਂਦਾ। ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਿਨਾ ਨਾਗਾ ਜੀ ਬੀ ਰੋਡ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਕਈ ਜਾਣਕਾਰ ਤੇ ਕਈ ਓਬੜ ਤੀਵੀਆਂ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗੀੜ ਪਲਦੀ ਪਰ ਮਨ ਇੱਛਿਤ ਹੋ ਨਾ ਪਾਉਂਦਾ। ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਇਕ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਸਾਂਗਾ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਬਣਿਆ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਕ ਫੋਨ ਕਾਲ ਦੇ ਕਾਰਨ ਘਰ ਵਿਚ ਤਣਾਓ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਸਿਮਰ ਨੇ ਤਿੱਖਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਦਰੋਹੀ ਰੁਖ਼ ਅਪਨਾਇਆ। ਬੱਚਿਆਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਕੈਰੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਸਿਮਰ ਨੇ ਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਮੇਰੀ ਵਾਹਵਾ ਖੁੰਬ ਠੱਪੀ ਸੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਬਣਕੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਰਨਲਿਸਟ ਬੀਬੀ ਤੋਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਵਾਕਿਆ ਜਦੋਂ

ਇਕ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਕੇਸ ਕਾਰਨ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਵਿਭਾਗੀ ਸ਼ਿਕੰਜਾ ਕੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਮੰਤਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਝ ਭੋਟਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੇ ਟਰਮੀਨੇਸ਼ਨ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸਸਪੈਨਸ਼ਨ ਤਾਂ ਵੱਟ ਤੇ ਪਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੁੱਟ ਪੁੱਟ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਕੀ ਸਭ ਖ਼ੈਰੀਅਤ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਲਾਗੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੁਆ ਸਲਾਮਾਂ ਕਰਦੇ ਸਭ ਆਪਣੇ ਰਾਹੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਬਿਨਾਂ ਮਕਸਦ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੰਜ਼ਲ। ਕੋਹਲੂ ਦੇ ਬੈਲ ਵਾਂਗ ਗੋੜੇ ਕੱਢਦੇ। ਚਿੱਟੇ ਬੂਟਾਂ ਵਿਚ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਪੈਰ ਪੁੱਟਦੇ। ਝੁਰੜਾਏ ਤੇ ਕੁਮਲਾਏ ਚਿਹਰੇ। ਹੱਸਦੀਆਂ, ਉਦਾਸੀਆਂ, ਨਿੰਦਰਾਈਆਂ, ਚੁੰਨੀਆਂ ਤੇ ਮੀਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ। ਡਾਈ ਹੋਏ ਰੂਪੋਂ ਕਰੂਪ ਵਾਲ਼। ਰੋਗਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਸੁਣਦੇ ਸੁਣਾਉਂਦੇ। ਨੂੰਹਾਂ, ਪੁੱਤਾਂ, ਪੋਤੀਆਂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੇ, ਸਲਾਹੁੰਦੇ, ਪੁਣਦੇ, ਨਿੰਦਦੇ...।

ਚੌਥੇ ਗੋੜੇ ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਫੁੱਲਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਨੇ। ਸਾਹ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦਿਲ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਧੜਕਦਾ ਹੈ। ਹਿੱਕ ਦੇ ਉੱਪਰ ਮੱਠਾ ਮੱਠਾ ਦਰਦ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਲਾਮਤ ਉਦੋਂ ਦੀ ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਈ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਸੂਗਰ ਰੋਗ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਡਾਕਟਰ ਜਿੰਦਲ ਤਾਕੀਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੈਰ ਕਰਦਿਆਂ ਦੌੜਨਾ ਨਹੀਂ, ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਕਸਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਸਹਿਜ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਬਚਪਨ ਦੇ ਉਛਲਣ ਕੁੱਦਣ ਦੇ ਦਿਨ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਨੇ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਸੌ ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੌੜ ਦੌੜਿਆ ਸਾਂ ਤੇ ਫਸਟ ਆਇਆ ਸਾਂ। ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਦੀ ਧੀ ਕਿੰਦਰ ਨੂੰ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਕੋਠੇ ਤੇ ਸੁੱਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਸਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਬਿੜਕ ਲੈ ਕੇ ਕੋਠਿਓਂ ਸਿੱਧੀ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਲੋਹੜੇ ਦੀ ਸੁਨੱਖੀ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪੰਜ ਵਰ੍ਹੇ ਨਿੱਕੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬੜਾ ਸਨੇਹ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਜੋ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ 'ਤੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਜਿਹਾ ਮੋੜ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਖੱਟਾ ਮਿੱਠਾ ਜਿਹਾ ਸੁਆਦ ਭਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। 'ਉਹ ਵੀ ਦਿਨ ਸਨ', ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਵਿਸਮਾਦ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਲਾਗੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਹ ਚੜ੍ਹੇ ਦੌੜਦੇ ਲੰਘ ਰਹੇ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਸ਼ਕ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਇਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਡੌਲੇ ਨੂੰ ਟੋਹ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਮਲਿਕਾ ਪੁਖਰਾਜ ਦਾ ਗੀਤ 'ਅਭੀ ਤੋਂ ਮੈਂ ਜਵਾਨ ਹੂੰ' ਬੜੀ ਬੇਦਿਲੀ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਇਕ ਕਸਕ ਜਿਹੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੁੜੱਤਣ ਘੋਲਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਹਾਲੇ ਵੀ ਜਵਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਐਵੇਂ ਖਾਹਮਖਾਹ ਹੀ ਪਿਛਲੇ ਹਵਤੇ ਮੈਂ ਤੋੜ ਲਿਆ। ਮੇਰਾ ਅਧੀਨ ਜੇ. ਈ. ਸਤਿੰਦਰ ਮੇਰੇ ਖਹਿੜੇ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਸਰ ਆਓ, ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਮਿੱਤਰ ਆਈ ਹੈ ਸ਼ਿਮਲੇ ਤੋਂ। ਆਓ, ਮੁਸ਼ਤਰਕਾ ਖਾਤਾ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਆਂ। ਉਹ ਸਿਟੀ ਪੈਲਸ ਦੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਦਾਰੂ ਦੀ ਬੋਤਲ ਰੱਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਫੋਨ ਖੜਕਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੁਤਹਿਤ ਨਾਲ ਇੰਜ ਖੁੱਲ੍ਹਣਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਪਰ ਵਿਚੋਂ ਲੋਚਾ ਵੀ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਸਤਿੰਦਰ ਉੱਜ ਜ਼ਹੀਨ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭੇਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਪ੍ਰੋਮੋਸ਼ਨ ਡਿਊ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਉਹਦੀ ਸੀ.ਆਰ. ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲੇ ਕੁਮੈਂਟ ਉਹਦੀ ਬੋੜੀ ਬੰਨੇ ਲਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਚੇਤਨ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਤਾਕ ਵਿਚ ਵੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੌਕਾ ਘੜੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨੈਤਿਕ ਅਨੈਤਿਕ ਤੇ ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਲੈ ਬਹਿਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਚੋਗਾ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੀ ਕੋਈ ਵੀ ਚਾਤਰ ਪੰਛੀ ਫਾਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਫਾਹੀ ਵਿਚ ਫਸਣ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਜਿਹੀ ਚੋਸ਼ਟਾ ਵਿਚ ਮੈਂ ਨਹਾਤਾ, ਡਿਊਡਰੈੱਟ ਪਾਇਆ, ਨਵੇਂ ਸੂਟ ਤੇ ਸੈਂਟ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿਟੀ ਪੈਲਸ ਦੇ ਰੂਮ ਨੰਬਰ ਤਿੰਨ ਸੌ ਦੋ

ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ‘ਇਹ ਸਾਡੇ ਸਰ ਜੀ ਨੇ।’ ਸਤਿੰਦਰ ਨੇ ਲੋੜੋਂ ਵੱਧ ਆਜ਼ਮੀ ਨਾਲ ਖਲੋ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਯੁਵਤੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਉਠ ਕੇ ਓਸੇ ਅਦਬੋ ਆਦਾਬ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਸਤਿੰਦਰ ਨੇ ਬੋਤਲ ਦਾ ਢੱਕਣ ਲਾਹਿਆ। ਇੰਟਰਕੋਮ ਤੇ ਵੇਟਰ ਨੂੰ ਸਨੈਕਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਮਹਿੰਗੇ ਮੁੱਲ ਦੀ ਸਕਾਚ ਦੇ ਪੈਂਗ ਬਣਾਏ। ਸੋਡਾ ਬਰਫ ਰਲਾਈ। ਇਕ, ਦੋ, ਤਿੰਨ, ਚਾਰ-ਹੇਠ ਉਪਰ ਲੱਗੇ ਹਾੜਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਗੰਢ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲਤੀਡੇ ਸੁਣਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ। ਦੂਰੀਆਂ ਮਿਟ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਹੁਸੀਨਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਤਿੰਦਰ ਹਿਨਾ ਹਿਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਸੱਦ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਲਚਰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਚੁਸਤ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਦਿਮਾਗ ਸਤਿੰਦਰ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, ‘ਸਰ, ਮੈਂ ਜ਼ਰਾ ਹੇਠੋਂ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ, ਤੁਸੀਂ ਲੜਾਓ ਗੱਪਾਂ।’

ਉਹਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਊਂਤਬੱਧ ਸੀ। ਉਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਹਿਨਾ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਚਿਟਕਣੀ ਲਾਉਣ ਲਈ ਉੱਠੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਕਈ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਮੈਂ ਚੇਤਨ ਹੋਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਝੋਕ ਦਿੱਤੇ। ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਕੀੜੀਆਂ ਚੱਲ ਪਈਆਂ। ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਡੁੱਬਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਵੀਹ ਪੱਚੀ ਮਿੰਟ ਮੇਰੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਟੁੱਟਦੀ ਤੇ ਖਿੱਲਰਦੀ ਰਹੀ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਸ਼ੈ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਕੋਈ ਢਾਂਚਾ ਫੱਟੀ ਫੱਟੀ ਹੋ ਕੇ ਖਿੱਲਰ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਮੁੜਕੇ ਮੁੜਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪਣੀ ਹੱਦ ਨੂੰ ਰੁੜ੍ਹਨੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹਰ ਹੀਲਾ ਵਰਤਿਆ। ਰੱਬ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰੱਬਾ ਅੱਜ ਦਾ ਦਿਨ ਲਾਜ ਰੱਖ। ਪਰ ਰੱਬ ਆਖੇ ਕਿ ਤੂੰ ਹੁੰਦਾ ਕੌਣ ਐਂ? ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਈ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਮਰ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਯੁੱਧ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਅੰਦਰ ਦੀ ਹਰ ਖੁਸ਼ੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ। ਰੰਗ ਬੱਗਾ ਪੂਣੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਸ਼ਾ ਕਾਫ਼ੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਬੰਦਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਖੇਡ ਤੋਂ ਖਾਰਜ ਹੋ ਕੇ ਦੁਬਕ ਕੇ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ ਤੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਜਾਣ ਲਈ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਵਿਰਲ ਲੱਭਣ ਲੱਗਾ। ਲਿਫਟ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮਨ ਚਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਗਰਾਉਂਡ ਫਲੋਰ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਬਹੁਤ ਥੱਲੇ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਲੈ ਜਾਏ ਤੇ ਮੈਂ ਮੁੜ ਸਤਿੰਦਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਾ ਵੇਖ ਸਕਾਂ।

ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਵਿਚ ਪਏ ਇਹ ਪੰਜ ਸਾਲ ਕਦੋਂ ਕੁ ਮੁੱਕਣਗੇ। ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿਆਂ। ਘਰ ਬਹਿ ਜਾਵਾਂ। ਨਹੀਂ, ਕਿਧਰੇ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਜਾਵਾਂ। ਜਾਂ ਕਿਧਰੇ ਟਰਾਂਸਫਰ ਕਰਵਾ ਲਵਾਂ। ਜਾਂ ਫਿਰ...

ਮੇਰੀ ਤੌਰ ਢਿੱਲੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੱਜੇ ਪੈਰ ਦੀ ਅੱਡੀ ਦੀ ਪੀੜ ਕਾਰਨ ਪੱਥ ਬੋਚ ਬੋਚ ਧਰਦਾ ਹਾਂ। ਦਿਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਪੂਰਾ ਸੂਰਾ ਨਿੱਖਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਮਾਰਚ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਇਹ ਪੱਥ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਤੇ ਸੁਖਦ ਹੈ। ਟਾਹਣੀਆਂ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਮਚਲ ਰਹੀਆਂ ਨੇ। ਬੋਗਨਵਿਲੀਏ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਗੁਲਦਸਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਨੇ। ਚਿੜੀਆਂ ਦੀ ਡਾਰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੈ। ਝੂਲੇ ਲਾਲ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਤੇ ਇਕ ਬੰਦਾ ਦੁਆ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿਚ ਝੁਕਿਆ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸੀਨੀਅਰ ਸਿਟੀਜ਼ਨਜ਼ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਗੁਲਾਬ, ਚਮੇਲੀ ਤੇ ਗੁੱਟੇ-ਗੋਂਦੇ ਦੇ ਫੁੱਲ ਖਿੜੇ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਰੰਗ ਬਰੰਗੀਆਂ ਤਿੱਤਲੀਆਂ ਮੰਡਰਾ ਰਹੀਆਂ ਨੇ। ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਫੁੱਲ ਰਹੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਮੱਠਾ ਮੱਠਾ ਦਰਦ ਹੈ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਦਮ ਮਾਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਉਸ ਬੈਂਚ 'ਤੇ ਜਾ ਬੈਠਦਾ ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਸੈਰ ਪਿੱਛੋਂ ਦਾਰ ਜੀ ਅਕਸਰ ਬੈਠਦੇ ਤੇ ਆਰਾਮ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਮਾਲਕਣ/ਖਾਲਿਦ ਫਰਹਾਦ ਧਾਰੀਵਾਲ

ਚੌਖੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਬਿਮਾਰ ਆਂ। ਬਿਸਤਰੇ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਪਈ ਆਂ। ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਲੇਟੀ ਹੋਈ ਹੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦਸਦੀ ਜਾਨੀ ਆਂ। ਉਹ ਕਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਏ।

‘ਬੀਬੀ ਜੀ ਕੱਪੜੇ ਧੋ ਦਿੱਤੇ, ਹੁਣ?’ ਮੇਰੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਗੋਗੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਦੀ ਏ।

‘ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਾ ਕਮਰਾ ਝਾੜ ਪੁੰਝ ਦੇ।’ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਆਖਦੀ ਆਂ।

‘ਕੀ ਉਹ ਆ ਰਹੇ ਨੇ ਅੱਜ?’ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਢੰਗ, ਜੇ ਮੈਂ ਬਿਮਾਰ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ।

‘ਹੂੰ।’ ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਦੇਣੀ ਕਿਹਾ ਏ। ਮੇਰੇ ਬੋਲ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਚਾਅ ਏ ਤੇ ਨਾ ਈ ਅਕੇਵਾਂ। ਗੋਗੀ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਏ। ਉਹਦੇ ਜਵਾਨ ਜਹਾਨ ਜੁੱਸੇ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਥਕੇਵੇਂ ਦਾ ਨਾਂ ਥਹੁ ਨਹੀਂ। ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਤੀਕ ਅੰਦਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਬਲੂਣੀ ਵਾਂਗ ਫਿਰਦੀ ਏ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਤੋਂ ਅੱਡ ਸਵੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ, ਅੰਦਰ ਵਿਹੜੇ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਤੇ ਕਿਚਨ ਲਾਂਡਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਈ ਹੱਥ ਵੱਸ ਏ।

ਅਧਰੰਗ ਦੇ ਏਸ ਨਾਮੁਰਾਦ ਰੋਗ ਮਗਰੋਂ ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਇਹਦਾ ਜਿਨ੍ਹੇ ਮੇਰਾ ਘਰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਮੇਰਾ ਕੀ ਲੈਂਦੀ ਏ ਸ਼ੁਹਦੀ? ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਢਾਈ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ, ਦੋ ਵੇਲੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਲੱਥਾ ਪੁਰਾਣਾ ਲੀੜਾ ਲੱਤਾ। ਸਾੜਰੇ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਨਮਾਸ਼ੀ ਮੁੜਦੀ। ਸਾਨੂੰ ਪਕਾ ਖੁਆ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵੀ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਏ।

ਪੌਹ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਧੰਮੀ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਬਾਥਰੂਮ ਵਿਚੋਂ ਨਹਾ ਕੇ ਨਿਕਲੀ ਤਾਂ ਜੁੱਸਾ ਫਰਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਈ ਬੈੱਡ ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਖਾਵੰਦ ਅਫਜ਼ਲ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਗਾਇਆ। ਉਸ ਜਾਣਿਆ ਪਾਲੇ ਨਾਲ ਕੰਬਣੀ ਛਿੜੀ ਹੋਈ ਏ। ਉਸ ਹੀਟਰ ਬਾਲ ਕੇ ਬੈੱਡ ਥੱਲੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕੰਬਲ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗਰਮਾਈ ਪੁੱਜੀ ਪਰ ਅੰਗ ਸੌਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਜੀਭ ਨੂੰ ਵਲ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਬੋਲ ਕੇ ਵੀ ਕੁਝ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਘੜੀ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਅਫਜ਼ਲ ਮੈਨੂੰ ਪਾਲੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਗੱਲ ਈ ਨਾ ਨਿਕਲੇ। ਲਫਜ਼ ਜੀਭ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਈ ਨਾ ਆਉਣ। ਖਾਲੀ ਗੂੰ-ਗਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਈ ਨਿਕਲੀ ਜਾਏ। ਬੋਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਫੂਕ ਜਿਹੀ ਨਿਰਾਰਥਕ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਖੌਰੇ ਮੈਨੂੰ ਲਕਵਾ ਈ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਫਜ਼ਲ ਝਬਦੇ ਮੈਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਤੇ ਥੱਲੜਾ ਧੜ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਟੋਹ ਕੇ ਵੇਖਿਆ। ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਹੱਥ ਦੀ ਛੋਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਨਾ ਈ ਸੂਈ ਚੁਭਣ ਦੀ ਪੀੜ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੱਸਿਆ ਮੈਨੂੰ ਅਧਰੰਗ ਹੋ ਗਿਆ ਏ। ਮਹੀਨਾ ਡੇਢ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾਖਲ ਰਹੀ। ਫਿਜ਼ੀਓਥੈਰੇਪੀ ਕਰਾਈ। ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲਗਵਾਏ। ਗੋਲੀਆਂ ਖਾਧੀਆਂ। ਤੁਰਨ ਫਿਰਨ ਜੋਗੀ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਈ ਪਰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੂਣ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਘਰ ਆ ਕੇ ਵੀ ਇਲਾਜ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਕਈ ਹਕੀਮਾਂ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀ ਮਾਲਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਕੋਈ ਖਾਸ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਥੱਲੜਾ ਧੜ ਕੰਮ ਕਰਵਾ ਛੱਡ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਚੁਕਲੇ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕ ਜਿਵੇਂ ਦੇਹ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ ਦੇ ਆਸਰੇ ਪਾਸਾ ਪਰਤ ਲੈਂਦੀ ਸਾਂ। ਕਦੀ ਸਿਰਗਾਣੇ ਦੀ ਢੋਹ ਨਾਲ ਮੰਜੀ ਤੇ ਉਠ ਕੇ ਵੀ ਬਹਿ ਜਾਂਦੀ ਸਾਂ।

ਟੀ.ਵੀ. ਵੇਖਦੀ ਹੋਈ ਮੈਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਗੋਗੀ ਨੂੰ ਵੀ ਝਾਕਦੀ ਝਾਨੀਂ ਆਂ, ਠਾਕਦੀ ਜਾਨੀਂ ਆਂ- ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਉਂਜ ਕਰ। ਇਹ ਸ਼ੈਅ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਓਥੇ ਰੱਖ।

‘ਬੀਬੀ ਜੀ, ਅੱਜ ਕੀ ਪਕਾਉਣਾ ਏ?’ ਕਿਚਨ ਵਿਚੋਂ ਜੂਠੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜ ਕੇ ਮੁੜਦੀ

ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਏ।

‘ਦਾਲ ਚੌਲ’ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਏ।

ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਗੋਗੀ ਨੇ ਈ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਪਰ ਮਰਜ਼ੀ ਮੇਰੀ ਈ ਚਲਦੀ ਏ। ਪਵੰਦ ਮੈਂ ਬੜੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸਾਂ। ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ। ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬਾਲ ਨੇ, ਕੀ ਬਣੇਗਾ? ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਇਹ ਲਵ ਮੈਰਿਜ ਏ। ਉਸ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਈ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਰਹਿ ਰਹੀ ਆਂ। ਸੱਸ ਨਣਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਫ਼ਿਕਰ ਕੀ ਹੁੰਦੀ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਦੀ ਮੇਰਾ ਹਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਬਿਮਾਰ ਪਈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੱਚੇ ਸਾਂਭੇ। ਘਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਮੇਰੇ ਹਸਪਤਾਲੋਂ ਘਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਆ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਜਵਾਈ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਮਾਂ ਵੀ ਮੰਦਾ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਏਸ ਲਈ ਚਲੀ ਗਈ।

ਮਾਂ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਏਥੇ ਰਹੀ, ਮੈਨੂੰ ਮੰਜੀ ਤੇ ਪਈ ਨੂੰ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਰਸ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ। ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਮੇਰਾ ਘਰ ਵੱਸਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀਆਂ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਹਦੀ ਲਾਡਲੀ ਧੀ ਅੱਧੋਰਾਣੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਜੋਬਨ ਕੁਮਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਖਿੜੀ ਹੋਈ ਕਪਾਹ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਗੜ੍ਹੇ ਪੈ ਗਏ ਹੋਣ। ਮਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਿਸ਼ੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਮੇਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਇਕ ਓਭੜ ਜੀਅ ਦਾ ਘਰ ਭਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਮਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਣ ਜਰਿਆ ਨਾ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਆਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਮੇਰੀ ਬਿਮਾਰੀ ਵੱਲੋਂ ਹਿਰਖ ਘੱਟ ਤੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਵੱਧ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦੀਆਂ। ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਬੇਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਸੁਣਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾਂ ਧੀ ਨੂੰ ਡਰਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਉਤੇ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤਿੜਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਘਰ ਆਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਝਾਕਦੀਆਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉਹ ਕਦੀਮੀ ਭੁੱਖ ਖੋਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਸ਼ੱਕ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ੁਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਹਰ ਵਾਰ ਇਹਦਾ ਫ਼ਨ ਕੁਚਲ ਦਿੰਦੀ। ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਉਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਭਰੋਸਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੋਈ ਡਰ ਕਿਤੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਬਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਾਂ ਦੇ ਟੁਰ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਔਖਿਆਈ ਹੋਈ। ਘਰ ਦੀ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾਈ ਲਈ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਭਰ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਕੋਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨੌਕਰਾਣੀ ਮਿਲਣੀ ਵੀ ਕਿਹੜੀ ਸੌਖੀ ਏ। ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਮੈਨੂੰ ਕਹੇ, ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਰਸ਼ਤੇਦਾਰ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਵਾਂ। ਮੈਂ ਭੈਣ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਕਹਿੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਧੀ ਘੱਲ ਦਿੰਦੀ ਪਰ ਮਨ ਵਿਚਲੇ ਖ਼ੋਫ਼ ਪਾਰੋਂ ਮੈਂ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਟਾਲ ਛੱਡਿਆ।

ਗੋਗੀ ਆਈ ਤਾਂ ਘਰ ਚੱਲ ਟੁਰਿਆ। ਹੁਣ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹਦੀ ਮੁਥਾਜ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਜੋ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਟਿਕਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ ਸੀ, ਬਿਮਾਰੀ ਪਿੱਛੋਂ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹਾਂ। ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਨੇ ਘਰ ਪਹਿਲੇ ਈ ਮੇਰੇ ਤੇ ਸੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਕੀ ਲਿਆਉਣਾ ਏ, ਕੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਣਾ? ਕਿਹੜੀ ਸ਼ੈ ਮੌਜੂਦ ਏ, ਕਿਹੜੀ ਮੁੱਕ ਗਈ ਏ? ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਖੇੜਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪੈਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਈ ਮਹੀਨਾ ਵਾਰ ਬੱਝਿਆ ਖਰਚਾ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਘਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਏ ਪਰ ਮੇਰੀ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਵੱਜੋ ਦਿੱਤੀ ਏ। ਬਾਲਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਏ। ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਤੇ ਹੈਸੀਅਤ ਦਰਸਾਈ ਰੱਖੀ ਏ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ।

ਅੰਗਾਂ ਸਾਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਟੁੱਟੀ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਕਿਧਰੇ ਜਾਣ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਖੁਦ ਆ ਕੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਕਿਸੇ ਲਈ ਇਹ ਘਰ ਉਹਦੀ ਭਤੀਜੀ ਦਾ ਏ ਤੇ ਕਿਸੇ ਲਈ ਭੈਣ ਦਾ। ਏਸ ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚਲਾ ਮੋਹ ਤੇ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਬਣੀ ਚਾਹ ਦਾ ਸੁਆਦ ਪ੍ਰਾਹੁਣਿਆਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ਪਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਏ।

ਮੰਜੀ ਤੇ ਪਈ ਪਈ ਵੀ ਸਾਕਾਚਾਰੀ ਨਿਭਾਈ ਜਾਨੀ ਆਂ। ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਮੈਥੋਂ ਖੁਸ਼ ਨੇ। ਇਕ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਈ ਕੁਝ ਖਿੜਿਆ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਏ। ਮੇਰੀ ਬਿਮਾਰੀ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਡੇ ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਉਣ ਜਿਹੀ ਆ ਗਈ ਏ। ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਈ ਏ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਮੁਰਦਾ ਦੇਹ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਤੁੱਲ ਪੂਰੀ ਕਿਵੇਂ ਉਤਰਾਂ? ਅੱਗ ਨੂੰ ਸਾਹਵੇਂ ਅੱਗ ਹੋ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਟੱਕਰਾਂ? ਬਲਦਾ ਚੋਅ ਬਰਫ਼ ਨੂੰ ਛੋਹ ਕੇ ਸੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਫੇਰ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਖਹਿਬੜ ਜਿਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਮੈਂ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਟੋਹ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਗੋਗੀ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿਤੇ ਇਹ ਮੇਰੀ ਚੋਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ? ਬੱਚੇ ਰੋਜ਼ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਵੱਲ ਟਿਊਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਗਏ ਹੋਏ ਸੀ। ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਵਿਚੋਂ ਗੋਗੀ ਦੇ ਹਾਸੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਉਹ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਕੁਤਕੁਤਾੜੀਆਂ ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲਈ ਤਾਂ ਕਲੋਜ਼ ਵਧ ਗਿਆ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਨਾਲੇ ਬਿਨਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਦੌੜੀ ਆਈ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚਲੀ ਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਰਿਵਾਜੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਬੰਧਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਸ ਦਿਨ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਂ ਜਮਾਂਦਰੂ ਤੇ ਬਨਾਉਣੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲੇ ਫ਼ਰਕ ਨੂੰ ਡੂੰਘਿਆਈ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ। ਜਮਾਂਦਰੂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਈ ਅਟੁੱਟ ਨੇ, ਇਹ ਮੈਂ ਜਾਣਿਆ। ਕਿਤੇ ਦੋ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਧਿਰ ਵੱਲੋਂ ਕਤਾਅ ਤਾਅਲੁਕ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦਾ ਏ। ਮੇਰੇ ਮਾਮਿਆਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਲੜੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਥੋਂ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਕਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਨਕਾ ਘਰ ਕਹਿਣ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਖੋਹ ਸਕੇ ਸੀ। ਜਮਾਂਦਰੂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਏਨੀ ਪਕਿਆਈ? ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸਾਂ। ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਇਕ ਦਮ ਕੱਚੀ ਤੰਦ ਵਰਗੇ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪਿੱਚ ਨਾਲ ਹੀ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਵਾਲੇ। ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਮੋਹ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੈਂ ਡਰ ਗਈ। ਮੈਂ ਸੋਚਾਂ, ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਇਕ ਤੀਵੀਂ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਜਮਾਂਦਰੂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਏ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਔਰਤ ਲਈ ਏਸ ਰਿਵਾਜੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਤੋੜ ਸਕਦਾ ਏ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਇਹ ਮਰਦ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਕੱਚਾ ਲੱਗਿਆ। ਸੋਚਿਆ, ਜੇ ਅੱਜ ਮੈਂ ਏਸ ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਪਰਵਾਨ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਪਾਰੋਂ ਹੀ। ਮੇਰੇ ਤਕੜੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦੇ ਡਰ ਵਜੋਂ ਅਫ਼ਜ਼ਲ ਮੈਨੂੰ ਤਲਾਕ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ ਫੇਰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਸੋਕਣ ਤਾਂ ਲਿਆ ਈ ਸਕਦਾ ਏ। ਮਾਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਏਹੋ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ।

ਫੇਰ ਭੈਭੀਤ ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗੀ, ‘ਭੁੱਖੇ ਬਘਿਆੜ ਨੂੰ ਛੇੜ ਕੇ ਘਰ ਉਜਾੜਨਾ ਈ ਆਪਣਾ? ਰੋਲਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਏ? ਸਿਆਣੀ ਬਣ! ਇੰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਕੋਈ ਉਹਦੀ ਤੀਵੀਂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਣਾ। ਸ਼ੁਕਰ ਕਰ, ਤੇਰਾ ਈ ਭਾਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੂ। ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਉਹਦਾ ਜਿਨ੍ਹੇ ਘਰ ਦੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਨਾਲ ਜੁੱਲਾ ਵੀ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਏ।’ ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚਿੰਤਾ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਈ ਆਂ।

ਤੱਪੜ੍ਹ/ਹਰਮੁਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚਹਿਲ

ਨਿੰਦਰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜਾ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੱਲ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ ਕਲਮ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਆਦ ਖੁਰਪੇ ਖੁਰਪੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਕੇ ਆਉਂਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ। ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਤੀਜੀ ਚੌਥੀ ਲੰਘਾਕੇ ਟਾਈਮ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਪੰਜਵੀਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੱਥਾ ਲੱਗਾ। ਇਥੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਵਾਂਗੂ ਉਂਜ ਹੀ ਛੱਡਪੇ ਮਾਰਦਿਆਂ ਉਹ ਅਗਲੀ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਈ। ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਘਰਦੇ ਉਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਫਸਰ ਬਣਿਆ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਸਦਾ ਬਾਪੂ ਉਸ ਨੂੰ ਘੂਰਦਾ, “ਉਏ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਬਣ ਕੇ ਪੜ੍ਹ। ਤੇਰੀ ਜੂਨ ਸੁਧਰ ਜਾਊਗੀ। ਨ੍ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗੂ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮਿਟੀ ਹੋਣਾ ਪਊ।” ਉਸਦੇ ਪਾਪੇ ਨੇ ਉਸ ਲਈ ਟਿਊਸ਼ਨਾਂ ਰੱਖਵਾਈਆਂ। ਉਹ ਆਪ ਉਹਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਕੋਲ ਛੱਡ ਕੇ ਆਉਂਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਬੀਬੀ ਕਲਪਦੀ, “ਤੈਨੂੰ ਕਿਦਾਂ ਸਮਝਾਵਾਂ-ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤੇਰੇ ਖਾਨੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਚਾਹ ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹ ਲੈ। ਚੰਗੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਜਾਊਗੀ। ਚੰਗੇ ਘਰੇ ਵਿਆਹਿਆ ਜਾਏਂਗਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਦੋ ਦਿਨ ਸੁੱਖ ਦੇ ਕੱਟ ਲਊਗੀ...ਮੇਰਾ ਬੀਬਾ ਪੁੱਤ ਬਣ.....” ਉਹ ਜਦੋਂ ਹੀ ਮੌਕਾ ਲੱਗਦਾ ਖੇਤ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਜੁਟਦਾ। ਖੇਤ ਵਿਚ ਕਹੀਆਂ ਖੁਰਪੇ ਚਲਾਉਂਦਿਆਂ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਘੁਲਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਕੂਲੋਂ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਟਰੱਪਲ ਮਾਰਕੇ ਭੱਜ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਖੇਤ ਜਾ ਵੜਦਾ। ਇੰਜ ਬਿਨਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਰਨਾ। ਕਈ ਸਾਲ ਲਾ ਕੇ ਵੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੱਠਵੀਂ ਨਾ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨੋਂ ਹਟਾ ਲਿਆ। ਘਰ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਹੁਣ ਉਹ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਖੇਤ 'ਚ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਹੁੰਦਾ। ਇਸਦਾ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਰੰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਦੇ ਉਹ ਕਹੀ ਨਾਲ ਖਾਲ ਸੰਵਾਰਦਾ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਦੋ ਜਣਿਆਂ ਜਿੰਨਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਧਰਦਾ। ਕਦੇ ਵੱਟਾਂ ਘੜਦਾ ਤੇ ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਲਣ ਨਾ ਦਿੰਦਾ। ਕਸੀ ਫੜਕੇ ਨਰਮਾ ਗੁਡਦਾ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਜਿਤਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੇਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਉਸਨੂੰ ਉਤਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਤੋਖ ਹੁੰਦਾ। ਨਰਮੇ ਕਪਾਹਾਂ ਗੁਡਦਾ ਤੇ ਇਕ ਫਸਲ ਬੀਜਦਾ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਢਾਉਂਦਾ ਉਹ ਜੁਆਨ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ।

ਉਹ ਮੂੰਹ ਹਨੇਰੇ ਹਲ ਜੋੜਦਾ ਤੇ ਸੋਤੇ ਪਏ ਘਰੇ ਪਹੁੰਚਦਾ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਥਕੇਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਸੰਤੋਖ ਝਲਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਲ ਵਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕੋਈ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਹਲ ਦਾ ਹਰੇਕ ਨਵਾਂ ਪਾੜਾ ਜਦੋਂ ਮਿੱਟੀ ਪਾੜਦਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਬੋਲਿਉਂ ਪੁਟੀ ਮਿੱਟੀ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਪਲਾਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਜਾਣੋ ਉਸ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਬਿਰਤੀ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋਈ ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਸ਼ਈ ਕਰਦੀ ਜਾਂਦੀ। ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਤਾਜ਼ਾ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮਹਿਕ ਖਿਲਰ ਜਾਂਦੀ। ਨਿੰਦਰ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹਿਰਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੰਘੀਆਂ ਭਰਦਾ। ਨਿੰਦਰ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਵਾਹਣ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਾਹੁਣਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਆਦ ਉਸਨੂੰ ਤੱਪੜ੍ਹ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਹਕੇ ਆਉਂਦਾ। ਕਈ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜੱਟ

ਕਣਕ ਵੱਢ ਕੇ ਵਿਹਲੀਆਂ ਛੱਡ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਰਲੀ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਉਣੀ ਦੀ ਕੋਈ ਫਸਲ ਨਾ ਬੀਜੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਕਣਕ ਬੀਜਣ ਤੱਕ ਇਹ ਵਿਹਲੀ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ। ਸਗੋਂ ਵਿਹਲੀ ਪਈ ਪਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਉਪਰ ਘਾਹ ਫੂਸ ਉਗ ਖੜੋਂਦਾ। ਸਾਰੀ ਗਰਮੀ ਉਪਰ ਹੀ ਲੰਘਦੀਆਂ ਹਨੇਰੀਆਂ, ਮੀਂਹ ਤੇ ਸਾਉਣ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਗੁਮਾਸੇ ਝੱਲ ਕੇ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਅਗਲੀ ਫਸਲ ਬੀਜਣ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਜਵਾਨ ਮੁਟਿਆਰ ਵਾਂਗੂੰ ਪਲਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਨਿੰਦਰ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਵਾਹੁਣ ਵਾਸਤੇ ਉਲਟਾਵਾਂ ਹਰ ਜੋੜਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਜੋਸ਼ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਲਟਾਵਾਂ ਹੱਲ ਇਸ ਤੱਪੜ੍ਹ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਪਾੜ-ਪਾੜ ਸੁੱਟਦਾ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਚਰੜ ਚਰੜ ਕਰਕੇ ਘੁਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਨਿੰਦਰ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਕਿਲਕਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦਾ। ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਾਸੇ ਡਿਗਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਖਲੋਪੜ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ। ਮਹਿਕ ਉਸਦੇ ਨੱਕ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਨਸ਼ਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਕਲੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਤੋਂ ਲੋਕ ਸਮਝ ਜਾਂਦੇ ਕਿ ਨਿੰਦਰ ਅੱਜ ਕਿਸੇ ਤੱਪੜ੍ਹ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਹਿੱਕ ਪਾੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿਛਲੇ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਅਣਛੋੜੀ ਪਈ ਹੈ ਤੇ ਰੱਬ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਧੁੱਪਾਂ ਤੇ ਮੀਂਹਾਂ ਸਭ ਕਾਸੇ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਸੀਨਾ ਚੀਰਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਅਨੋਖਾ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਖੁਮਾਰੀ ਵਿਚ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਹਲ ਜੋੜਕੇ ਪਲੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਖਲੋਪੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਲੋਪੜ੍ਹ ਲਾਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਉਸਦੇ ਤਾਏ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਵਾਹ ਉਏ ਸ਼ੇਰ ਬੱਗਿਆ ਨਹੀਂ ਰੀਸਾਂ ਤੇਰੀਆਂ। ਉੱ ਪੁੱਤਰ ਜਿਹੜਾ ਸੁਆਦ ਤੱਪੜ੍ਹ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਹੁਣ 'ਚ ਆਉਂਦੇ ਉਹ ਦੂਜੀ 'ਚ ਕਿੱਥੇ। ਬੱਸ ਐਂ ਸਮਝ ਲੈ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਤਾਂ ਉਸ ਭਰ ਜੋਬਨ ਮੁਟਿਆਰ ਵਰਗੀ ਐ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਗ ਅੰਗ 'ਚੋਂ ਜੁਆਨੀ ਡੁਲਦੀ ਐ। ਉਹ ਮੁਕਲਾਵੇ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਬੈਠੀ ਹੁੰਦੀ ਐ।” ਨਿੰਦਰ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਤਾਏ ਨੇ ਬੜੀ ਸੋਹਣੀ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਵਾਹੀ ਹੋਈ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਵਾਹੁਣ ਵਿਚ ਭੋਰਾ ਵੀ ਸੁਆਦ ਨਾ ਆਉਂਦਾ। ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਸੀ ਬਾਸੀ ਜਿਹੀ ਲੱਗਦੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੰਬ ਨੂੰ ਚੂਸ ਚੂਸ ਕੇ ਫੱਕੜ ਗੁੱਠਲੀ ਚਲਾ ਕੇ ਮਾਰੀ ਹੋਵੇ।

ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਨਿੰਦਰ ਦੀ ਉਮਰ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦੇਖਦਿਆਂ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਬੜੇ ਚਾਵਾਂ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ। ਉਸਦੀ ਵਹੁਟੀ ਰੱਜ ਕੇ ਸੋਹਣੀ, ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਮੈਲੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਉਸਤੋਂ ਘੱਟ ਨਾ। ਮੁਕਲਾਵਾ ਆਇਆਂ ਤੇ ਮੁਕਲਾਵੇ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਵੀ ਆਈ ਪਰ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਉਹ ਖਿੱਚ ਨਾ ਦਿਖਾਈ ਜਿਸਦੀ ਨਿੰਦਰ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਸੀ। ਨਿੰਦਰ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੱਪੜ੍ਹ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਾਂਗਰਾਂ ਲੰਮੀ ਝੰਮ ਤੇ ਲਾਟਾਂ ਛੱਡਦੀ ਉਸਦੀ ਵਹੁਟੀ ਹੱਥਾਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਨਿਕਲ ਜਾਊ ਤੇ ਉਸਦੀ ਜੁਆਨੀ ਹਾੜ ਦੀਆਂ ਧੁੱਪਾਂ ਵਾਂਗਰ ਸੋਕ ਮਾਰਦੀ ਹੋਊ ਪਰ ਉਸਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਅਣਹੋਣੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਡਰ ਨਾ ਦਿਖਾਇਆ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਅਣਹੋਣੀ ਜੋ ਲੜਕੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਇਕੋ ਵਾਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਝੱਲੀ। ਕੋਈ ਝੱਖੜ ਨਾ ਝੁੱਲਿਆ, ਕੋਈ ਹਨੇਰੀ ਨਾ ਆਈ। ਨਿੰਦਰ ਅੱਚਵੀਂ ਜਿਹੀ ਕਰਦਾ ਪਰਲੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਇਉਂ ਜਾ ਬੈਠਾ ਜਿਵੇਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਵਾਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਹੋਰ ਵਾਹ ਕੇ ਸੰਦੇਹਾਂ ਦੀ ਖੂਹ ਵਾਲੇ ਨਿੰਮ ਹੇਠਾਂ ਜਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਇਥੇ ਹੀ ਅੜ ਕੇ ਖੜੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਤੱਪੜ੍ਹ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਕੀ ਮੁਕਾਬਲਾ।

ਮਨਮੋਹਨ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਵਿਤਾਵਾਂ

ਦਿੱਖ-ਦਰਸ਼ਨ

(‘ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਟਾਇਮਜ਼’ ਵਿਚ ਵਾਢੀ ਕਰਦੀ
ਤਰੀਮਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ)

ਕਣਕਾਂ ਪੱਕਣ ਤੇ ਵੱਢਣ ਦੇ ਦਿਨ
ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਦੱਬੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਦੇ
ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਦੇ ਦਿਨ

ਦਾਤੀਆਂ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦੀ ਖਹਿ ਖਸਰ ਦੀ ਲੈਅ ‘ਤੇ
ਬਦੋਬਦੀ ਮਚਲ ਪੈਣ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ‘ਤੇ ਗੀਤ
ਦੱਬੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮ ਏਨਾਂ ‘ਚ
ਪੁਰਾਣੇ ਨੇਹੁ ਉਠ ਪੈਂਦੇ ਚੀਸ ਬਣ

ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਖੱਤੇ ਨੂੰ
ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕਾਹਲ ‘ਚ

ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਕਣਕਾਂ ਵੱਢਦੀਆਂ ਤਰੀਮਤਾਂ
ਤੁਰ ਗਇਆਂ ਦੀ ਕਸਕ
ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ
ਕਿਉਂਕਿ ਕਣਕਾਂ ਵੱਢਣ ਦੇ ਦਿਨ
ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਨਵੇਂ ਅਰਥ
ਈਜਾਦ ਕਰਨ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ
ਨਵੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਨੇ ਲੈਣੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਆਕਾਰ
ਨਵੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਕਾਰ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ‘ਚ ਹੀ

ਰੱਬ ਵੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਸਬਰ ਦਾ
ਬਾਵਜੂਦ ਪਿੰਡਾ ਸਾੜਵੀਂ ਮੂੰਹ ਲੂਸਦੀ ਪੁੱਧ ਦੇ
ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕੋਈ ਰੁੱਤ
ਕਿਉਂਕਿ ਦੁੱਖਾਂ ਨੇ ਸੁੱਖਾਂ ‘ਚ ਬਦਲਣਾ ਹੁੰਦੇ
ਆਸ ਨੇ ਬਦਲਣਾ ਹੁੰਦਾ ਅਸਲ ‘ਚ
ਤਾਂ ਹੀ ਛਾਤੀਆਂ ‘ਚ ਦੁੱਧ ਛਲਕਦਾ ਮਹਿਸੂਸ
ਕਰਦੀਆਂ

ਕਣਕਾਂ ਵੱਢਦੀਆਂ ਤਰੀਮਤਾਂ

ਕਣਕਾਂ ਵੱਢਣ ਦੇ ਦਿਨੀਂ
ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਘਾੜਤ
ਦਾਤੀਆਂ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦੀ ਖਹਿ ਖਸਰ
ਛਾਤੀਆਂ ਦੀ ਛਲਕਣ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਰਾਹੀਂ
ਸਿਰਜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦੈ ਰਿਜ਼ਕ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ
ਇਸੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਾਹਾਰੇ ਚਲਣਾ ਹੁੰਦਾ
ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਮਲ ਸਾਲ ਭਰ

ਕਣਕਾਂ ਪੱਕਣ ਤੇ ਵੱਢਣ ਦੇ ਦਿਨ
ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਯਾਦ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ
ਅਗਲੇ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਆਮਦ ਤੱਕ

ਫੌਕਸ

ਕੁਝ ਵੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ
ਧਰਤੀ ਖਿਸਕ ਗਈ ਪੁਰੀ ਤੋਂ
ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ਛਲਕ ਗਿਆ
ਆਕਾਸ਼ ਉਠ ਗਿਆ ਖਿਤਿਜ ‘ਤੇ
ਪਹਾੜ ਝੁੱਕ ਗਿਆ ਪਾਸੇ ਵੰਨੀ
ਨਦੀ ਜਮ ਗਈ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਬਣ

ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਸਭ ਤੋਂ ਆਜਿਜ਼ ਹੋ
ਵਕਤ ਨੇ ਵੀ ਰੁਕ ਜਾਣਾ
ਸ਼ੀਸ਼ੇ ‘ਚੋਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬਿੰਬ ਨੇ
ਬਿਰਖਾਂ ਛੱਡ ਜਾਣੀ ਆਪਣੀ ਛਾਂ
ਪਾਣੀ ਨੇ ਭੁੱਲ ਜਾਣੀ ਠੰਡਕ
ਫੁੱਲ ਹੋ ਜਾਣੇ ਮਹਿਕ ਵਿਹੂਣੇ
ਫਲਾਂ ‘ਚ ਭਰ ਜਾਣੀ ਕੁੜਤਣ
ਤਰੇਲਾਂ ਉੱਡ ਜਾਣਾ ਵਾਸ਼ਪ ਬਣ
ਰੰਗਾਂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬੇਰੰਗ

ਸਿਰਫ਼ ਰਹਿ ਜਾਣੀ
ਕੰਡਿਆਂ ਕੋਲ ਚੋਭ

ਅੱਗ ਕੋਲ ਤਪਸ਼
ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਕੋਲ ਵੀਰਾਨੀ
ਬੰਜਰਾਂ ਕੋਲ ਬਰਾਨੀ
ਸੂਰਜ ਕੋਲ ਅਗਨ
ਪੱਥਰਾਂ ਕੋਲ ਸਖਤੀ
ਸੜਕਾਂ ਕੋਲ ਭਟਕਣ
ਰਾਤਾਂ ਕੋਲ ਆਵਾਰਗੀ

ਸਭ ਕੁਝ ਹਿਲ ਜਾਣਾ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੋਂ
ਜਾਂ ਕਈਆਂ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣਾ ਜੜ੍ਹ ਹੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਮਿਲਾ ਰਹੇ ਹੱਥ
ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ ਉਹੀ ਸਥਿਤੀ

ਉਵੇਂ ਹੀ
ਜਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਤੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ
ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਹਿੱਲਿਆ ਸੀ
ਅਜੇ ਤੱਕ ਜੋ ਥਾਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ
ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਅਦ ਵੀ
ਭਾਵੇਂ ਉੱਝ ਮੈਂ ਦਿਸਦਾਂ
ਸਥਿਰ ਬਾਹਰੋਂ ਬੜਾ.....

ਦਿਸ਼ਾਂਦਿਆਂ-ਸੁਣਦਿਆਂ

ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਦੋਵੀਂ ਪਾਸੀਂ
ਵਰਦੀਆਂ ਤਮਹੇ ਤੁਰਲੇ
ਕੁਝ ਬੂਟਾਂ ਦੇ ਖੜਾਕ
ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਉਤੇਜਿਤ
ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸ਼ੋਰ
ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ, ਵਤਨ ਸਲਾਮਤੀ ਦੇ ਨਾਰੀਆਂ ਦਾ
ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦਾ ਪਰਚਮ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼
ਕਰ ਰਿਹਾ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵੁਕ

ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਫਰਕਦੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ
ਦਮਕਦੇ ਚਿਹਰੇ, ਤਿਉੜੇ ਮੱਥੇ
ਫਰਕਦੇ ਡੌਲੇ, ਗਠੀਲੇ ਜੁੱਸੇ
ਸਿਰ ਤੋਂ ਧਰਤੀ ਵੱਲ
ਪਟਕਦੇ ਬੂਟਾਂ ਦੀ ਧਮਕ
ਖੌਲਦਾ ਖੂਨ ਸਿੰਮਿਆ ਪਸੀਨਾ

ਤੇ ਚੁਸਤ ਕਵਾਇਦ
ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਵਾਤਾਵਰਨ ਜੋਸ਼ੀਲਾ

ਵਜਦੇ ਬਿਗੁਲਾਂ ‘ਚ
ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਤਰਾਨਿਆਂ
ਤੇ ਭੀੜ ਦੀਆਂ ਤਾੜੀਆਂ ਦੇ ਰੌਲੇ ਤੋਂ ਬੇਅਸਰ
ਜ਼ੀਰੇ ਲਾਈਨ ‘ਤੇ
ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰ

ਕਰ ਰਹੇ ਦੁਆ ਸਲਾਮ
ਬੰਨ੍ਹ ਰਹੇ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ
ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਫ਼ਾਂ ਦੇ ਪੁੱਲ

ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਨੇ ਨਾਅਰੇ ਦਰਸ਼ਕ.....?
ਕਿਸ ਨੂੰ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਕਵਾਇਦ ਸਿਪਾਹੀ.....?

ਜੋ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ
ਜੋ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦਾ
ਅਸਲ ‘ਚ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਸਲ ‘ਚ ਜੋ

ਤੇ ਅਸਲ ‘ਚ ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ
ਉਹ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ

ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ
ਐਨ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ਼ਾਂਦਿਆਂ-ਸੁਣਦਿਆਂ ਵੀ

ਪ੍ਰਤਿਬੰਧ

ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਕੁਝ, ਜੋ ਝਲਕਦਾ
ਹਾਵ ਭਾਵ ‘ਚ, ਹਰ ਕਲਪਨਾ ‘ਚ
ਜਿਵੇਂ ਪਹਾੜ ਦੀ ਵੱਖੀ ‘ਚੋਂ ਸੋਤਾ
ਚੂਲ ਚੂਲ ਉੱਥਲ
ਕੂਲ ਬਣ ਵਹਿ ਤੁਰਦਾ
ਕੂਲ ਅੰਤ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਰਹਿਆ ‘ਚ
ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਜਾ ਕਹਿੰਦਾ
ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਹੋਏ ਤੈਥੋਂ ਵਿਛੜਿਆਂ
ਮੇਰੀ ਸਤਹ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾਈ ਨਿਵਾਜ
ਮੇਰੀ ਲਘੂਤਾ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਬਖਸ਼

ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹਾਂ
ਜੋ ਵਾਸ਼ਪ ਬਣ ਕਦੇ ਅਸਮਾਨੀ ਉਡਿਆ
ਕਦੇ ਅਥਾਹ ਪਤਾਲਾਂ 'ਚ ਜ਼ਮੀਨਦੋਜ
ਤੁਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਸਗਾਹ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ
ਹੁਣ ਮੈਂ ਨਾ ਪਹਾੜ ਹਾਂ
ਨਾ ਸੋਤਾ ਨਾ ਹੀ ਦਰਿਆ
ਮੇਰੇ ਹਰ ਹਾਵ ਭਾਵ 'ਚ
ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ 'ਚ
ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਸਿਵਾ
ਨਹੀਂ ਝਲਕਦਾ ਕੁਝ ਵੀ.....

ਪਛਾਣ

ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ
ਕਿਸ ਬਿਧ ਜੀਵਨ ਜੀਵੀਏ... ?
ਸਭ ਨੇ ਸੋਚਿਆ
ਬੜੇ ਵਿਸਤਾਰ 'ਚ ਦੱਸਣਗੇ ਮਹਾਤਮਾ
ਇਹ ਕਰੋ... ਇਹ ਨਾ ਕਰੋ...
ਪਰ ਨਹੀਂ
ਉਹਨਾਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਕਿਹਾ
ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਪੁੱਛ
ਜਾਅ... ਬਿਰਖਾਂ, ਫੁੱਲਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ, ਪੰਛੀਆਂ,
ਮੱਛੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛ
ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਨਾ ਮਾਰ ਆਪਣਾ ਖ਼ਾਸਾ
ਹਰ ਸ਼ਖ਼ਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ, ਨਿੱਜ ਆਪਣਾ
ਹਰ ਕੋਈ ਰੱਬ ਦੀ ਪੂਰਣ ਸਿਰਜਣਾ
ਪਤਾ ਨਹੀਂ
ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਫਿਰੇ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ
ਬਢਿਰਾ
ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲ
ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮੁਤਲਾਸ਼ੀ ਆਪਣੀ ਮੈਂ ਦਾ
ਹਰ ਕੋਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬਣਨ 'ਚ ਫਾਥਾ

ਨਾ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਦਾ
ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖ...
ਕਮਲ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਗੁਲਾਬ ਹੋਣਾ
ਨਾ ਗੁਲਾਬ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਮਲ
ਘੁੰਗੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਬਣਨਾ ਮੋਰ
ਪਰ ਅਸਾਂ 'ਚੋਂ ਹਰ ਕੋਈ
ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕੁਝ ਹੋਰ
ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਜੋ ਹੈ... ਕੇਹਾ ਦੌਰ...
ਬਣਨਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਰ
ਤਾਂ ਜਾਗਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਲ ਦਰ ਪਲ
ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ ਆਪਣੇ ਹੁਣ 'ਚ
ਆਪਣੇ ਸੰਗ ਆਪਣੇ ਕੋਲ
ਰੱਬ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰਣ
ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਕੁਝ ਬਣਨ ਦੀ ਹੋਰ
ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਬਣਨ ਦੀ ਹੋੜ 'ਚ
ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਆਪਣੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੋਲ...
ਏਸੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਜੀਅ ਸਕਦਾ ਜੀਵਨ
ਸਮਤੋਲ...

ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਉਥੇ
ਆਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਆਦਮੀ-
ਸੁਣਦਾ
ਵੇਖਦਾ
ਖੁਦ ਆਪ ਨੂੰ।

ਮੈਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ
ਅੰਤਹਕਰਨ ਦੀ ਟਿੱਕ ਟਿੱਕ
ਆਸਥਾ ਦੀ ਆਹਟ---

ਮੈਂ ਮਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ
ਸੌਣ ਦਾ ਸਕੂਨ
ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਢਲਕਦੀ
ਟਿੱਕ ਟਿੱਕ
ਮੈਨੂੰ ਸੌਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ।
ਸੋਚਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ---

ਸੌਣ ਤੇ ਸੋਚਣ ਵਿਚਕਾਰ
ਭਟਕਦਾ ਮੇਰਾ ਮਨ
ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ
ਭੇਦ ਸਾਰੇ
ਗੂੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਵਾਲੇ
?????

ਕਦੋਂ ਜਾਗਦਾ
ਕਦੋਂ ਸੌਂਦਾ ਹੈ ਆਦਮੀ... ?
ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ
ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਹੈ-
ਜਾਗਣ ਤੇ ਜਾਨਣ
ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਫਾਸਲਾ---
ਜਾਨਣ ਤੇ ਜਾਨਣ ਵਿਚਕਾਰ
ਭਟਕਦਾ ਮੇਰਾ ਮਨ
ਭੱਜ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ
ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ
ਦੂਰ ਆਵਾਜ਼ ਆਪਣੀ ਤੋਂ

ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਵੇ
ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਹਿਸਾਸ ਕੋਈ
ਹਵਾ ਦਾ
ਸਰਕਦੀ ਹਵਾ ਦੀ ਸਾਂ ਸਾਂ
ਨਾ ਸੁਣੇ
ਨਾ ਬਣੇ
ਸੁਪਨੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕੋਈ ਆਸਥਾ....

ਮੈਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ
ਅੰਤਹਕਰਨ ਦੀ ਟਿੱਕ ਟਿੱਕ
ਆਸਥਾ ਦੀ ਆਹਟ।

**ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹੀਏ/
(ਕਵਿਤਾ ਉਤਸਵ ਨਾਭਾ ਦੇ ਨਾਂ)
ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦਲ**

ਆਓ ਬਹਿਕੇ
ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ
ਹੁਣ
ਫਿਰ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹੀਏ।
ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਤਲਾਸ਼ ਕੇ
ਸਾਰੇ
ਸੱਚ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰੀਏ।

ਆਓ ਤੱਕੀਏ
ਕਿਹੜੇ ਗੁਰਜ ਅਸਾਂ ਅੱਜ
ਤੀਕਰ ਜਿੱਤੇ।
ਕਿਹੜੀ ਮੱਲ ਜੋ ਆਪਾਂ
ਮਾਰੀ ?
ਕਿੰਨੇ ਜਾਲ ਸਿਤਮ ਦੇ,
ਆਪਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਸੁੱਟੇ ?
ਕੁਫਰ-ਫਰੋਬ ਦੇ ਘੇਰੇ ਕਿੰਨੇ,
ਸਾਡੇ ਹੱਥੀਂ ਟੁੱਟੇ।

ਸਾਡੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ
ਕਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ, ਨਾਲ ਸ਼ਾਸਕਾਂ
ਆਢਾ ਲਾਇਆ ?
ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਦੜ ਵੱਟੀ ਰੱਖੀ ?
ਕਿਸ ਪਲ ਜਾ ਕੇ ਮਟਕਾ-
ਚੌਕ 'ਚ ਇਹਨਾਂ
ਪੁਲਸ-ਕੁੜੱਤਣ ਚੌਖੀ ?

ਕਿਹੜੇ ਸੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੋਂ
ਤਿਲਕਦਿਆਂ ਸੀ,
ਪਿੱਠ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ।
ਕਿਹੜੇ ਸੂਹੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨਾਲ
ਅਸਾਂ ਗੱਦਾਰੀ ਕੀਤੀ ?
ਜੋੜਾਂ-ਤੋੜਾਂ ਨਾਲ ਜੋ
ਆਪਾਂ,
ਪੁਰਸਕਾਰ ਹਥਿਆਏ।

ਦੱਸੋ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਕਿਹੜੇ ਕੰਮ ਆਏ ?

ਆਓ ਲੱਭੀਏ
ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ
ਇਹਨਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੇ ਜਾ ਕੇ
ਸੱਚ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਪਹਿਰੇ ਦਿੱਤੇ,
ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਦੀਪ ਜਲਾਏ।
ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਗਨ ਮਨਾਏ।
ਉਹਨਾਂ ਸੁੱਚੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਦੇ ਅੱਜ ਸਦਕੇ ਜਾਈਏ।

ਇਹਨਾਂ ਲਾਜ ਅਸਾਡੀ ਰੱਖੀ
ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਅੱਜ ਵੀ
ਵਿਚ ਮਹਿਫਲਾਂ
ਨਾਲ ਫ਼ਖਰ ਦੇ ਆਈਏ, ਜਾਈਏ।
ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਬੁੱਲੇ ਦੇ ਵਾਰਸ ਅਖਵਾਈਏ।

ਆਓ!
ਉਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਮੁੜ ਕੇ ਪੜ੍ਹੀਏ
ਸੁੱਚਾ ਸੁੱਚ ਹਥੇਲੀ ਧਰੀਏ।

ਹੁਣ ਵੀ ਅਕਸਰ/ਰਮਨ

ਹੁਣ ਵੀ ਅਕਸਰ
ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ 'ਤੇ
ਸਗਲਾ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ
ਜਗਮਗਾ ਉੱਠਦਾ ਹੈ
ਪਰ
ਕਿਉਂ ਮੈਂ ਸਿਮਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ
ਆਪਣੀ ਹੀ ਮੁੱਠੀ ਅੰਦਰ

ਕਿਉਂ
ਖੰਭਾਂ ਦੇ ਫੜਫੜਾਉਣ ਤੱਕ ਹੀ
ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ
ਪਰਵਾਜ਼ ਮੇਰੀ

ਖ਼ਾਮੋਸ਼ੀ ਦੇ
ਨਿਰਲੋਚ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ
ਕਿਉਂ
ਢਲ ਗਈ ਹੈ ਆਵਾਜ਼ ਮੇਰੀ

ਹੁਣ ਵੀ ਅਕਸਰ
ਦਮਦਮ ਗੜਕਵੇਂ ਬੋਲ
ਮੇਰੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀਆਂ
ਅਣਗੌਲੀਆਂ ਗੁੱਠਾਂ ਅੰਦਰ
ਆਪਮੁਹਾਰੇ ਗੂੰਜ ਉੱਠਦੇ ਹਨ

ਪਰ
ਕਿਉਂ ਮੈਂ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾ
ਸਾਗਰ ਦੀ ਸਤਹ ਹੀ
ਨਿਹਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ
ਤੇ
ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਨਿੱਖੜੀ ਰਾਤ ਦਾ
ਪੌਣਾ ਪੌਣਾ ਦਰਦ
ਹੋਂਦ ਆਪਣੀ 'ਤੇ ਸਹਿੰਦਾ ਹਾਂ

ਹੁਣ ਵੀ ਅਕਸਰ
ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਮੈਂ ਕਿ-
ਗੱਲ ਇਕ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਹੀ ਮੁੱਕਦੀ ਹੈ
ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿ
ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਮਹਿਜ਼ ਬਿੰਦੂ ਦਾ ਕੀ ਪਾਸਾਰਾ ਹੈ
ਪਰ
ਕਿਉਂ ਮੈਂ
ਮੁੜ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਹੀ ਪਰਤਦਾ ਹਾਂ
ਕਿਉਂ ਮੈਂ
ਹਰ ਵੰਗਾਰ ਕੋਲੋਂ
ਦਬੇ ਪੈਰ
ਖਿਸਕਣ ਦੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ

ਹੁਣ ਵੀ ਅਕਸਰ
ਚੰਨ
ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਬਖੇਰਦਾ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ
ਮੇਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ 'ਚ ਕੇਵਲ
ਖੰਡਰ ਰੁਸ਼ਨਾ ਉੱਠਦੇ ਹਨ

ਵਕਤ ਦੇ ਗ੍ਰਾਮੋਫੋਨ ਦੀ
ਘਸੀ ਹੋਈ ਸੂਈ ਦੇ ਹੇਠ
ਮੇਰਾ ਵਜੂਦ
ਤਵੇ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ
ਬੇਸੁਰੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸ਼ੌਰ
ਮੇਰੀ ਹੋਣੀ ਬਣ ਬੈਠਦਾ ਹੈ
ਤਾਂ ਮੈਂ-
ਸਿਮਟਦਾ ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਅੰਦਰ
ਖੰਭਾਂ ਦੇ ਫੜਫੜਾਉਣ ਤੱਕ ਹੀ
ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਪਰਵਾਜ਼ ਮੇਰੀ
ਖ਼ਾਮੋਸ਼ੀ ਦੇ ਨਿਰਲੋਚ ਅੰਦਾਜ਼ 'ਚ
ਢਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਆਵਾਜ਼ ਮੇਰੀ....

ਕੁਝ ਨਜ਼ਮਾਂ/ਪਰਮਜੀਤ ਢੀਂਗਰਾ

1 .
ਖਤਰਨਾਕ ਟੀ. ਵੀ. ਸੀਰੀਅਲ ਦੀ
ਅਜਿੱਤ ਨਾਇਕਾ ਦਾ
ਭਾਰਤ ਮਾਤਾਈ ਸੁਪਨਾ
ਉਸ ਅੰਦਰ ਜਾਗ ਪਿਆ ਸੀ
ਉਹ ਔਰਤ ਜੋ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦਾ
ਪੱਲਾ ਸਵਾਰਦੀ
ਘਰ ਘਰ ਜੂਠੇ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਦੀ
ਸਾਫ ਸਫਾਈਆਂ ਕਰਦੀ
ਕੱਪੜੇ ਧੋਂਦੀ
ਸਿਖਰ ਦੁਪੌਰੇ
ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਚੀਆਂ ਖੁਚੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ
ਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਸਲੂਣੇ ਲੈ ਕੇ
ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਆਪਣੇ ਵਿਹੜੇ
ਵਿਹੜਾ-ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਬੱਚੇ
ਸੁੱਕੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ
ਮਿੱਟੀ ਲਿਬੜੇ ਹੱਥਾਂ
ਤੇ ਅੱਧਨੰਗੇ ਸਰੀਰਾਂ 'ਤੇ ਖੁਰਕਦੇ
ਉਹਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ
ਅੱਜ ਉਹ ਔਰਤ ਬਿਨਾਂ ਰੋਟੀ ਸਬਜ਼ੀ ਦੇ
ਸਿਖਰ ਦੁਪੌਰੇ
ਹੱਥ 'ਚ ਤ੍ਰਿਸੂਲ ਫੜੀ
ਮੱਥੇ ਤੇ ਕੇਸਰੀ ਪੱਟੀ ਬੰਨੀ

ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਦੀ ਜੈ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦੀ
 ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਸੜਕ 'ਤੇ
 ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਉਗਲਦੀ ਅੱਗ
 ਕੰਡਿਆਂ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਵਰਗੇ ਬੋਲ
 ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਗੂੰਜਦੇ
 ਉਹਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸੁਪਨੇ ਨੇ
 ਉਹਨੂੰ ਅਜਿੱਤ ਹੋਣ ਲਈ
 ਜਿਵੇਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਸ਼ਰਾਪ
 ਉਹ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ
 ਗਾਂਧੀ ਪਾਰਕ 'ਚ
 'ਵਾਣੀ ਦਾ ਭਾਸ਼ਨ ਸੁਣਨ ਲਈ
 ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪੇਟ 'ਚ
 ਭੁੱਖ ਦੇ ਉਗ ਆਏ ਤ੍ਰਿਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ
 ਖਤਰਨਾਕ ਟੀ. ਵੀ. ਸੀਰੀਅਲ ਦੀ
 ਅਜਿੱਤ ਨਾਇਕਾ ਦਾ ਭਰਮ ਸਜਾਈ
 ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਕਾਮੀ ਔਰਤ
 ਜੋ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ
 ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਦੇ ਜਬਾੜਿਆਂ 'ਚ
 ਦਰੜੇ ਜਾਣ ਲਈ
 ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਔਰਤ.....

2 .

ਮੈਂ ਨਦੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ 'ਚ ਭਟਕ ਰਿਹਾਂ
 ਗੁਰੂ ਦੇ ਖੂਹ ਨਾਥਾਂ ਦੀਆਂ ਖੂਹੀਆਂ
 ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ 'ਤੇ
 ਗੁਆਚੇ ਬਿੰਦੂਆਂ ਵਾਂਗ
 ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸੌਂ ਗਈਆਂ
 ਅਧਿਆਪਕ ਖੂਹ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਾ ਰਿਹੈ
 ਜਿਵੇਂ ਖਲਾਅ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਫੜਨ ਲਈ
 ਤਰਲੇ ਜਿਹਾ..
 ਸੁੱਕੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਖੂਹ, ਖੂਹੀਆਂ, ਬਾਉਲੀਆਂ
 ਮਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਵਾਂਗ
 ਬੁਝੇ ਤਾਰਿਆਂ ਜਿਹੀਆਂ
 ਪੁਲਾੜ 'ਚ ਭਟਕ ਰਹੀਆਂ ਨੇ...
 ਮੈਂ ਨਦੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ 'ਚ ਭਟਕ ਰਿਹਾਂ
 ਧਰਤੀ ਦੇ ਹਿੱਕ ਪਾੜ ਕੇ
 ਡੂੰਘਾ ਹੋਰ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ

ਪੁਰ ਪਤਾਲ ਤੱਕ
 ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਮੈਂ ਜਾ ਸਕਦਾਂ
 ਪੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ
 ਪਿਆਸਾ ਪਰਤ ਆਇਆਂ
 ਧਰਤੀ ਦੀ ਸੁੱਕੀ ਹਿੱਕ 'ਚ
 ਇਕ ਬੂੰਦ ਵੀ ਪਾਣੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ
 ਤੇ ਡੂੰਘ 'ਚ ਰਹਿ ਗਏ
 ਧਰਤੀ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ 'ਚੋਂ
 ਸਿਰਫ਼ ਅਗਨ ਲਾਵਾ ਫੁਟਿਆ..
 ਸੁੱਕੀ ਰੇਤ 'ਤੇ ਉਗ ਆਏ
 ਆਪਣੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ 'ਚੋਂ
 ਮ੍ਰਿਤਾਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇਖਦਾ
 ਕਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਅਟਕ ਗਈ
 ਕਿਸੇ ਬਦਲੀ 'ਚੋਂ
 ਜਲਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਫ਼ਾਵਾਂ ਦੇਖਦਾ
 ਪਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ
 ਹਰ ਥਾਂ ਅਗਨ ਜੀਭਾਂ
 ਭਸਮਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨੇ..
 ਮੈਂ ਨਦੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ 'ਚ ਭਟਕ ਰਿਹਾਂ
 ਗੁਰੂ-ਸਰੋਵਰ ਨਦੀ ਦੇ ਹੀ ਬੰਦ ਰੂਪ
 ਨਦੀ 'ਚੋਂ ਜੰਮੇ
 ਪਰ ਨਦੀ ਕਿਥੇ...
 ਹਰ ਥਾਂ ਬੰਜਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ
 ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ 'ਚ ਭਟਕਦੀ ਨਦੀ
 ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਇਕ ਸੁਆਲ-
 ਹੇ! ਬੰਦੇ ਦੀ ਮਾਇਆ
 ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਮੇਰਾ ਵਿਨਾਸ਼
 ਮੈਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇੰਜ ਹੀ
 ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਂਦੀ
 ਵਗ ਰਹੀ ਸਾਂ ਕਾਲ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ
 ਤੇਰੇ ਹੀ ਸਰਾਪ ਨੇ ਮੇਟ ਦਿੱਤਾ
 ਮੇਰਾ ਹੁਸਨੋ-ਸ਼ਬਾਬ
 ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ
 ਵਗਦੀ ਹਾਂ-ਵਿਛਲੀ ਹਾਂ
 ਪਰ ਤੇਰੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਉਣ ਤੋਂ ਅਤੁਰ
 ਤੂੰ ਭਟਕੇਂਗਾ ਹੋਰ ਭਟਕੇਂਗਾ
 ਪਿਆਸ ਦੀ ਭਟਕਣ ਲਈ ਲਭੇਂਗਾ ਪਾਣੀ
 ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਜੋੜੇਂਗਾ

ਫਿਰ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਲੱਭ ਪਵਾਂ
 ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਭਟਕਣ 'ਚੋਂ
 ਓਨੀ ਦੇਰ ਤਲਾਸ਼ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਫ਼ਾਵਾ..
 ਕਦੇ ਅੰਬਰਾਂ 'ਚ, ਕਦੇ ਬੱਦਲਾਂ, ਕਦੇ ਗ੍ਰਹਿਆਂ 'ਚ
 ਮੈਂ ਥੱਕੇ ਰਾਹੀਂ ਵਾਂਗ
 ਅਗਨ-ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਗ ਆਏ
 ਰੇਤ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ 'ਚ ਅਜੇ ਵੀ
 ਨਦੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ 'ਚ ਭਟਕ ਰਿਹਾਂ....

3 .

ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਂ ਰੱਬ ਦੀਆਂ
 ਗੋਂਦੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ
 ਕਿਥੇ ਉਡ ਗਿਆ ਸਾਡਾ ਚੰਬਾ
 ਕੌਣ ਚੁਰਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ
 ਸਾਡੀਆਂ ਤਕਦੀਰਾਂ ਕਿ-
 ਅਸੀਂ ਅੱਗ ਦੀ ਜੂਨ ਪਈਆਂ
 ਅੱਗ ਹੰਡਾਉਂਦੀਆਂ
 ਅੱਗ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ
 ਸ਼ਾਇਦ ਏਸੇ ਕਰਕੇ
 ਰਾਜ ਗਾਇਕ ਗੋਂਦਾ-
 ਉਹ ਦੇਖੋ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਅੱਗ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਏ....

4 .

ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਕਿਉਂ ਕੰਬਦੇ ਹੋ
 ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਮੱਥਿਆਂ 'ਚ ਬਲਦੇ ਦੀਵੇ ਨੇ
 ਤੁਹਾਡੀ ਇਕ ਫੂਕ ਦੀਵੇ ਬੁਝਾ ਵੀ ਸਕਦੀ ਏ
 ਤੁਹਾਡੀ ਇਕ ਸੋਚ ਦੀਵੇ ਜਗਾ ਵੀ ਸਕਦੀ ਏ।

5 .

ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜਦ ਬੋਲਦੀਆਂ ਸਨ
 ਤਾਂ ਮੈਂ ਖਾਮੋਸ਼ ਸਾਂ
 ਜਦ ਮੇਰੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ
 ਤਾਂ ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੀਮਾਂ 'ਚ ਬੜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ

ਟਿਕਾਓ/ਦਵਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਦੂਰ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ
 ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਬੈਠੀ
 ਮੈਂ ਮਾਂ ਮਗਰ ਦੌੜਦੀ ਹਾਂ

ਫੋਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ
 ਭਰਜਾਈ ਫੋਨ ਚੁੱਕਦੀ ਹੈ
 ਭਰਜਾਈ ਹੈ ਨਾਂ ਦੀ, ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ
 ਭੈਣ ਹੈ ਅਹਿਸਾਸ ਦੀ, ਖੁਸ਼ਬੂ ਦੀ
 ਬੋਲਦੀ ਹੈ ਆਹਿਸਤਾ ਆਹਿਸਤਾ

ਠਹਿਰੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼
 ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ ਸ਼ਾਂਤ ਟਿਕੇ ਪਾਣੀਆਂ ਜਿਹੀ
 ਅੰਦਰ ਦਾ ਖੌਰੂ ਏਨਾ ਸ਼ਾਂਤ ?
 ਮੇਰੀ ਦੌੜ ਠਹਿਰਦੀ

ਅੰਦਰ ਖ਼ਾਲੀ ਜਿਹਾ
 ਕੁਝ ਭਰਨ ਲੱਗਦਾ
 ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਅਹੁੜਦੀ
 ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਤੈਹਾਂ ਫਰੋਲਦੀ

ਲੱਭ ਰਹੀ ਹੈ ਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼
 ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼

ਭਰਜਾਈ ਫਹਿਆ ਧਰਦੀ ਹੈ
 ਮਾਂ ਦੇ ਹੋਠਾਂ ਤੇ

ਅਵਾਜ਼ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਬਣਦੀ ਹੈ
 ਸਭ ਕੁਝ ਟਿਕਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ
 ਮੈਂ ਰਿਸ਼ੀਵਰ ਰੱਖ ਦੇਂਦੀ ਹਾਂ

ਇਨਸਾਨ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ !/ਪ੍ਰੇਮ ਮਾਨ

ਕੱਟੜਤਾ - ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਬਾਰੇ - ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਰਕ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਵਿਦਵਤਾ ਦੇ ਪਸਾਰੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਉੱਨਤੀ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਸੁਧਰਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿਆਰ ਵਧੇਗਾ। ਪਰ ਹੋਇਆ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋਰ ਵੀ ਕੱਟੜ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਘਟਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਸਵਾਰਥਪੁਣਾ ਵਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੋਵਾਨੀਅਤ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅੰਤ ਕਦੋਂ, ਕਿਵੇਂ, ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਹੋਵੇਗਾ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਝੁਣਝੁਣੀਆਂ ਆਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਵਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਮੁਲਕ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਹਮਲਾ ਅਤੇ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਆਸਟਰੀਆ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀਏਨਾ (ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਇਸਨੂੰ ਵਿਆਨਾ ਲਿਖਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ Vienna ਦਾ ਅਸਲੀ ਉਚਾਰਨ ਵੀਏਨਾ ਹੈ) ਦੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਰੋਧ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣੀ (ਪਰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ) ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੋਚਣ, ਵਿਚਰਣ, ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੇ ਕਰ ਇਸ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੋਵੇ। ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੂਜਿਆਂ ਤੇ ਠੋਸਣੇ, ਜਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨਾ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਵੱਖਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਸੱਟ ਚੋਟ ਲਾਉਣੀ ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਵੱਖਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਗ਼ਲਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਘੋਰ ਜ਼ੁਰਮ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕਰੜੀ ਤੋਂ ਕਰੜੀ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਅੱਜ ਕੱਲ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਸੂਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ - ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੱਟੜਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ - ਉਹ ਇਕ ਮਜ਼ਾਕ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬਦਾਮ ਜਾਂ ਅਖਰੋਟ ਨੂੰ ਭੰਨਣ ਤੋਂ ਵੀ ਸੌਖੇ ਹੋਣ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਵੀਏਨਾ ਵਿਚਲੇ ਕਾਤਲਾਨਾ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ ਉਸਦੀ ਵੀ ਉਤਨੀ ਹੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਤਨੀ ਵੀਏਨਾ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ। ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਨੁਕਸਾਨ (ਜ਼ਾਨੀ ਹਾਂ ਹੋਰ) ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਫੱਟੜ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿੱਕਤਾਂ ਅਤੇ ਔਖਿਆਈਆਂ ਦਾ ਸਾਂਭਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਘਟਨਾ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਆਪਣਾ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਰੋਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗ਼ਲਤ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੋਸ ਭੰਨ ਤੋੜ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਇਨਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀਏਨਾ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਸਨ। ਭੰਨ ਤੋੜ ਕਰ ਕੇ, ਰਾਹ ਰੋਕ ਕੇ, ਅਤੇ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰ ਕੇ ਮਾਸੂਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਸਮਰਥਨ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ। ਬੱਸਾਂ ਨੂੰ, ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿੱਜੀ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸਾੜਨਾ ਇਕ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬੇਵਕੂਫ਼ੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਭੰਡਣਾ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ।

ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਜੋ ਜੋ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਾਹਰਾ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣਗੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕਲੰਕ ਹਨ ਚਾਹੇ ਇਹ ਆਸਟਰੀਆ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀ ਵਾਰਦਾਤ ਹੈ, ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਭੰਨ ਤੋੜ ਅਤੇ ਹੁੱਲੜਬਾਜ਼ੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਏ ਫ਼ਿਰਕੂ ਦੰਗੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਲੀਬਾਨ ਵਲੋਂ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਬੰਬ ਬਲਾਸਟ ਹਨ, ਜਾਂ ਇਰਾਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਸੁੰਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਰਾਨ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਲੈ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਕੁਚਲਨਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਦੇ ਗ਼ਲਤ ਅਰਥ ਕੱਢ ਕੇ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਕੀਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਹਨ, ਜਾਂ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੇ ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਬਣਾਉਣੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਭੁੱਖ-ਮਾਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉੱਤਰੀ ਕੋਰੀਆ ਵਲੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮਿਸਲਾਂ ਅਤੇ ਬੰਬਾਂ ਤੇ ਪੈਸਾ ਖਰਚਣਾ ਹੈ।

ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਾਬਕਾਂ ਅਤੇ ਕੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਸਬੂਤ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਵੀਡੀਓ ਤੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ:

<http://www.youtube.com/watch?v=UbrkTeVJlnQ>

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਜਾਮੇ ਵਿੱਚ ਜੀਅ ਰਹੇ ਸ਼ੈਤਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹੋਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ-ਕੁਰਲਾਟਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਵੀ ਕੋਈ ਤਰਸ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਦੋਂ ਖਾਤਮਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਇਹ ਲੋਕ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਗੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹਿੰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਤਨੇ ਹੀ ਕਸੂਰਵਾਰ ਹਨ ਜਿੰਨੇ ਕਿ ਕਸੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਅੱਤਵਾਦੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਹਿੰਮਤ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਮੁਲਕ ਦੇ ਬੱਸ ਦਾ ਰੋਗ ਨਹੀਂ। ਅੱਤਵਾਦ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਸਬੂਤ ਥਾਂ ਥਾਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਅੱਤਵਾਦ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਹਲੇ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਲੇ ਵੀ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਨਵੇਂ ਜੰਮਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨੀਆਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਜੁਆਨ ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ ਵਿਹਲੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਹਲਾ ਦਿਮਾਗ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਦਾ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਹਲੇ ਲੋਕ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਭੈੜੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਧਰ ਚਾਹੇ ਲਾ ਲਵੋ। ਹਾਕ ਮਾਰਨ ਦੀ ਦੇਰ ਹੈ, ਇਹ ਲੋਕ ਹੁਲੜਬਾਜ਼ੀ, ਭੰਨ-ਤੋੜ, ਨਾਹਰੇਬਾਜ਼ੀ ਆਦਿ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਤਵਾਦੀ ਲਹਿਰਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ ਗ਼ਲਤ ਕੰਮ ਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜ ਹੈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਰਗੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਨੂੰ ਹਰ ਹੀਲੇ ਨਾਲ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਦੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਬਾਦੀ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਘਰਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ, ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਗੈਰਾ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਸਿਖਾਉਣ ਅਤੇ ਪਾਉਣ ਦੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣਗੀਆਂ।

ਨਵੇਂ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ/ਲਾਲ ਸਿੰਘ

ਭੇਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ/ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗ

ਆਪਣੀ ਸਵਰਗੀ ਬੱਚੀ ਆਸਥਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤੀ 'ਭੇਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ' ਨਾਮੀ ਕਹਾਣੀ ਪੁਸਤਕ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਅਧਿਆਪਕ, ਬੇ-ਬਾਕ ਆਲੋਚਕ ਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗ ਦੀ ਪਲੇਠੀ ਕਹਾਣੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਸਦੀਆਂ ਚਾਰ ਲੰਮੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਭਾਰ', 'ਭੇਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ', 'ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਬੱਧੀਆਂ' ਤੇ 'ਹਿੰਸਾ' ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੰਭੀਰ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚਾ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਭਾਰ' ਦੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲੋਅਰ ਵਿਚ ਲੈਂਦੀ, ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਲਾਦੀ ਸੁਭਾ ਦੀ ਘਾੜਤ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਿਚਰਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖਾੜਕੂ ਵੀ ਬਣਾ ਸਕਦਾ, ਅਤਿਵਾਦੀ ਵੀ, ਬੱਜਰ ਵੀ ਬਣਾ ਸਕਦਾ, ਝੱਟਕਈ ਵੀ, ਚਾਲਬਾਜ਼, ਐਬੀ, ਵਹਿਸ਼ੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ। ਤਾਂ ਵੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਦੇਹ ਜਾਨ ਦਾ ਚਮਕਦਾਰ ਹਿੰਸਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਤਮਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੁਚੱਤਾ-ਸੂਖਮਤਾ, ਬੰਦੇ ਦੇ ਅਤੀਤ ਦੇ ਦਰਪਨ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੀ। ਮਨਿੰਦਰ ਦੀ 'ਭਾਰ' ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਪਾਤਰ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਤਲ ਦਾ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਝੱਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਆਪ ਇਕ ਟਰੱਕ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਏ ਭਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਤਰਲੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ "ਹਰ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਜੋ ਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।" ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ 'ਭੇਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ' ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲੋਅਰ ਵਿਚ ਸਮੋਦੀ ਹੈ। ਉਪਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਦੇਖਦਿਆਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਨਸ਼ਟੀ, ਸੁਲਫੇ ਬਾਜ਼, ਰੰਡੀਬਾਜ਼, ਲੈਂਡੋਬਾਜ਼ ਵਰਗੇ ਅਨੇਕਾਂ ਐਬਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ-ਟਿਕਾਣੇ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਤਕੀਏ, ਡੇਰੇ, ਪੀਰਾਂ-ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲੀਆਂ-ਜੁੱਲੀਆਂ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਸਭ ਅਣਵਿਗਿਆਨਕ ਤੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਦੁਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਚੋਰ ਉਚਕੇ, ਬਦਮਾਸ਼, ਦਸ ਨੰਬਰੀਏ ਸਭ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਬੇ-ਕਿਰਕ ਦਿਸਦਾ ਜੀਵਨ ਆਮ ਵਾਂਗ ਜੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਵੀ ਮੇਜੇ ਨਾਮੀ ਭਲਵਾਨੀ ਜੁੱਸੇ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਜਿਸ ਦੀ ਕਈ ਵਾਰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਵੇਚ-ਵਟਕ ਤੱਕ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਐਬ ਸਿਰ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪਾਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਦੇ ਪੁਰ ਅੰਦਰ ਕਿਧਰੇ ਮੋਹ-ਮਮਤਾ ਦੀ ਚਿਣਗ ਸੁਲਗਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਉਹ ਅੰਦਰਲੇ ਇਸਤਰੀ-ਤਵ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਲਫ-ਨੰਗੇ ਬਦਨ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਇਕ ਮਾਂ-ਬਾਹਰੇ ਜੁਆਨ ਹੋ ਰਹੇ ਪਾਸੇ ਨਾਮ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਮਮਤਾ-ਮੋਹ ਨਾਲ ਸਰਸ਼ਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੀ ਤਰਜ ਤੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਬੱਧੀਆਂ' ਤੇ 'ਹਿੰਸਾ' ਨੂੰ ਵਾਚਿਆ ਜਾਣਾ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗ ਅੰਦਰਲੇ ਸੂਖਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਾਹ ਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਕਥਾ ਆਲੋਚਨਾ ਵਰਗੇ 'ਬਦਨਾਮ' ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਕਿੱਤੇ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖ ਕੇ ਕਾਂਗ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਕ ਪਿੜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ, ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਗੌਰਵ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਣ ਦੀ ਪੱਕੀ ਆਸ ਹੈ।

'ਨ੍ਹੇਰੇ ਦੇ ਵਾਸੀ', ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸਰੂਪ ਸਿਆਲਵੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਪਿੰਡ ਅਜੇ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ' ਰਾਹੀਂ ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਣ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਿਥਮ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਾਂਗ ਇਸ 'ਨ੍ਹੇਰੇ ਦੇ ਵਾਸੀ' ਨਾਮੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਦਲਿਤ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਹੋਈ ਪਛਾਣ ਹੋਰ ਵੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਉਭਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਛਾਣ ਉਸਦੀਆਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਰਹੀ, ਉਸਦੇ ਸਵੈਕਥਨ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ 'ਨ੍ਹੇਰੇ ਦੇ ਵਾਸੀ ਦਾ ਸੱਚ' ਨਾਮੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ "ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਮੇਰੇ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਹੀ ਲੋਕ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਉਭਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵਿਜ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਦਲਿਤ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਖੜ੍ਹਾ ਹਾਂ।" ਇਹ ਦਲਿਤ ਲੋਕ ਹੀ 'ਨ੍ਹੇਰੇ ਦੇ ਵਾਸੀ' ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਕਰੀਬ ਕਰੀਬ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਹਮਸਫਰ ਹੋਇਆ ਸਰੂਪ ਸਿਆਲਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਦਲਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਟੇਕ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਕੁਲ-ਵਕਤੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੀ ਬਣਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਹਾਣੀ 'ਇਕ ਵਿਦਾਵਾ ਹੋਰ' ਵਿਚ ਇਕ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਰਾਤ ਦਿਨ ਰੂਹ-ਜਾਨ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੱਲ੍ਹੀ ਨਾਮੀ ਕਾਮੇ ਦਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਨ, ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੇਠਲੀਆਂ ਸਫਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਾੜੇ ਤੇ ਨਿਮੋਸ਼ੀ ਭਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਫਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਗੀੜ ਦੀ ਹੱਥੀ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰ ਵੀ ਮਾਯੂਸੀ ਦੇ ਆਲਮ ਅੰਦਰ ਡੁੱਬੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ- 'ਬੰਦਾ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਨਹੀਂ, ਆਪਣਿਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਰਦਾ।' ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ 'ਨ੍ਹੇਰੇ ਦੇ ਵਾਸੀ' ਦਾ ਚਮੜਾ ਰੰਗਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਨੰਦੂ, ਕਿਕਰ ਦੇ ਸੱਕ ਦੇ ਰਸਾਣਿਕ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਾਲੇ ਹੋਏ ਨੌਂਗੇ ਕਾਰਨ ਘਟੀਆ-ਪਨ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਅੰਦਰ ਘਿਰਿਆ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੱਕ ਸਿਮਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨੰਦੂ ਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜੀ ਦੇਵ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਜੀਮੀਦਾਰਾਂ ਦੀ ਵਗਾਰ ਤੇ ਚਮੜੇ ਦੀ ਰੰਗਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤਹਿਸੀਲ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਚਪੜਾਸੀ ਪੁਣੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲੈਣ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦੀ ਲਾਹਨਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਨੰਦੂ ਦੀ ਸਮਝਦਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਲੋਕ-ਕਤੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੋਇਆ ਸੱਚ ਹੈ। ਨੰਦੂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਨੌਂਗ ਚਮੜਾ ਰੰਗਣ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡਦੇ ਸਾਰ ਚਿੱਟੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ। ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਗਲੀਆਂ ਤੋਂ ਅਗਲੀਆਂ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੱਕ ਚਿੱਟੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਜਦ ਤੱਕ ਗੁਪਰ, ਮੋਹ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲਏ ਹੋਏ, ਉਸਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੰਜੇ ਤੇ ਚੁੰਜ ਨਹੀਂ ਮੋੜਦੀ।' ਇਸ ਲੋਕ-ਕਤੀ ਰਾਹੀਂ ਉਭਾਰਿਆ ਸੱਚ, ਵਰਣਾਂ-ਜਾਤਾਂ ਗੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਸਲ ਸੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਸੀਨੀਆਰਟੀ' ਵਿਚ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਦੀ ਥਾਂ ਜਾਤ ਅਧਾਰਤ ਕੁਰਸੀਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਵਿਕਤਰਾ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ 'ਵਿੰਗੀ ਗਲੀ, ਸਿੱਧੀ ਗਲੀ,' 'ਵਲੀ ਦੇ ਬੱਕਰ', 'ਰਜਤਨਾਮੀਏ' ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਵਾਚਦਿਆਂ, ਇਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਦਲਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਰਹਿਤਲ ਦਾ ਦਰਦ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ

ਨਿਮੋਸ਼ੀ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵਰਨਣ, ਪਾਠਕੀ ਸਾਈਕੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਕੇ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਦਾ ਭਾਵ ਉਸਰਦਾ ਹੈ।

ਇਕਬਾਲੀਆ ਬਿਆਨ/ਸੰਪਾਦਕ : ਜਿੰਦਰ

‘ਇਕਬਾਲੀਆ ਬਿਆਨ’ ਜਿੰਦਰ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਤ ਦਲਿਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀਆਂ ਗੈਰ-ਦਲਿਤ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਭੁਲੇਖਾ-ਪਾਉ ਇਹ ‘ਦਲਿਤ, ਗੈਰ-ਦਲਿਤ’ ਸ਼ਬਦ ਹੁਣ ਤੱਕ ਏਨੇ ਰਿੜਕ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵੀ ‘ਹੋਰ’ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਗੈਰ-ਪ੍ਰਸੰਗਕ ਹੋਵੇਗੀ। ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ‘ਇਕਬਾਲੀਆ ਬਿਆਨ’ ਦੇ ਬਿਆਨ-ਇਕਬਾਲੀਆ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਅੱਪੜਦੇ ਕਰਨ ਲਈ ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਅਜਨਾਤ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸੰਗਿਆ ਪਾਠਕੀ ਅਵਚੇਤਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਸਾਰੀ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ- “ਦਲਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਬੇ-ਸ਼ੱਕ ਜਾਤੀ ਸੂਚਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੱਬਿਆ, ਕੁੱਚਲਿਆ, ਨਪੀੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਦਲਿਤ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਸਰੀਰਕ ਪੱਖੋਂ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੀ ਚੌਕੀ ਵਿਚ ਪਿਸਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਸੂਦਰ ਅਤੇ ਅਤਿਸੂਦਰ ਹੀ ਦਲਿਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚੱਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।” ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ‘ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਸੂਦਰ’ ਅਤੇ ‘ਅਤਿ ਸੂਦਰ’ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਵਹਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ, ਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਕਾਰ ਵਲਗਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਇਹ ਲੇਖਕ ਹਨ-ਮਨਮੋਹਣ ਬਾਵਾ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਕਿਰਪਾਲ ਕਜ਼ਾਕ, ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਦਲਬੀਰ ਚੇਤਨ, ਗੁਰਮੇਲ ਮਡਾਹੜ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਾਲਾ, ਬੀ. ਐਸ. ਬੀਰ, ਸੁਰਜੀਤ ਬਰਾੜ, ਜਿੰਦਰ, ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੂਰੇਵਾਲੀਆ, ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗ ਅਤੇ ਬਲਜਿੰਦਰ ਨਸਰਾਲੀ। ਐਸੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਫੈਸ਼ਨ ਵਜੋਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਉਚੇਚ ਨਾਲ ਦਲਿਤ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅੰਦਰਲੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭੂਤ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਭੋਗਣੀ ਪਈ, ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਵੀ ਭੋਗਣੀ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਹਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਉਚਾਟ ਹੋ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਵਾਂ-ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ-ਉਦਾਂਬਰਾ, ਅੱਧੇ-ਅਧੂਰੇ, ਹੁੰਮਸ, ਬੂ, ਜਿਸ ਤਨ ਲਾਗੇ, ਇਕਬਾਲੀਆ ਬਿਆਨ, ਹਵਾ ਵਿਚ ਤੈਰਦੀਆਂ ਮੱਛਲੀਆਂ, ਤਣਾਓ, ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ, ਤਾਪਮਾਨ, ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਦਲਿਤ ਹਾਂ, ਜੈਲਦਾਰ ਦਾ ਪੋਤਾ, ਪੈਂਡਾ, ਪਾਪਾ ਆਪਾਂ ਬਰਾੜ ਹੁੰਦੇ ਆਂ, ਕੁੱਤੀ ਵਿਹੜਾ, ਹੱਡੀ ਰੋੜੀ। ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਡਾ. ਹਰੀਸ਼ ਪੁਰੀ ਦੇ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਲੇਖ ‘ਪੱਟੀਦਰਜ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਹਾਲਤ’ ਸਮੇਤ ਇਕੱਠਿਆਂ ਸੰਪਾਦਤ ਕਰਕੇ ਜਿੰਦਰ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਉਸ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸਹਾਨਭੂਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ‘ਆਜ਼ਾਦ ਹਸਤੀ’ ਲਈ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਾਲ ਇਕ-ਮੁੱਠਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਹੈ।

ਚੌਣਵੀਂ ਕਹਾਣੀ : ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਹਦੀਆਂ ਦਸ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ‘ਕਾਲੀ ਚੰਬੇਲੀ’, ‘ਦਾਦੀ ਮਾਂ’, ‘ਲੰਡਨ ਦੀ ਅਧੂਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਹਾਣੀ’, ‘ਕੁਸਮ, ਸਾਹਬ ਦੀ ਲਾੜੀ’, ‘ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਮੋਹਰ’, ‘ਮਹਾਨ ਅੰਤਰ’, ‘ਮੱਲੋ ਮਲੀ’, ‘ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ’ ਅਤੇ ‘ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਚੱਲਣਾ’ ਚੋਣ-ਕਾਰਾ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ‘ਦਾਦੀ ਮਾਂ’

ਵਰਗੀ ਉਪਭਾਵਕਤਾ ਭਰਪੂਰ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਕੇ, ਵਿਰਧ ਅਵਸਥੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਦੀ ਦਰਦ ਭਰਪੂਰ ਕਥਾ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਹੜੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ-ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਕੱਟ ਹੋ ਕੇ ਚਿੜੀਆਂ ਜਨੌਰਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਪਾਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਹਾਣੀ ‘ਕਾਲੀ ਚੰਬੇਲੀ’ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕਥਾ ਪੈਟਰਨ ਦੀ ਰਸ-ਦਾਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕੀ ਹਵਸ਼ੀ ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਮਾਰਥਾ ਨਾਮੀ ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੀ ਲੱਠਮਾਰ ਦੇਹ ਦਾ ਪ੍ਰਦਸ਼ਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ-ਪੁਰਜਿਆਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ‘ਲੰਡਨ ਦੀ ਅਧੂਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਹਾਣੀ’ ਦੀ ਸੁੰਦਰ-ਸਵੈਲ ਕਾਮਨੀ ਸਾਰਵ, ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰੇਮ ਸਮੇਤ ਸੁੰਦਰ ਦਿੱਖ ਵਾਲੇ, ਉਸਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਪਾਤਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੌਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਰਾਬਰਟ ਸਮਿੱਥ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਮੋਹ ਪਾਲਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਉਪਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ। ‘ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ’ ਜੀਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਅਤੇ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਦਾ ਪੋਲ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਸਮਾਜੀ ਤਾਣੇ ਬਾਣੇ ਤੇ ਇਕ ਤਕੜਾ ਵਿਅੰਗ ਕੱਸਦੀ ਹੈ। ‘ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਕਿਵੇਂ ਚਲਦੀ ਹੈ’ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ, ਅਰਧ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ ਅੰਦਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਅਮਲੇ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰੇਆਮ ਨੰਗਾ ਕਰਕੇ, ਭਾਰਤ ਅੰਦਰਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਚਲਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਰਨਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਨਿਭਾ, ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਵਿਧਾ ਰਾਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਯੂਸ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵੀ। ਚਿੰਤਾਵਾਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਕਰਮੰਦ ਵੀ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਡੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਸਿਆਸੀ-ਸਮਾਜੀ ਅਮਲ ਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰੀਚਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾਉਂਦੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਉਲਝੀ-ਵਿਗੜੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਾਨਣ ਲਈ ਵੀ ਰੁਚਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘੀ ਰੁਮਾਂਚਿਕਤਾ-ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਉਪਰੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸਦੀ ਕੇ ਆਰ ਪਾਰ/ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਿੰਦਰਾ

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਕਹਾਣੀ ਲੇਖਕ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਮਹਿਲਾ-ਸੰਮਤੀ’ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਨਵੇਂ ਉਭਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਲੇਖਕ ਅਨਮੋਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ‘ਗਲੀ ਨੰਬਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ’ ਸਮੇਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ-ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਜੁੜੇ 32 ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੁੱਢਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ (ਅਰਜੀ), ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ (ਚੰਡੀਦਾਸ), ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ (ਗਰੀਬ ਦਾਸ), ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ (ਕੁਲਫੀ), ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ (ਸਰਦਾਰ), ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ (ਗੁਰੜ-ਗੰਗਾ), ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ (ਰਾਜ ਦੀ ਗੱਲ) ਨੂੰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਾ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ, ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ, ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰੁਪਾਣਾ, ਸੁਖਵੰਤ ਕੌਰ ਮਾਨ, ਮੋਹਣ ਭੰਡਾਰੀ, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ, ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ, ਪ੍ਰੇਮ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਮਨਮੋਹਣ ਬਾਵਾ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੀਰ ਭੁੱਲਰ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਰਾਲਾ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਚੋਣ ਅਮਲ ਵਿਚ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਿੰਦਰਾ ਨੇ ਇਸ ਚੋਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਚੌਥੇ ਪੜ੍ਹਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਜਿੰਦਰ, ਤਲਵਿੰਦਰ, ਸੁਖਜੀਤ, ਵੀਨਾ ਵਰਮਾ, ਭਗਵੰਤ ਰਸੂਲਪੁਰੀ,

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਧੂ, ਜਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਾਂਸ ਅਤੇ ਅਨੇਮਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਕੇ, ਭਾਰਤ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿੰਦੀ ਪਾਠਕੀ ਜਗਤ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵਿਕਾਸ-ਗਤੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਵੀ ਪੁਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ 20/22 ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ-ਸੰਦਰਭ ਨਾਲ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਆਧਾਰ ਵੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਡਾ. ਬਿੰਦਰਾ ਨੇ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, “ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਨਾਪਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਿਕਾਸ-ਮੁੱਖ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।” ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਡਾ. ਬਿੰਦਰਾ ਦਾ ਇਹ ਉਪਰਾਲਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇਖਣੀ 'ਚ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ ਹੋਏ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਤੇ ਸਵੈ-ਵਰਨਣੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਚਤ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਡਾ. ਬਿੰਦਰਾ ਦਾ ਇਹ ਚੋਣ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰੇਗਾ।

ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਵਗਦਾ ਪਾਣੀ/ਮਨਸ਼ਾ ਯਾਦ-ਦੀਪਕ ਪਬਲੀਸ਼ਰ, ਜਲੰਧਰ
 ਅੰਨ੍ਹਾ ਖੂਹ/ਮਨਸ਼ਾ ਯਾਦ-ਦੀਪਕ ਪਬਲੀਸ਼ਰ, ਜਲੰਧਰ
 ਇਸ਼ਕ ਲਤਾੜੇ ਆਦਮੀ/ਜ਼ਾਹਿਦ ਹਸਨ
 ਗੜੀ ਬਖਸ਼ਾ ਸਿੰਘ/ਲਾਲ ਸਿੰਘ-ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
 ਤਿੰਨ ਛਿੱਕੇ/ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ-ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
 ਬਲੀ/ਹਰਮੁਹਿੰਦਰ ਚਹਿਲ-ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
 ਨਿੱਜ ਤੋਂ ਪਰ ਵੱਲ/ਮਲਕੀਤ ਜੌੜਾ-ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
 ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਕੈਨੇਡਾ: ਕੌਮੀਅਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ/ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ-ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
 ਗੁੰਬਦ/ਜਸਵੀਰ ਕਾਲਰਵੀ-ਹਰਕਾਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਜਲੰਧਰ
 ਮਾਲਾ ਕਿਉਂ ਤਲਵਾਰ ਬਣੀ/ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ-ਬਲਵੰਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਜਲੰਧਰ
 ਸਾਵੇ ਅਕਸ/ਰਾਜਿੰਦਰਜੀਤ-ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ
 ਨੀਲੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਦਾ ਸੇਕ/ਕੁਲਵਿੰਦਰ-ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ

ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਕਿਤਾਬਾਂ/ਹਰਵਿੰਦਰ ਭੰਡਾਲ

ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ - ਵਾਲਟ ਵਿਟਮੈਨ
 ਅਨੁਵਾਦਕ - ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ
 ਪੰਨੇ : 260 ਮੁੱਲ : 125 ਰੁ:
 ਨਵਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਵਾਲਟ ਵਿਟਮੈਨ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਕਵੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਲਾਸਿਕ ਕਿਤਾਬ ‘ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿਵਾਦਤ ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਅਮਰਸਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਉੱਭਰ ਰਹੀ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀਆਂ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲਾ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਕਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿਟਮੈਨ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗਾਸਦਾ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਅੱਜ ਦੀ ‘ਅਮਰੀਕਨ ਜੀਵਨ ਜਾਚ’ ਉੱਸਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ‘ਮੈਂ’ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਆਦਿ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਾਹਰੀ ਭੇਖ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮਾਲ ਦਾ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ, ਵਿਟਮੈਨ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਮਰੀਕਾ ਜਿਹੇ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਹੂਣੇ ਮੁਲਕ ਦਾ ਨਾ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਸਲਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲੀ ‘ਮੈਂ’ ਉਸ ਅਮਰੀਕਨ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਦਬਦਬਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਾਮੁਕ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ ਉਹ ਦੇਹ, ਕਾਮ ਤੇ ਸੰਭੋਗ ਬਾਰੇ ਵੀ ਉਨੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿੱਚ ਪਏ ਮੁਲਕ ਦੇ ਕਵੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਕਾਵਿ-ਵੇਗ ਨੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਖੁਦ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸਨੇ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਅਨੁਵਾਦ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ‘ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਮੁਕਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਉਸਦੇ ‘ਪਿਆਰ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ’ ਦੇ ਅਫਲਾਤੂਨੀ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਫਿੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੈਠਦੀਆਂ। ਪਰ ਉਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਇਸ ਅਨੁਵਾਦਤ ਸੰਗ੍ਰਹ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕ ਵਿਟਮੈਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਮਰੀਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਪੂਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਾ ਸਕਦਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਹੋਣਾ, ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੰਥਨ - ਜਸਲੀਨ ਕੌਰ
 ਪੰਨੇ : 80 ਮੁੱਲ : 130 ਰੁ:
 ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁਕਸ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਮੰਥਨ ਗੀਵੀਊਕਾਰਾ ਜਸਲੀਨ ਕੌਰ ਦਾ ਪਲੇਠਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੈ। ਜਸਲੀਨ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚ ਸੱਜਰੇਪਣ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੈ। ਅੰਤਰੰਗ ਪਿਆਰ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਵੇਗ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨਿੱਜੀ ਡਾਇਰੀ ਦੇ ਪੰਨੇ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਪਾਠਕ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਇਸਤਰੀ-ਮਨ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਮਨ ਵਰਜਿਤ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਤੁਰਨ ਦਾ ਜ਼ੋਖਮ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਕ ਸਨਸਨੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿਰਾ ਹੈ ਕਿ :

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ
ਖੂਬਸੂਰਤ ਮਰਦ ਨਾਲ ਪਈ ਵੀ ਮੈਂ
ਤੇਰੇ ਸ਼ਿਸ਼ਨ ਨਾਲ
ਕਾਇਨਾਤ ਰਚਨ ਲੋਚਦੀ ਹਾਂ

ਪਰ ਇਹ ਸੱਜਰੀਪੀੜੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਉਲੰਘਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਿਆਂ ਵੀ ਉਲੰਘਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ 'ਉਦਾਸ ਹਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਜੋਗੀ ਨੂੰ "ਆਪਣੇ ਭੇਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੀ ਭਿਖਿਆ" ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਪਿੱਛੋਂ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਜਿਸਮਾਨੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਨਾਹ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਅਜੇ ਵੀ ਏਨਾ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਕਾਰ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਤਰਕ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਚੇਤ-ਸੁਚੇਤ ਤੇ ਪਰੰਪਰਕ-ਗੈਰ ਪਰੰਪਰਕ ਦਰਮਿਆਨ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਗੜ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਹੀ "ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਵੱਸਦੇ, ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ" ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੈਰ ਪਰੰਪਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਪਰੰਪਰਕ ਘਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਿਤਰਕੀ ਦੁਆਰਾ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਦਮਨ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੀ ਏਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸੰਕਟ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖਣ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ "ਸਾਹਾਂ ਦਾ ਯੁੱਧ" ਲੜਨਾ, ਇਲਾਹੀ ਪਾਠ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੜਾਈ 'ਪਰਮ-ਪੁਰਖ ਦੀ "ਛੱਤਰ-ਛਾਇਆ" ਹੇਠ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲਾ ਪਿਆਰ-ਅਨੁਭਵ ਅਖੀਰ 'ਭਾਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਦੇ ਅਤਿ-ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦੀ ਅਹਿਸਾਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਸਲੀਨ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਨਾਰੀ-ਕਾਵਿ ਵਧੇਰੇ ਬੇਬਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਉਹ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਬੇਬਾਕੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗਹਿਰੀ ਕਾਵਿ-ਸੰਵੇਦਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਵੇਗੀ।

ਝੀਲ ਵਾਂਗ ਰੁਕੋ - ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ

ਪੰਨੇ : 100 ਮੁੱਲ : 130 ਰੁ:

ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁਕਸ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

'ਝੀਲ ਵਾਂਗ ਰੁਕੋ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ ਹੈ। ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਜਪਾਨ ਵੱਸਦਾ ਕਵੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਹਨ। ਜਪਾਨ-ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵੱਸਦੇ ਕਵੀ ਦੀ ਬੁੱਧ ਸੰਵੇਦਨਾ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਕੱਲਾ ਬੰਦਾ ਹੋਰ ਇਕੱਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਬੁੱਧ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਨਾਲ ਕੱਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋਢੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸਹਿਜ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਹਿਜ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ "ਆਮ ਜਿਹਾ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਨਿਰਵਾਣ ਵੱਲ ਖੁੱਲਦੀ ਬਾਰੀ" ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ "ਟੇਢਾ-ਮੇਢਾ ਗੀਤ" ਇਸ ਨਿਰਵਾਣ ਦੇ ਸਮਅਰਥੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਬਹਿ ਜਾਓ ਮੇਰੇ ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕਵਿਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪਲ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਫਿਕਰੀ ਦੇ ਮੂੜ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸਮਾਜਕ ਫਿਕਰਮੰਦੀ ਇੱਕ ਬੋਝ ਵਾਂਗ ਕਵਿਤਾ ਉੱਤੇ ਲੱਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਸੀਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਬੰਦੇ ਲਈ ਸਹਿਜ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ :

ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ

ਬੜਾ ਚਿਰ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ
ਹੁਣ ਝੀਲ ਵਾਂਗ ਰੁਕੋ
ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਪਹਾੜ ਚੜਦੇ ਰਹੋਗੇ
ਹੁਣ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜੋ

ਖੰਭਾਂ ਵਾਲਾ ਘੋੜਾ - ਵਰਿੰਦਰ ਪਰਿਹਾਰ

ਪੰਨੇ : 112 ਮੁੱਲ : 120 ਰੁ:

ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁਕਸ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਕੁਦਰਤ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਰਿੰਦਰ ਪਰਿਹਾਰ ਨੇ 'ਖੰਭਾਂ ਵਾਲਾ ਘੋੜਾ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਸ਼ੇਡਜ਼ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰਿਹਾਰ ਲਈ 'ਖੰਭਾਂ ਵਾਲਾ ਘੋੜਾ' ਬੰਦੇ ਦੀ ਨਿਯੰਤਰਣਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ। ਇਹ ਅਮੂਰਤ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਸਥਾਪਤ ਫਲਸਫਿਆਂ ਦੇ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਕਵੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸਥਾਪਤ ਫਲਸਫੇ ਜਾਂ "ਓਹ ਦਾਨਿਸ਼ਮੰਦ", ਕਿਲੇ ਅੰਦਰਲੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਨਾ ਤਲਾਸ਼ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਦਿੱਸ ਗੱਡੀਆਂ ਉੱਤੇ "ਬੇਸਿਰੇ ਮੁਸਾਫਿਰ" ਹੀ ਸਵਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਵਰਿੰਦਰ ਦੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਅਮੂਰਤਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਮੂਰਤਤਾ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਤਿਲਾਜਲੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਮੂਰਤਤਾ ਬੰਦੇ ਦੀ ਇਕੱਲਤਾ 'ਚੋਂ ਉਪਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਰਿੰਦਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਬੰਦਾ, ਜਾਂ ਜੀਵ-ਬਨਸਪਤੀ ਰੂਪੀ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਮੂਰਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ। ਬੰਦਾ ਜਿਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਗੱਡੀ ਅੰਦਰਲੇ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਰਗਾ ਹੈ:

ਸਾਰੇ ਯਾਤਰੀ

ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰੇ ਲੱਗੇ-

ਕੋਈ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਿਹਾ

ਲੈਪ ਟਾਪ ਤੇ ਕੋਈ ਟਿਪ-ਟਿਪ-ਟਿਪ-ਟਿਪ

ਰੋਟੀ ਕਮਾਅ ਰਿਹਾ

ਬੱਚਾ ਰੋ ਰਿਹਾ

ਕੋਈ ਸੌਂ ਰਿਹਾ

ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਬਣਨ ਲਈ

ਪਾੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ

ਇਸ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਮੂਰਤਤਾ ਤੱਕ ਘਟਾ ਦੇਣ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ "ਮਰਨੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਜੀਉਣ-ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਜਾਨਣ" ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵੀ ਇੱਕ ਅਮੂਰਤ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ

ਮੂੰਹ ਵੇਖਦਿਆਂ

ਮੈਂ ਸ਼ੀਸ਼ੀ 'ਚ ਛਾਲ ਮਾਰੀ-

ਮਰਨੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ

ਰਹੱਸ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਗਿਆ

ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋਲ - ਜਸਬੀਰ ਮਾਹਲ

ਪੰਨੇ : 112 ਮੁੱਲ : 120 ਰੁ:

ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁਕਸ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਜਸਬੀਰ ਮਾਹਲ ਛੋਟੇ ਅਕਾਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬੰਦੇ ਦੇ ਉਸ ਅਸਤਿਤਵੀ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਪਕੜਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੋਗਦਿਆਂ ਬੰਦਾ ਖੁਦ ਤੋਂ ਬੇਗਾਨਗੀ ਹੰਢਾਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਹੀਣ, ਮਸਨੂਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ “ਰਾਖਵਾਂ ਦਿਨ” ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਮਾਹਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਾਵਿ-ਜੁਗਤਾਂ ਵੀ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ: ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ :

ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ

ਟੱਬਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦਾ

ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਫੀਸ ਦਾ

ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬੰਦੇ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਵਿਚਲੀਆਂ ਵਿਸੰਗਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੇ ਗਿਆਰਾਂ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਪਰੰਪਰਕ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਦਿੱਭ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੁਰਲੱਭ ਪਲਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋਲ ਆਉਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਮਹਾਂਕੰਬਣੀ - ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ

ਪੰਨੇ : 95 ਮੁੱਲ : 100 ਰੁ:

ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁਕਸ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਮਹਾਂਕੰਬਣੀ ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ ਦਾ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਕਿਤਾਬ ‘ਜਗਿਆਸਾ ਤੇ ਗੁਰਦੇਵਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੰਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਾਮਕਰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਇਹ ਸੰਵਾਦ ਦੋ ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ‘ਜਗਿਆਸਾ ਵੱਲੋਂ ਉਠਾਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ‘ਗੁਰਦੇਵ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਜਗਿਆਸਾ ਕਿਸੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ੰਕਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਸਗੋਂ ‘ਗੁਰਦੇਵਦੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਜਵਾਬ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਸ਼ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ੰਕਾ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲੀ ਜਗਿਆਸਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ। ਜਿਉਂਦਾ ਬੰਦਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹਦਾ, ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ‘ਮਹਾਂ ਕੰਬਣੀ’ ਦਾ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਵਧੇਰੇ ਜੀਵੰਤ ਹੈ। ਜਗਿਆਸਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਖੋਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੱਚ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਛੁਪੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਗੁਰਦੇਵ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ‘ਨਜ਼ਮ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੁਮਾਂਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ :

ਹੇ ਸਖੀ

ਸਦੀਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ

ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੁੱਗ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਕਵਿਤਾ

ਜਿੱਥੇ ‘ਗੁਰਦੇਵ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਫਿੱਕੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਦੇਵ ਉਸ ਸੁਹਜ ਨੂੰ ਚਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਇੱਛਤ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਹਜ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਥ ਉੱਤੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਨਾਜ਼ੁਕ -ਸੁਹਜਮਈ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕੱਜਣ ਹੇਠ ਲੁਕੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਇਹ ਅਮੂਰਤ ਦਾਸ਼ਨਿਕਤਾ ਬਣਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਟਰ ਨੇ ਅਚੇਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਅਸੰਤੁਲਨ ਸਿਰਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ‘ਜਗਿਆਸਾ ਨਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ‘ਗੁਰਦੇਵ ਪੁਰਸ਼। ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਰੰਚਨਾ ਅੰਦਰ ‘ਗੁਰਦੇਵ ਜਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਭਾਰੂ ਹੈ। ‘ਜਗਿਆਸਾ ‘ਗੁਰਦੇਵ ਤੋਂ ਨਿਮਨ ਦਰਜੇ ਉੱਤੇ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸਟਾਲਿਨ ਚੁੱਪ ਹੈ - ਦੇਵਨੀਤ

ਪੰਨੇ : 88 ਮੁੱਲ : 130 ਰੁ:

ਯੂਨੀਸਟਾਰ ਬੁਕਸ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਦੇਵਨੀਤ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ ‘ਹੁਣ ਸਟਾਲਿਨ ਚੁੱਪ ਹੈ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀ ਰਹੀ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਬਿੰਬ ਨੂੰ ਵੀ ਤੋੜਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚਲਾ ਦੇਵਨੀਤ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਵਿਸੰਗਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿਕ-ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਖੱਬੇਪੱਖੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਤੀਤ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਬਾਰੇ ਉਹ, ਉਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਅਗਲੇਰੀ ਗਤੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ‘ਬਠਿੰਡੇ ਦਾ ਕਰੈਕਟਰ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ, ‘ਚੀਨੀ ਕੁੜੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ‘ਕਾਮਰੇਡ ਦੀ ਆਮਦਾਇਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅਤੀਤ ਦੇ ਕਾਮਰੇਡ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਜਿਸਮ ‘ਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਗੰਧ ਹੁਣ ਉਸ ਕੋਲ ਹੈ। “ਸਾਰੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਪੜ੍ਹਦਾ ਲਿਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ” ਉਹ ਕਾਮਰੇਡ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ “ਸਵੇਰੇ ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਦੇ ਖੀਸੇ” ‘ਚ ਪੰਜਾਹ ਦਾ ਨੋਟ “ਉਸ ਤੋਂ ਚੋਰੀ” ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦਾ ਕਾਮਰੇਡ ਦੀ ਆਪਣੇ ਕਾਜ ਲਈ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਜੈਸਚਰ ਹੈ। ਪਰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਹ ਫੰਡ ਮੰਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਾਮਰੇਡ ਨੂੰ ਪੰਜਾਹ ਦਾ ਨੋਟ ਦੇ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ :

ਇਹ ਪੰਜਾਹ ਮੈਂ ‘ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ

ਤੈਨੂੰ ਦੇ ਰਿਹਾਂ ਕਾਮਰੇਡ

ਦਿੰਦਾ ਰਹਾਂਗਾ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ

ਤੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ

ਤੂੰ ਉਦਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ

ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ‘ਚ ਉਦਾਸ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਦਾਸੀ ਅਤੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ‘ਮੈਂ ਸਦਮੇ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਕਵਿਤਾ ਉਹਨਾਂ ਮਿੱਥਾਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਬਿਆਨਦੀ ਹੈ ਜੋ ਨਿਯੰਤਰਤ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਦੇਵਨੀਤ ਦੀ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ “ਸਾਫ-ਸਫਾਫ-ਨਿਰਲੋਪ, ਭੋਲਾ ਭੰਡਾਰਾ, ਸਿੱਧੜ, ਅੜੀਅਲ” ਧੰਨਾ ਭਗਤ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਜਾਤੀ ਸਮੀਕਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਇਸੇ ਧੰਨੇ

ਭਗਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਾਰਨ ਹੀ 'ਇੱਕ ਘਰ ਦਾ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਆਣੀ

ਸੁੱਤੇ ਸਟਾਲਿਨ ਦੇ ਹੱਥੋਂ
ਪਿਸਟਲ ਲੈ
ਇੱਕ ਪੋਥੀ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ

ਸਟਾਲਿਨਵਾਦ ਦੇ ਮਕਾਨਕੀਵਾਦ ਦਾ ਬਦਲ ਕੋਈ ਧਰਮਪੋਥੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ
ਦੇਵਨੀਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਧੰਨਾ ਭਗਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ
ਭਾਰੂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਹਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਸਮਅਰਥੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ-ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ/ਅਮਰਜੀਤ ਘੁੱਮਣ

ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਚ ਅਕਸਰ ਦੇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦਰੇਵਾਂ ਹੁੰਦੇ। ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼
ਦੀ ਜਟਿਲ ਸਥਿਤੀ 'ਚੋਂ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਕੋੜੇ-ਮਿੱਠੇ ਤਜਰਬੇ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਪਰ
ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵ ਪਾਸਾਰ ਵਿਚਲਾ ਬਦਲਵਾਅ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਸਹਿਰਾਅ
ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣਾ ਕੋਈ ਔਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਜੋ ਵੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ
ਹੈ, ਉਸੇ 'ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਹੈ। ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਰਲ
ਵਿਸ਼ੇ। 'ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ' ਰਵਿੰਦਰ ਦਾ ਚੌਥਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਚ ਕਵੀ ਦੇ ਜਨ
ਸਾਧਾਰਨ 'ਚੋਂ ਵਿਚਰਦਿਆਂ, ਵੇਖਦਿਆਂ ਜੋ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਉਹੀ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ
ਬਣ ਗਿਆ। ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਵੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ
ਕਵਿਤਾ 'ਲੋਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ' 'ਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

ਨਾ ਕਦੇ ਜਾਚ ਹੀ ਆਉਂਦੀ

ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਟੱਕਰਾਂ ਦੀ

ਜੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ

ਲੋਅ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ....। (ਸਫ਼ਾ-63)

ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਖਰਾਂ 'ਚ ਚਿੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ 'ਚ ਕਿਤੇ
ਵਿਅੰਗ ਵੀ ਹੁੰਦੇ। ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਤੰਗ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਜ਼ਲੂਮ
ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਸਥਿਤੀ ਕਵੀ ਦੇ ਜਿਹਨ 'ਚ ਤਰੇਹਾਂ ਵਰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਇਹ

ਉਹ ਫਗਵਾੜਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ

ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦੇ

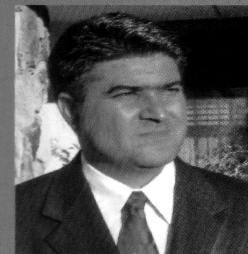
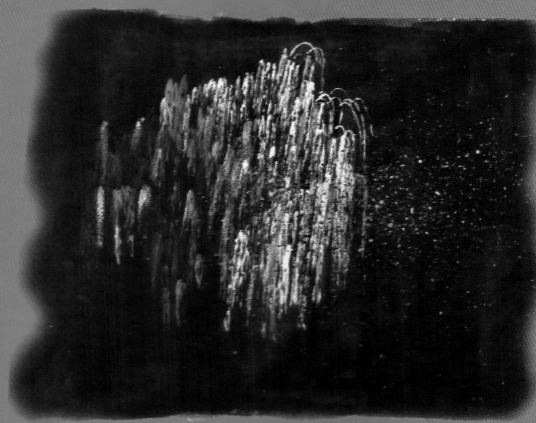
ਸਤਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਦਾ

ਲਾਲ ਝੰਡਿਆ ਵਾਲਾ ਫਗਵਾੜਾ.....। (ਸਫ਼ਾ-82)

ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਵੀ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ
ਹੈ ਪਰ ਖੁਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ 'ਚ ਵੀ ਰਿਦਮ ਹੀ ਕਵਿਤਾ 'ਚ ਰਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਜੜਤ ਖੁਲ੍ਹੀ
ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦੇ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਨਹੀਂ
ਸਿਰਜਦੀ ਉਹ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਜੀਵਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ ਦਾ ਇਹ ਅਹਿਮ
ਯਤਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨੇ ਰੁਝੇਵੇਂ ਭਰੇ ਵਕਤ 'ਚ ਵੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਲੋਅ ਜਗਾ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਜੋ ਉਹਨੂੰ
ਰਾਹਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਦੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਮਨ 'ਚ ਸੰਜੀਦਾ ਵਿਚਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।
ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਛਪਿਆ ਇਹ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਖੂਬਸੂਰਤ ਦਿੱਖ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਦਾ ਨਵਾਂ ਗਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਨੀਲੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਦਾ ਸੇਕ



ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਦੀ
ਤਾਜ਼ਗੀ ਹੈ, ਨਜ਼ਾਕਤ ਹੈ, ਨਵੀਨਤਾ ਹੈ - ਅੱਜ ਦੀ
ਮਰ ਰਹੀ ਗਜ਼ਲ ਨੂੰ ਜੀਵੰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੋਚੇਗੇ।

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਦਾ
ਅਰਥਚਾਰਾ, ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਚ ਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖ ਤੋਂ
ਅੱਜ ਦੇ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਗਜ਼ਲਗੋਆਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ
ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਰਾਬਰ ਜ਼ਰੂਰ ਖੜਾ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਨੇ
ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਿਹਨਤ, ਸੋਚ ਪ੍ਰਗਟਾ ਢੰਗ ਤੇ
ਨਵੀਨਤਾ ਦੇਰ ਤੱਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੇਗੀ।

- ਡਾ. ਜਗਤਾਰ

ਗਜ਼ਲਗੋ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਦਾਸ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਕਵੀ ਹੈ। ਕੀਟਸ ਅਤੇ ਸ਼ੇਲੀ
ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਰੁਮਾਂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦਾ
ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਮਾਂਸ ਸ਼ੀਰੀ ਅਤੇ ਖਟਮਿਠਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਦਾ ਤਲਖ ਅਤੇ ਤੁਰਸ ਹੈ।
ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਤਲਖੀਆਂ 'ਚੋਂ ਰੰਗੀਨੀਆਂ ਭਾਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਰਸ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰੂ-
ਬ-ਰੂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਗੁਵਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ, ਉਹ ਉਦਾਸ ਭਾਵੀ
ਅਤੇ ਕਰੁਣਾਮਈ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭਾਵਕ ਤਰੇਹ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਉਤੇਜਨਾ
ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

-ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੱਧੂ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ